
NEDL TRANSFER
HN 631Q X

M. T. CICERONIS

DE OFFICIIS

LIBRI TRES.

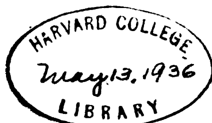
EX EDITIONIBUS OLIVETI ET ERNESTI.

ACCEDUNT NOTÆ ANGLICÆ.

CURA

C. K. DILLAWAY, A. M.

PHILADELPHIA:
HENRY PERKINS, 22 S. FOURTH ST.
BOSTON: PERKINS & WHIPPLE.
1850.

STEREOTYPED AT THE
BOSTON TYPE AND STEREOTYPE FOUNDRY.

TO

JAMES L. KINGSLEY, LL. D.

PROFESSOR OF THE LATIN LANGUAGE AND LITERATURE IN
YALE COLLEGE,

THIS VOLUME

IS RESPECTFULLY INSCRIBED

BY

THE EDITOR.

PREFACE.

In this edition of Cicero's treatise De Officiis the generally received text of Olivet and Ernesti has been adopted.

It has been a leading object to present it to our young students in as accurate a form as possible, no alteration being made except in adapting the orthography to that of the dictionaries and grammars generally used in this country, and distinguishing by accents certain equivocal words.

The notes are intended to throw light upon such passages in the text as require illustration, and, in accordance with the good custom which now prevails, have

been placed at the end of the volume. Remarks of a philological character, which commentators have bestowed, with an excess of liberality, upon the works of this author, it has been thought expedient to omit.

The volume will be found to correspond, in its general features, with that containing the treatises De Senectute and De Amicitia, published by the same editor a few months since. It is hoped that it may be found profitable to those engaged in the study of the classics, and that its merits mav entitle it to as favorable a reception as its predecessor has obtained.

C. K. D.

M. TULLII CICERONIS

DE OFFICIIS,

AD

MARCUM FILIUM,

LIBER PRIMUS.

I. Quanquam te, Marce fili, annum jam audientem Cratippum, idque Athenis, abundare oportet præceptis institutisque philosophiæ, propter summam et doctoris auctoritatem, et urbis; quorum alter te scientiâ augere potest, altera exemplis; tamen, ut ipse, ad meam utilitatem, semper cum Græcis Latina conjunxi, neque id in philosophiâ solum, sed etiam in dicendi exercitatione feci; idem tibi censeo faciendum, ut par sis in utriusque orationis facultate. Quam quidem ad rem, nos (ut videmur) magnum attulimus adjumentum hominibus nostris, ut non modo Græcarum literarum rudes, sed etiam docti, aliquantum se arbitrentur adeptos et ad dicendum, et ad judicandum. Quamobrem disces tu qui-

dem a principe hujus ætatis philosophorum; et disces, quamdiu voles: tamdiu autem velle debebis, quoad te, quantum proficias, non pœnitebit. Sed tamen nostra legens, non multum a Peripateticis dissidentia (quoniam utrique, et Socratici et Platonici, esse volumus), de rebus ipsis utêre tuo judicio: nihil enim impedio: orationem autem Latinam profecto, legendis nostris, efficies pleniorem. Nec vero arroganter hoc dictum existimari velim. Nam philosophandi scientiam concedens multis; quod est oratoris proprium, apte, distincte, ornateque dicere, quoniam in eo studio ætatem consumpsi, si id mihi assumo, videor id meo jure quodam modo vindicare.

Quamobrem magnopere te hortor, mi Cicero, ut non solum orationes meas, sed hos etiam de philosophiâ libros, qui jam illas fere æquârunt, studiose legas. Vis enim dicendi major est in illis: sed hoc quoque colendum est æquabile et temperatum orationis genus. Et id quidem nemini video Græcorum adhuc contigisse, ut idem utroque in genere laboraret, sequereturque et illud forense dicendi, et hoc quietum disputandi genus; nisi forte Demetrius Phalereus in hoc numero haberi potest, disputator subtilis, orator parum vehemens; dulcis tamen; ut Theophrasti discipulum possis agnoscere. Nos autem quantum in utroque profecerimus, aliorum sit judicium:

utrumque certe secuti sumus. Equidem et Platonem existimo, si genus forense dicendi tractare voluisset, gravissime et copiosissime potuisse dicere; et Demosthenem, si illa, quæ a Platone didicerat, tenuisset, et pronuntiare voluisset, ornate splendideque facere potuisse. Eodemque modo de Aristotele et Isocrate judico; quorum uterque, suo studio delectatus, contempsit alterum.

II. Sed, cum statuissem aliquid hoc tempore ad te scribere, et multa posthac, ab eo ordiri volui maxime, quod et ætati tuæ esset aptissimum, et auctoritati meæ. Nam, cum multa sint in philosophiâ, et gravia et utilia, accurate copioseque a philosophis disputata; latissime patere videntur ea, quæ de officiis tradita ab illis et præcepta sunt. Nulla enim vitæ pars, neque publicis neque privatis, neque forensibus neque domesticis in rebus; neque si tecum agas quid, neque si cum altero contrahas, vacare officio potest: in eoque colendo sita vitæ est honestas omnis, et in negligendo turpitudo.

Atque hæc quidem quæstio communis est omnium philosophorum: quis est enim, qui, nullis officii præceptis tradendis, philosophum se audeat dicere? Sed sunt nonnullæ disciplinæ, quæ, propositis bonorum et malorum finibus, officium

omne pervertant. Nam qui summum bonum sic instituit, ut nihil habeat cum virtute conjunctum; idque suis commodis, non honestate, metitur; hic, si sibi ipse consentiat, et non interdum naturæ bonitate vincatur, neque amicitiam colere possit, nec justitiam, nec liberalitatem. Fortis vero, dolorem summum malum judicans; aut temperans, voluptatem summum bonum statuens, esse certe nullo modo potest. Quæ quanquam ita sunt in promptu, ut res disputatione non egeat, tamen sunt a nobis alio loco disputata. Hæ disciplinæ igitur, si sibi consentaneæ esse velint, de officio nihil queant dicere: neque ulla officii præcepta firma, stabilia, conjuncta naturæ, tradi possunt, nisi aut ab iis qui solam, aut ab iis qui maxime, honestatem propter se dicant expetendam. Itaque propria est ea præceptio Stoïcorum, Academicorum, Peripateticorum: quoniam Aristonis, Pyrrhonis, Herilli, jam pridem explosa sententia est; qui tamen haberent jus suum disputandi de officio, si rerum aliquem delectum reliquissent, ut ad officii inventionem aditus esset. Sequemur igitur hoc quidem tempore, et hac in quæstione, potissimum Stoïcos, non ut interpretes; sed (ut solemus) e fontibus eorum, judicio arbitrioque nostro, quantum quo-que modo videbitur, hauriemus.

Placet igitur, quoniam omnis disputatio de

officio futura est, ante definire, quid sit officium; quod a Panætio prætermissum esse miror: omnis enim, quæ a ratiône suscipitur de aliquâ re, institutio, debet a definitione proficisci; ut intelligatur, quid sit id, de quo disputetur.

III. Omnis de officio duplex est quæstio. Unum genus est, quod pertinet ad finem bonorum; alterum, quod positum est in præceptis, quibus in omnes partes usus vitæ conformari possit. Superioris generis hujusmodi exempla sunt: Omniane officia perfecta sint? num quod officium aliud alio majus sit? et quæ sunt generis ejusdem. Quorum autem officiorum præcepta traduntur, ea quanquam pertinent ad finem bonorum, tamen id minus apparet, quia magis ad institutionem vitæ communis spectare videntur: de quibus est nobis his libris explicandum.

Atque etiam alia divisio est officii: nam et medium quoddam officium dicitur, et perfectum. Perfectum officium, rectum, opinor, vocemus, quod Græci *Κατόρθωμα*, hoc autem commune *Καθῆκον* vocant. Atque ea sic definiunt, ut, rectum quod sit, id perfectum officium esse definiant; medium autem officium id esse dicant, quod cur factum sit, ratio probabilis reddi possit.

Triplex igitur est, ut Panætio videtur, consilii capiendi deliberatio: nam, honestumne factu sit

an turpe, dubitant, id, quod in deliberationem cadit: in quo considerando sæpe animi in contrarias sententias distrahuntur. Tum autem aut anquirunt, aut consultant, ad vitæ commoditatem jucunditatemque, ad facultates rerum atque copias, ad opes, ad potentiam, quibus et se possint juvare, et suos, conducat id, necne, de quo deliberant: quæ deliberatio omnis in rationem utilitatis cadit. Tertium dubitandi genus est, cum pugnare videtur cum honesto id, quod videtur esse utile. Cum enim utilitas ad se rapere, honestas contra revocare ad se videtur; fit, ut distrahatur deliberando animus, afferatque ancipitem curam cogitandi.

Hac divisione, (cum præterire aliquid maximum vitium in dividendo sit) duo prætermissa sunt. Nec enim solum, utrum honestum an turpe sit, deliberari solet, sed etiam, duobus propositis honestis, utrum honestius; itemque, duobus propositis utilibus, utrum utilius. Ita, quam lle triplicem putavit esse rationem, in quinque partes distribui debere reperitur. Primum igitur est de honesto, sed dupliciter, tum pari ratione de utili, post de comparatione eorum, disserendum.

IV. Principio, generi animantium omni est a naturâ tributum, ut se, vitam, corpusque tueatur,

declinetque ea, quæ nocitura videantur, quæque ad vivendum sint necessaria, anquirat et paret, ut pastum, ut latibula, ut alia ejusdem generis Commune item animantium omnium est conjunctionis appetitus, procreandi causâ, et cura quædam eorum quæ procreata sunt. Sed, inter hominem et belluam, hoc maxime interest, quod hæc tantum, quantum sensu movetur, ad id solum, quod adest, quodque præsens est, se accommodat, paululum admodum sentiens præteritum, aut futurum. Homo autem (quod rationis est particeps, per quam consequentia cernit, causas rerum videt; earumque progressus, et quasi antecessiones, non ignorat; similitudines comparat, et rebus præsentibus adjungit atque annectit futuras) facile totius vitæ cursum videt, ad eamque degendam præparat res necessarias. Eademque natura vi rationis hominem conciliat homini, et ad orationis et ad vitæ societatem: ingeneratque in primis præcipuum quendam amorem in eos qui procreati sunt; impellitque, ut hominum cœtus et celebrationes esse, et a se obiri, velit; ob easque causas studeat parare ea, quæ suppeditent et ad cultum et ad victum; nec sibi soli, sed conjugi, liberis, cæterisque, quos caros habeat, tuerique debeat. Quæ cura exsuscitat etiam animos, et majores ad rem gerendam facit.

In primisque hominis est propria veri inquisitio, atque investigatio. Itaque, cum sumus necessariis negotiis curisque vacui, tum avemus aliquid videre, audire, addiscere: cognitionemque rerum aut occultarum aut admirabilium ad beate vivendum necessariam ducimus: ex quo intelligitur, quod verum, simplex, sincerumque sit, id esse naturæ hominis aptissimum.

Huic veri videndi cupiditati adjuncta est appetitio quædam principatûs, ut nemini parere animus bene a naturâ informatus velit, nisi præcipienti, aut docenti, aut, utilitatis causâ, juste et legitime imperanti: ex quo animi magnitudo exsistit, humanarumque rerum contemptio.

Nec vero illa parva vis naturæ est rationisque, quod unum hoc animal sentit, quid sit ordo; quid sit, quod deceat; in factis dictisque qui modus. Itaque eorum ipsorum, quæ adspectu sentiuntur, nullum aliud animal pulchritudinem, venustatem, convenientiam partium sentit: quam similitudinem natura ratioque ab oculis ad animum transferens, multo etiam magis pulchritudinem, constantiam, ordinem in consiliis factisque conservandum putat: cavetque, ne quid indecore effeminateve faciat: tum, in omnibus et opinionibus et factis, ne quid libidinose aut faciat aut cogitet. Quibus ex rebus conflatur et efficitur id, quod quærimus, honestum; quod, etiam si

nobilitatum non sit, tamen honestum sit; quodque vere dicimus, etiam si a nullo laudetur, naturâ esse laudabile.

V. Formam quidem ipsam, Marce fili, et tanquam faciem, honesti vides; quæ si oculis cerneretur, mirabiles amores (ut ait Plato) excitaret sapientiæ. Sed omne, quod honestum est, id quatuor partium oritur ex aliquâ. Aut enim in perspicientiâ veri sollertiâque versatur; aut in hominum societate tuendâ, tribuendoque suum cuique, et rerum contractarum fide; aut in animi excelsi atque invicti magnitudine ac robore; aut in omnium, quæ fiunt, quæque dicuntur, ordine et modo, in quo inest modestia et temperantia.

Quæ quatuor quanquam inter se colligata atque implicata sunt, tamen ex singulis certa officiorum genera nascuntur: velut ex eâ parte, quæ prima descripta est, in quâ sapientiam et prudentiam ponimus, inest indagatio atque inventio veri: ejusque virtutis hoc munus est proprium. Ut enim quisque maxime perspicit, quid in re quâque verissimum sit, quique acutissime et celerrime potest et videre et explicare rationem, is prudentissimus et sapientissimus rite haberi solet. Quocirca huic, quasi materia, quam tractet, et in quâ versetur, subjecta est veritas.

Reliquis autem tribus virtutibus necessitates

propositæ sunt ad eas res parandas tuendasque, quibus actio vitæ continetur: ut et societas hominum conjunctioque servetur, et animi excellentia magnitudoque, cum in augendis opibus, utilitatibusque et sibi et suis comparandis, tum multo magis in his ipsis despiciendis, eluceat. Ordo autem, et constantia, et moderatio, et ea quæ sunt his similia, versantur in eo genere, ad quod adhibenda est actio quædam, non solum mentis agitatio. His enim rebus, quæ tractantur in vitâ, modum quendam et ordinem adhibentes, honestatem et decus conservabimus.

VI. Ex quatuor autem locis, in quos honesti naturam vimque divisimus, primus ille, qui in veri cognitione consistit, maxime naturam attingit humanam. Omnes enim trahimur et ducimur ad cognitionis et scientiæ cupiditatem; in quâ excellere pulchrum putamus: labi autem, errare, nescire, decipi, et malum et turpe ducimus. In hoc genere, et naturali et honesto, duo vitia vitanda sunt; unum, ne incognita pro cognitis habeamus, hisque temere assentiamur: quod vitium effugere qui volet, (omnes autem velle debent) adhibebit, ad considerandas res, et tempus et diligentiam. Alterum est vitium, quod quidam nimis magnum studium multamque operam in res obscuras atque difficiles conferunt,

easdemque non necessarias: quibus vitiis declinatis, quod, in rebus honestis et cognitione dignis, operæ curæque ponetur, id jure laudabitur; ut in astrologiâ C. Sulpicium audivimus; in geometriâ Sex. Pompeium ipsi cognovimus; multos in dialecticis, plures in jure civili: quæ omnes artes in veri investigatione versantur; cujus studio a rebus gerendis abduci, contra officium est. Virtutis enim laus omnis in actione consistit: a quâ tamen sæpe fit intermissio, multique dantur ad studia reditus: tum agitatio mentis, quæ nunquam acquiescit, potest nos in studiis cogitationis, etiam sine operâ nostrâ, continere. Omnis autem cogitatio, motusque animi, aut in consiliis capiendis de rebus honestis, et pertinentibus ad bene beateque vivendum, aut in studiis scientiæ cognitionisque versatur. Ac de primo quidem officii fonte diximus.

VII. De tribus autem reliquis latissime patet ea ratio, quâ societas hominum inter ipsos, et vitæ quasi communitas, continetur: cujus partes duæ sunt; justitia, in quâ virtutis splendor est maximus; ex quâ boni viri nominantur; et huic conjuncta beneficentia, quam eandem vel benignitatem vel liberalitatem appellari licet. Sed justitiæ primum munus est, ut ne cui quis noceat, nisi lacessitus injuriâ; deinde, ut communibus

utatur pro communibus, privatis ut suis. Sunt autem privata nulla naturâ; sed aut veteri occupatione, ut qui quondam in vacua venerunt; aut victoriâ, ut qui bello potiti sunt; aut lege, pactione, conditione, sorte: ex quo fit, ut ager Arpinas Arpinatum dicatur, Tusculanus Tusculanorum; similisque est privatarum possessionum descriptio: ex quo, quia suum cujusque fit; eorum, quæ naturâ fuerant communia, quod cuique obtigit, id quisque teneat: e quo si quis sibi appetet, violabit jus humanæ societatis.

Sed, quoniam (ut præclare scriptum est a Platone) non nobis solis nati sumus, ortûsque nostri partem patria vindicat, partem amici; atque, ut placet Stoïcis, quæ in terris gignuntur, ad usum hominum omnia creari, homines autem hominum causâ esse generatos, ut ipsi inter se, aliis alii prodesse possent; in hoc naturam debemus ducem sequi, communes utilitates in medium afferre, mutatione officiorum, dando, accipiendo, tum artibus, tum operâ, tum facultatibus, devincire hominum inter homines societatem.

Fundamentum est autem justitiæ fides; id est, dictorum conventorumque constantia et veritas. Ex quo, quanquam hoc videbitur fortasse cuipiam durius, tamen audeamus imitari Stoïcos, qui studiose exquirunt, unde verba sint ducta, credamusque, quia *fiat*, quod dictum est, appellatam *fidem*.

Sed injustitiæ genera duo sunt; unum eorum, qui inferunt; alterum eorum, qui, ab iis quibus infertur, si possint, non propulsant injuriam. Nam qui injuste impetum in quempiam facit, aut irâ aut aliquâ perturbatione incitatus, is quasi manus afferre videtur socio: qui autem non defendit, nec obsistit, si potest, injuriæ, tam est in vitio, quam si parentes, aut patriam, aut socios deserat. Atque illæ quidem injuriæ, quæ nocendi causâ de industriâ inferuntur, sæpe a metu proficiscuntur; cum is, qui nocere alteri cogitat, timet, ne, nisi id fecerit, ipse aliquo afficiatur incommodo. Maximam autem partem ad injuriam faciendam aggrediuntur, ut adipiscantur ea, quæ concupiverunt: in quo vitio latissime patet avaritia.

VIII. Expetuntur autem divitiæ cum ad usus vitæ necessarios, tum ad perfruendas voluptates. In quibus autem major est animus, in iis pecuniæ cupiditas spectat ad opes, et ad gratificandi facultatem; ut nuper M. Crassus negabat, ullam satis magnam pecuniam esse ei qui in republicâ princeps vellet esse, cujus fructibus exercitum alere non posset. Delectant etiam magnifici apparatus, vitæque cultus cum elegantiâ et copiâ: quibus rebus effectum est, ut infinita pecuniæ cupiditas esset. Nec vero rei familiaris ampli-

ficatio, nemini nocens, vituperanda: sed fugienda semper injuria est.

Maxime autem adducuntur plerique, ut eos justitiæ capiat oblivio, cum in imperiorum, honorum, gloriæ, cupiditatem inciderint. Quod enim est apud Ennium,

"Nulla sancta societas, nec fides, regni est,"

id latius patet: nam, quidquid ejusmodi est, in quo non possint plures excellere, in eo fit plerumque tanta contentio, ut difficillimum sit sanctam servare societatem. Declaravit id modo temeritas C. Cæsaris, qui omnia jura divina atque humana pervertit, propter eum, quem sibi ipse opinionis errore finxerat, principatum. Est autem in hoc genere molestum, quod, in maximis animis, splendidissimisque ingeniis, plerumque exsistunt honoris, imperii, potentiæ, gloriæ cupiditates: quo magis cavendum est, ne quid in eo genere peccetur.

Sed in omni injustitiâ permultum interest, utrum perturbatione aliquâ animi (quæ plerumque brevis est, et ad tempus), an consulto et cogitata, fiat injuria. Leviora enim sunt, quæ repentino aliquo motu accidunt, quam ea, quæ meditata et præparata inferuntur. Ac de inferendâ quidem injuriâ satis dictum est.

IX. Prætermittendæ autem defensionis, dese-

rendique officii, plures solent esse causæ. Nam, aut inimicitias, aut laborem, aut sumptus suscipere nolunt; aut etiam negligentiâ, pigritiâ, inertiâ, aut suis studiis quibusdam occupationibusve sic impediuntur, ut eos, quos tutari debeant, desertos esse patiantur. Itaque videndum est, ne non satis sit id, quod apud Platonem est in philosophos dictum: quod in veri investigatione versentur, quodque ea, quæ plerique vehementer expetunt, de quibus inter se digladiari solent, contemnant, et pro nihilo ducant, propterea justos esse. Nam alterum justitiæ genus assequuntur, inferendâ ne cui noceant injuriâ: in alterum incidunt. Discendi enim studio impediti, quos tueri debent, deserunt. Itaque eos ad rempublicam ne accessuros quidem putant, nisi coactos: æquius autem erat id voluntate fieri: nam hoc ipsum ita justum est, quod rectè fit, si est voluntarium.

Sunt etiam, qui, aut studio rei familiaris tuendæ, aut odio quodam hominum, suum se negotium agere dicant, ne facere cuiquam videantur injuriam; qui altero injustitiæ genere vacant; in alterum incurrunt. Deserunt enim vitæ societatem, quia nihil conferunt in eam studii, nihil operæ, nihil facultatum.

Quoniam igitur, duobus generibus injustitiæ propositis, adjunximus causas utriusque generis, easque res ante constituimus, quibus justitia con-

tinetur; facile, quod cujusque temporis officium sit, poterimus (nisi nosmetipsos valde amabimus) judicare. Est enim difficilis cura rerum alienarum; quanquam Terentianus ille Chremes "humani nihil a se alienum putat." Sed tamen, quia magis ea percipimus atque sentimus, quæ nobis ipsis aut prospera aut adversa eveniunt, quam illa, quæ cæteris (quæ, quasi longo intervallo interjecto, videmus); aliter de illis, ac de nobis, judicamus. Quocirca bene præcipiunt, qui vetant quidquam agere, quod, dubites, æquum sit an iniquum. Æquitas enim lucet ipsa per se: dubitatio cogitationem significat injuriæ.

X. Sed incidunt sæpe tempora, cum ea, quæ maxime videntur digna esse justo homine, eoque quem virum bonum dicimus, commutantur, fiuntque contraria: ut reddere depositum, promissum facere, quæque pertinent ad veritatem et ad fidem, ea migrare interdum, et non servare, sit justum. Referri enim decet ad ea, quæ proposui in principio, fundamenta justitiæ: primum, ut ne cui noceatur; deinde, ut communi utilitati serviatur. Ea cum tempora commutantur, commutatur officium, et non semper est idem. Potest enim accidere promissum aliquod et conventum, ut id effici sit inutile vel ei cui promissum sit, vel ei qui promiserit. Nam si (ut in fabulis est) Nep-

tunus, quod Theseo promiserat, non fecisset, Theseus filio Hippolyto non esset orbatus. Ex tribus enim optatis, (ut scribitur) hoc erat tertium, quod de Hippolyti interitu iratus optavit: quo impetrato, in maximos luctus incidit. Nec promissa igitur servanda sunt ea, quæ sint iis, quibus promiseris, inutilia: nec, si plus tibi noceant, quam illi prosint, cui promiseris, contra officium est, majus anteponi minori: ut, si constitueris te cuipiam advocatum in rem præsentem esse venturum, atque interim graviter ægrotare filius cœperit, non sit contra officium, non facere, quod dixeris; magisque ille, cui promissum sit, ab officio discedat, si se destitutum queratur. Jam illis promissis standum non esse, quis non videt, quæ coactus quis metu, quæ deceptus dolo, promiserit? quæ quidem pleraque jure prætorio liberantur, nonnulla legibus.

Exsistunt etiam sæpe injuriæ calumniâ quâdam, et nimis callidâ, sed malitiosâ juris interpretatione. Ex quo illud, "Summum jus summa injuria," factum est jam tritum sermone proverbium. Quo in genere etiam in republicâ multa peccantur: ut ille, qui, cum triginta dierum essent cum hoste pactæ induciæ, noctu populabatur agros, quod dierum essent pactæ, non noctium, induciæ. Ne noster quidem probandus, si verum est, Q. Fabium Labeonem,

seu quem alium, (nihil enim præter auditum habeo) arbitrum Nolanis et Neapolitanis de finibus a senatu datum, cum ad locum venisset, cum utrisque separatim locutum, ut ne cupide quid agerent, ne appetenter, atque ut regredi quam progredi mallent. Id cum utrique fecissent, aliquantum agri in medio relictum est. Itaque illorum fines, sicut ipsi dixerant, terminavit: in medio relictum quod erat, populo Romano adjudicavit. Decipere hoc quidem est, non judicare. Quocirca, in omni re, fugienda est talis sollertia.

XI. Sunt autem quædam officia etiam adversus eos servanda, a quibus injuriam acceperis. Est enim ulciscendi et puniendi modus. Atque haud scio, an satis sit, eum, qui lacessierit, injuriæ suæ pœnitere; ut et ipse ne quid tale posthac, et cæteri sint ad injuriam tardiores.

Atque in republicâ maxime conservanda sunt jura belli. Nam, cum sint duo genera decertandi; unum per disceptationem, alterum per vim; cumque illud proprium sit hominis, hoc belluarum; confugiendum est ad posterius, si uti non licet superiore. Quare suscipienda quidem bella sunt ob eam causam, ut sine injuriâ in pace vivatur: partâ autem victoriâ, conservandi ii, qui non crudeles in bello, non immanes fuerunt; ut majores nostri Tusculanos, Æquos,

Volscos, Sabinos, Hernicos, in civitatem etiam acceperunt: at Carthaginem et Numantiam funditus sustulerunt: nollem Corinthum: sed credo aliquid secutos, opportunitatem loci maxime, ne posset aliquando ad bellum faciendum locus ipse adhortari. Meâ quidem sententiâ, paci, quæ nihil habitura sit insidiarum, semper est consulendum. In quo si mihi esset obtemperatum; si non optimam, at aliquam rempublicam (quæ nunc nulla est) haberemus. Et cum iis, quos vi deviceris, consulendum est; tum ii, qui, armis positis, ad imperatorum fidem confugient, quamvis murum aries percusserit, recipiendi sunt. In quo tantopere apud nostros justitia culta est, ut ii, qui civitates aut nationes devictas bello in fidem recepissent, earum patroni essent more majorum.

Ac belli quidem æquitas sanctissime feciali populi Romani jure perscripta est. Ex quo intelligi potest, nullum bellum esse justum, nisi quod aut rebus repetitis geratur, aut denuntiatum ante sit, et indictum. Pompilius imperator tenebat provinciam: in cujus exercitu Catonis filius tiro militabat. Cum autem Pompilio videretur unam dimittere legionem; Catonis quoque filium, qui in eâdem legione militabat, dimisit. Sed cum, amore pugnandi, in exercitu remansisset, Cato ad Pompilium scripsit, ut, si eum pateretur in exercitu remanere, secundo eum obligaret

militiæ sacramento; quia, priore amisso, jure cum hostibus pugnare non poterat. Adeo summa erat observatio in bello movendo. M. quidem Catonis senis epistola est ad M. filium, in quâ scripsit, se audîsse, eum missum factum esse a consule, cum in Macedoniâ Persico bello miles esset. Monet igitur, ut caveat, ne prœlium ineat: negat enim jus esse, qui miles non sit, pugnare cum hoste.

XII. Equidem illud etiam animadverto, quod, qui proprio nomine perduellis esset, is hostis vocaretur, lenitate verbi tristitiam rei mitigatam. Hostis enim, apud majores nostros, is dicebatur, quem nunc peregrinum dicimus. Indicant duodecim tabulæ: "aut status dies cum hoste." Itemque, "adversus hostem æterna auctoritas." Quid ad hanc mansuetudinem addi potest? eum quîcum bellum geras, tam molli nomine appellari? Quanquam id nomen durius jam effecit vetustas: a peregrino enim recessit, et proprie in eo, qui arma contra ferret, remansit.

Cum vero de imperio decertatur, belloque quæritur gloria, causas omnino subesse tamen oportet easdem, quas dixi paulo ante justas causas esse bellorum. Sed ea bella, quibus imperii gloria proposita est, minus acerbe gerenda sunt. Ut enim, cum civi aliter contendimus, si est inimi-

çus, aliter, si competitor; cum altero certamen honoris et dignitatis est; cum altero, capitis et famæ; sic cum Celtiberis, cum Cimbris, bellum, ut cum inimicis, gerebatur, uter esset, non uter imperaret; cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Pœnis, Pyrrho, de imperio dimicabatur. Pœni fœdifragi, crudelis Hannibal; reliqui justiores. Pyrrhi quidem, de captivis reddendis, illa præclara:

" Nec mî aurum posco, nec mî pretium dederitis;
Nec cauponantes bellum, sed belligerantes,
Ferro, non auro, vitam cernamus utrique.
Vosne velit, an me regnare, hera quidve ferat fors,
Virtute experiamur. Et hoc simul accipe dictum:
Quorum virtuti belli fortuna pepercit,
Eorumdem me libertati parcere certum est.
Dono, ducite, doque, volentibu' cum magnis Diis."

XIII. Regalis sane, et digna Æacidarum genere, sententia. Atque etiam, si quid singuli, temporibus adducti, hosti promiserint, est in eo ipso fides conservanda: ut, primo Punico bello, Regulus, captus a Pœnis, cum de captivis commutandis Romam missus esset, jurâssetque se rediturum; primum, ut venit, captivos reddendos in senatu non censuit; deinde, cum retineretur a propinquis et ab amicis, ad supplicium redire maluit, quam fidem hosti datam fallere.

☞ (*Quæ hîc sequuntur Italicis literarum formis expressa, in paucis tantummodo MS. exemplaribus comparent; et a criticorum plerisque repudiata sunt, ut adulterina et insiticia.*)

[*Secundo autem Punico bello, post Cannensem pugnam, quos decem Hannibal Romam adstrictos misit jurejurando se redituros esse, nisi, de redimendis iis qui capti erant, impetrâssent; eos omnes censores, quoad quisque eorum vixit, qui pejerâssent, in ærariis reliquerunt; nec minus illum, qui jurisjurandi fraude culpam invenerat. Cum enim, Hannibalis permissu, exîsset de castris, rediit paulo post, quod se oblitum nescio quid diceret. Deinde egressus e castris, jurejurando se solutum putabat: et erat verbis, re non erat. Semper autem in fide, quid senseris, non quid dixeris, cogitandum. Maximum autem exemplum est justitiæ in hostem a majoribus nostris constitutum. Cum a Pyrrho perfuga senatui est pollicitus, se venenum regi daturum, et eum necaturum; senatus et C. Fabricius perfugam Pyrrho dedit. Ita ne hostis quidem, et potentis, et bellum ultro inferentis, interitum cum scelere approbavit.*]

Ac de bellicis quidem officiis satis dictum est. Meminerimus autem, etiam adversus infimos, justitiam esse servandam. Est autem infima

conditio et fortuna servorum: quibus, non male præcipiunt, qui ita jubent uti, ut mercenariis; operam exigendam, justa præbenda.

Cum autem duobus modis, id est, aut vi aut fraude, fiat injuria; fraus, quasi vulpeculæ, vis, leonis videtur: utrumque homine alienissimum: sed fraus odio digna majore. Totius autem injustitiæ nulla capitalior est, quam eorum, qui, cum maxime fallunt, id agunt ut viri boni esse videantur. De justitiâ satis dictum est.

XIV. Deinceps (ut erat propositum) de beneficentiâ ac liberalitate dicatur; quâ quidem nihil est naturæ hominis accommodatius: sed habet multas cautiones. Videndum est enim primum, ne obsit benignitas et iis ipsis quibus benigne videbitur fieri, et cæteris; deinde, ne major benignitas sit, quam facultates; tum, ut pro dignitate cuique tribuatur. Id enim est justitiæ fundamentum, ad quam hæc referenda sunt omnia. Nam et qui gratificantur cuipiam, quod obsit illi cui prodesse velle videantur, non benefici neque liberales, sed perniciosi assentatores, judicandi sunt: et, qui aliis nocent, ut in alios liberales sint, in eâdem sunt injustitiâ, ut si in suam rem aliena convertant.

Sunt autem multi, et quidem cupidi splendoris et gloriæ, qui eripiunt aliis, quod aliis largiantur:

hique arbitrantur se beneficos in suos amicos visum iri, si locupletent eos quâcumque ratione. Id autem tantum abest officio, ut nihil magis officio possit esse contrarium. Videndum est igitur, ut eâ liberalitate utamur, quæ prosit amicis, noceat nemini. Quare L. Sullæ, et C. Cæsaris, pecuniarum translatio a justis dominis ad alienos non debet liberalis videri. Nihil est enim liberale, quod non idem justum.

Alter erat locus cautionis, ne benignitas major esset, quam facultates: quod, qui benigniores volunt esse quam res patitur, primum in eo peccant, quod injuriosi sunt in proximos. Quas enim copias his et suppeditari æquius est et relinqui, eas transferunt ad alienos. Inest autem in tali liberalitate cupiditas plerumque rapiendi et auferendi per injuriam, ut ad largiendum suppetant copiæ. Videre etiam licet plerosque (non tam naturâ liberales, quam quâdam gloriâ ductos), ut benefici videantur, facere multa, quæ proficisci ab ostentatione magis quam a voluntate videantur. Talis autem simulatio vanitati est conjunctior, quam aut liberalitati aut honestati.

Tertium est propositum, ut in beneficentiâ delectus esset dignitatis: in quo et mores ejus erunt spectandi, in quem beneficium conferetur, et animus erga nos, et communitas ac societas vitæ, et ad nostras utilitates officia ante collata:

quæ ut concurrant omnia, optabile est; sin minus, plures causæ, majoresque, ponderis plus habebunt.

XV. Quoniam autem vivitur, non cum perfectis hominibus, planeque sapientibus, sed cum iis, in quibus, præclare agitur, si sunt simulacra virtutis; etiam hoc intelligendum puto, neminem omnino esse negligendum, in quo aliqua significatio virtutis appareat: colendum autem esse ita quemque maxime, ut quisque maxime his virtutibus lenioribus erit ornatus, modestiâ, temperantiâ, hac ipsâ (de quâ jam multa dicta sunt) justitiâ. Nam fortis animus et magnus, in homine non perfecto nec sapiente, ferventior plerumque est: illæ virtutes virum bonum videntur potius attingere.

Atque hæc in moribus. De benevolentiâ autem, quam quisque habeat erga nos, primum illud est in officio, ut ei plurimum tribuamus, a quo plurimum diligimur: sed benevolentiam, non, adolescentulorum more, ardore quodam amoris, sed stabilitate potius et constantiâ, judicemus. Sin erunt merita, ut non ineunda, sed referenda sit gratia; major quædam cura adhibenda est: nullum enim officium referendâ gratiâ magis necessarium est.

Quod si ea, quæ utenda acceperis, majore mensurâ (si modo possis) jubet reddere Hesio-

dus; quidnam, beneficio provocati, facere debemus? an non imitari agros fertiles, qui multo plus efferunt, quam acceperunt? Etenim, si in eos, quos speramus nobis profuturos, non dubitamus officia conferre; quales in eos esse debemus, qui jam profuerunt? Nam, cum duo genera liberalitatis sint, unum dandi beneficii, alterum reddendi; demus, necne, in nostrâ potestate est: non reddere, viro bono non licet, modo id facere possit sine injuriâ.

Acceptorum autem beneficiorum sunt delectus habendi. Nec dubium, quin maximo cuique plurimum debeatur. In quo tamen, in primis, quo quisque animi studio benevolentiâ fecerit, ponderandum est. Multi enim faciunt multa temeritate quâdam, sine judicio vel modo; in omnes repentino quodam, quasi vento, impetu animi incitati: quæ beneficia æque magna non sunt habenda, atque ea, quæ judicio, considerate, constanterque delata sunt. Sed, in collocando beneficio, et in referendâ gratiâ, si cætera paria sint, hoc maxime officii est, ut quisque maxime opis indigeat, ita ei potissimum opitulari: quod contra fit a plerisque. A quo enim plurimum sperant, etiamsi ille his non eget, tamen ei potissimum inserviunt.

XVI. Optime autem societas hominum con-

junctioque servabitur, si, ut quisque erit conjunctissimus, ita in eum benignitatis plurimum conferetur. Sed, quæ naturâ principia sint communitatis et societatis humanæ, repetendum altius videtur. Est enim primum, quod cernitur in universi generis humani societate: ejus autem vinculum est ratio et oratio; quæ, docendo, discendo, communicando, disceptando, judicando, conciliat inter se homines, conjungitque naturali quâdam societate. Neque ullâ re longius absumus a naturâ ferarum, in quibus inesse fortitudinem sæpe dicimus, ut in equis, in leonibus; justitiam, æquitatem, bonitatem, non dicimus. Sunt enim rationis et orationis expertes.

Ac latissime quidem patens hominibus inter ipsos, omnibus inter omnes, societas hæc est; in quâ omnium rerum, quas ad communem hominum usum natura genuit, est servanda communitas; ut, quæ descripta sunt legibus et jure civili, hæc ita teneantur, ut sit constitutum: e quibus ipsis cætera sic observentur, ut in Græcorum proverbio est, "Amicorum esse omnia communia." Omnia autem communia hominum videntur ea, quæ sunt generis ejus, quod, ab Ennio positum in unâ re, transferri in multas potest.

"Homo, qui erranti comiter monstrat viam,
Quasi lumen de suo lumine accendat, facit.
Nihilominus ipsi lucet, cum illi accenderit."

Unâ ex re satis præcipitur, ut, quidquid sine detrimento possit commodari, id tribuatur vel ignoto. Ex quo sunt illa communia, Non prohibere aquâ profluente: Pati ab igne ignem capere, si quis velit; Consilium fidele deliberanti dare: quæ sunt iis utilia qui accipiunt, danti non molesta. Quare et his utendum est, et semper aliquid ad communem utilitatem afferendum. Sed, quoniam copiæ parvæ singulorum sunt; eorum autem, qui his egeant, infinita est multitudo; vulgaris liberalitas referenda est ad illum Ennii finem ("Nihilominus ipsi lucet"), ut facultas sit, quâ in nostros simus liberales.

XVII. Gradus autem plures sunt societatis hominum. Ut enim ab infinitâ illâ discedatur, propior est ejusdem gentis, nationis, linguæ, quâ maxime homines conjunguntur: interius etiam est, ejusdem esse civitatis. Multa enim sunt civibus inter se communia: forum, fana, porticus, viæ, leges, jura, judicia, suffragia, consuetudines, præterea, et familiaritates, multisque cum multis res rationesque contractæ. Arctior vero colligatio est societatis propinquorum. Ab illâ enim immensâ societate humani generis in exiguum angustumque concluditur.

Nam, cum sit hoc naturâ commune animantium, ut habeant libidinem procreandi, prima

societas in ipso conjugio est; proxima in liberis; deinde una domus, communia omnia. Id autem est principium urbis, et quasi seminarium reipublicæ. Sequuntur fratrum conjunctiones; post, consobrinorum, sobrinorumque; qui cum unâ domo jam capi non possint, in alias domos, tanquam in colonias, exeunt. Sequuntur connubia, et affinitates; ex quibus etiam plures propinqui: quæ propagatio et soboles origo est rerum publicarum. Sanguinis autem conjunctio benevolentiâ devincit homines et caritate. Magnum est enim, eadem habere monumenta majorum, iisdem uti sacris, sepulcra habere communia.

Sed omnium societatum nulla præstantior est, nulla firmior, quam cum viri boni, moribus similes, sunt familiaritate conjuncti. Illud enim honestum, (quod sæpe dicimus) etiam si in alio cernimus, tamen nos movet; atque illi, in quo id inesse videtur, amicos facit. Et, quanquam omnis virtus nos ad se allicit, facitque ut eos diligamus, in quibus ipsa inesse videatur; tamen justitia et liberalitas id maxime efficit. Nihil autem est amabilius nec copulatius, quam morum similitudo bonorum. In quibus enim eadem studia sunt, eædemque voluntates, in his fit, ut æque quisque altero delectetur, ac seipso; efficiturque id, quod Pythagoras ultimum in amicitiâ putavit, ut unus fiat ex pluribus. Magna etiam illa com-

munitas est, quæ conficitur ex beneficiis ultro citro datis, acceptis: quæ mutua et grata dum sunt, inter quos ea sunt, firmâ illi devinciuntur societate.

Sed, cum omnia ratione animoque lustrâris, omnium societatum nulla est gravior, nulla carior, quam ea quæ cum republicâ est unicuique nostrûm. Cari sunt parentes, cari liberi, propinqui, familiares: sed omnes omnium caritates patria una complexa est; pro quâ quis bonus dubitet mortem oppetere, si ei sit profuturus? Quo est detestabilior istorum immanitas, qui lacerârunt omni scelere patriam, et in eâ funditus delendâ occupati sunt et fuerunt.

Sed, si contentio quædam et comparatio fiat, quibus plurimum tribuendum officii, principes sunt patria et parentes, quorum beneficiis maximis obligati sumus: proximi liberi, totaque domus, quæ spectat in nos solos, neque aliud ullum potest habere perfugium: deinceps bene convenientes propinqui, quibuscum etiam communis plerumque fortuna est. Quamobrem necessaria præsidia vitæ debentur iis maxime, quos ante dixi: vita autem, victusque communis, consilia, sermones, cohortationes, consolationes, interdum etiam objurgationes, in amicitiis vigent maxime: estque ea jucundissima amicitia, quam similitudo morum conjugavit.

XVIII. Sed, in his omnibus officiis tribuendis, videndum erit, quid cuique maxime necesse sit, et quid quisque, vel sine nobis, aut possit consequi, aut non possit. Ita non iidem erunt necessitudinum gradus, qui temporum. Sunt quædam officia, quæ aliis magis quam aliis debeantur: ut vicinum citius adjuveris in fructibus percipiendis, quam aut fratrem aut familiarem: at, si lis in judicio sit, propinquum potius et amicum, quam vicinum, defenderis. Hæc igitur et talia circumspicienda sunt in omni officio; et consuetudo exercitatioque capienda, ut boni ratiocinatores officiorum esse possimus, et, addendo deducendoque, videre, quæ reliqui summa fiat: ex quo, quantum cuique debeatur, intelligas.

Sed, ut nec medici nec imperatores nec oratores, quamvis artis præcepta perceperint, quidquam magnâ laude dignum sine usu et exercitatione consequi possunt; sic officii conservandi præcepta traduntur illa quidem, ut facimus ipsi: sed rei magnitudo usum quoque exercitationemque desiderat. Atque, ab iis rebus quæ sunt in jure societatis humanæ, quemadmodum ducatur honestum, ex quo aptum est officium, satis fere diximus.

Intelligendum est autem, cum proposita sint genera quatuor, e quibus honestas officiumque manaret, splendidissimum videri, quod animo

magno, elatoque, humanasque res despiciente, factum sit. Itaque in probris maxime in promptu est, si quid tale dici potest:

"Vos etenim, juvenes, animum geritis muliebrem;
Illa virago viri:"

et si quid ejusmodi:

"Salmaci, da spolia, sine sudore et sanguine."

Contraque in laudibus, quæ magno animo, et fortiter excellenterque gesta sunt, ea, nescio quomodo, quasi pleniore ore laudamus. Hinc rhetorum campus de Marathone, Salamine, Platæis, Thermopylis, Leuctris: hinc noster Cocles, hinc Decii, hinc Cn. et P. Scipiones, hinc M. Marcellus, innumerabilesque alii: maximeque ipse populus Romanus animi magnitudine excellit. Declaratur autem studium bellicæ gloriæ, quod statuas quoque videmus ornatu fere militari.

XIX. Sed ea animi elatio, quæ cernitur in periculis et laboribus, si justitiâ vacat, pugnatque, non pro salute communi, sed pro suis commodis, in vitio est. Non enim modo id virtutis non est, sed potius immanitatis, omnem humanitatem repellentis. Itaque probe definitur a Stoïcis fortitudo, cum eam virtutem esse dicunt propugnantem pro æquitate. Quocirca nemo, qui fortitudinis gloriam consecutus est insidiis et malitiâ, laudem est adeptus: nihil enim hones-

tum esse potest, quod justitiâ vacet. Præclarum igitur Platonis illud: "Non solum," inquit, "scientia, quæ est remota a justitiâ, calliditas potius quam sapientia est appellanda; verum etiam animus paratus ad periculum, si suâ cupiditate, non utilitate communi impellitur, audaciæ potius nomen habeat, quam fortitudinis." Itaque viros fortes, magnanimos, eosdem bonos et simplices, veritatis amicos, minimeque fallaces, esse volumus: quæ sunt ex mediâ laude justitiæ.

Sed illud odiosum est, quod, in hac elatione et magnitudine animi, facillime pertinacia et nimia cupiditas principatûs innascitur. Ut enim apud Platonem est, omnem [morem] Lacedæmoniorum inflammatum esse cupiditate vincendi; sic, ut quisque animi magnitudine maxime excellit, ita maxime vult princeps omnium, vel potius solus, esse. Difficile autem est, cum præstare omnibus concupieris, servare æquitatem, quæ est justitiæ maxime propria. Ex quo fit, ut neque disceptatione vinci se, nec ullo publico ac legitimo jure, patiantur: exsistuntque in republicâ plerumque largitores et factiosi, ut opes quam maximas consequantur, et sint vi potius superiores, quam justitiâ pares. Sed, quo difficilius, hoc præclarius: nullum est enim tempus, quod justitiâ vacare debeat.

Fortes igitur et magnanimi sunt habendi, non,

qui faciunt, sed qui propulsant, injuriam. Vera autem et sapiens animi magnitudo honestum illud, quod maxime natura sequitur, in factis positum, non in gloriâ, judicat: principemque se esse mavult, quam videri. Etenim, qui ex errore imperitæ multitudinis pendet, hic in magnis viris non est habendus. Facillime autem ad res injustas impellitur, ut quisque est altissimo animo, et gloriæ cupido. Qui locus est sane lubricus, quod vix invenitur, qui, laboribus susceptis, periculisque aditis, non, quasi mercedem rerum gestarum, desideret gloriam.

XX. Omnino fortis animus, et magnus, duabus rebus maxime cernitur; quarum una in rerum externarum despicientiâ ponitur, cum persuasum sit, nihil hominem, nisi quod honestum decorumque sit, aut admirari, aut optare, aut expetere oportere; nullique neque homini, neque perturbationi animi, nec fortunæ, succumbere. Altera est res, ut, cum ita sis affectus animo, ut supra dixi, res geras, magnas illas quidem, et maxime utiles, sed et vehementer arduas, plenasque laborum et periculorum, tum vitæ, tum multarum aliarum rerum, quæ ad vitam pertinent.

Harum rerum duarum splendor omnis et amplitudo (addo etiam utilitatem) in posteriore est: causa autem, et ratio efficiens magnos viros, est

in priore: in eo enim est illud, quod excellentes animos, et humana contemnentes, facit. Id autem ipsum cernitur in duobus, si et solum id, quod honestum sit, bonum judices, et omni animi perturbatione liber sis. Nam et ea, quæ eximia plerisque et præclara videntur, parva ducere, eaque ratione stabili firmâque contemnere, fortis animi magnique ducendum est: et ea, quæ videntur acerba, (quæ multa et varia in hominum vitâ fortunâque versantur) ita ferre, ut nihil a statu naturæ discedas, nihil a dignitate sapientis, robusti animi est, magnæque constantiæ.

Non est autem consentaneum, qui metu non frangatur, eum frangi cupiditate; nec, qui invictum se a labore præstiterit, vinci a voluptate. Quamobrem et hæc videnda, et pecuniæ fugienda cupiditas. Nihil enim est tam angusti animi, tamque parvi, quam amare divitias; nihil honestius, magnificentiusque, quam pecuniam contemnere, si non habeas; si habeas, ad beneficentiam liberalitatemque conferre. Cavenda est etiam gloriæ cupiditas, ut supra dixi. Eripit enim libertatem, pro quâ magnanimis viris omnis debet esse contentio. Nec vero imperia expetenda, ac, potius, aut non accipienda interdum, aut deponenda nonnunquam.

Vacandum autem est omni animi perturbatione, tum cupiditate et metu, tum etiam ægritudine, et

voluptate animi, et iracundiâ; ut tranquillitas et securitas adsit, quæ affert, cum constantiam, tum etiam dignitatem. Multi autem et sunt et fuerunt, qui, eam (quam dico) tranquillitatem expetentes, a negotiis publicis se removerint, ad otiumque perfugerint. In his, et nobilissimi philosophi longeque principes, et quidam homines severi et graves, nec populi nec principum mores ferre potuerunt; vixeruntque nonnulli in agris, delectati re suâ familiari. His idem propositum fuit, quod regibus, ut ne quâ re egerent, ne cui parerent, libertate uterentur; cujus proprium est, sic vivere, ut velis.

XXI. Quare, cum hoc commune sit potentiæ cupidorum cum iis, quos dixi, otiosis; alteri se adipisci id posse arbitrantur, si opes magnas habeant; alteri, si contenti sint et suo, et parvo: in quo neutrorum omnino contemnenda est sententia: sed et facilior et tutior, et minus aliis gravis aut molesta, vita est otiosorum; fructuosior autem hominum generi, et ad claritatem amplitudinemque aptior, eorum qui se ad rempublicam et ad res magnas gerendas accommodaverunt. Quapropter, et iis forsitan concedendum sit, rempublicam non capessentibus, qui, excellenti ingenio, doctrinæ sese dediderunt; et iis, qui, aut valetudinis imbecillitate, aut aliquâ gra-

viore causâ impediti, a republicâ recesserunt, cum ejus administrandæ potestatem aliis, laudem que, concederent. Quibus autem talis nulla sit causa, si despicere se dicant ea, quæ plerique mirentur, imperia et magistratus, iis non modo non laudi, verum etiam vitio, dandum puto. Quorum judicium, in eo quod gloriam contemnant et pro nihilo putent, difficile factu est non probare: sed videntur labores et molestias, tum offensionum, tum repulsarum, quasi quandam ignominiam, timere, et infamiam. Sunt enim, qui in rebus contrariis parum sibi constent; voluptatem severissime contemnant, in dolore sint molliores; gloriam negligant, frangantur infamiâ: atque ea quidem non satis constanter.

Sed iis, qui habent a naturâ adjumenta rerum gerendarum, abjectâ omni cunctatione, adipiscendi magistratus, et gerenda respublica est. Nec enim aliter aut regi civitas, aut declarari animi magnitudo, potest. Capessentibus autem rempublicam nihilo minus, quam philosophis, haud scio an magis etiam, et magnificentia, et despicientia adhibenda sit rerum humanarum, et ea, quam sæpe dico, et tranquillitas animi atque securitas; si quidem nec anxii futuri sunt, et cum gravitate constantiâque victuri. Quæ eo faciliora sunt philosophis, quo minus multa patent in eorum vitâ, quæ fortuna feriat, et quo minus multis re-

bus egent; et quia, si quid adversi eveniat, tam graviter cadere non possunt. Quocirca, non sine causâ majores motus animorum concitantur, majoraque efficienda, rempublicam gerentibus, quam quietis; quo magis his et magnitudo animi est adhibenda, et vacuitas ab angoribus.

Ad rem gerendam autem qui accedit, caveat, ne id modo consideret, quam illa res honesta sit, sed etiam, ut habeat efficiendi facultatem. In quo ipso considerandum est, ne aut temere desperet, propter ignaviam, aut nimis confidat, propter cupiditatem. In omnibus autem negotiis, prius, quam aggrediare, adhibenda est præparatio diligens.

XXII. Sed, cum plerique arbitrentur res bellicas majores esse quam urbanas; minuenda est hæc opinio. Multi enim bella sæpe quæsierunt propter gloriæ cupiditatem; atque id in magnis animis ingeniisque plerumque contingit, eoque magis, si sunt ad rem militarem apti, et cupidi bellorum gerendorum. Vere autem si volumus iudicare, multæ res exstiterunt urbanæ majores clarioresque quam bellicæ. Quamvis enim Themistocles jure laudetur, et sit ejus nomen, quam Solonis, illustrius, citeturque Salamis clarissimæ testis victoriæ, quæ anteponatur consilio Solonis, ei, quo primum constituit Areopagitas; non mi-

nus præclarum hoc, quam illud, judicandum est. Illud enim semel profuit; hoc semper proderit civitati: hoc consilio leges Atheniensium, hoc majorum instituta, servantur. Et Themistocles quidem nihil dixerit, in quo ipse Areopagum adjuverit; at ille vere, a se adjutum Themistoclem. Est enim bellum gestum consilio senatûs ejus, qui a Solone erat constitutus.

Licet eadem de Pausaniâ Lysandroque dicere; quorum rebus gestis quanquam imperium [Lacedæmonis] dilatatum putatur; tamen ne minimâ quidem ex parte Lycurgi legibus et disciplinæ conferendi sunt. Quinetiam, ob has ipsas causas, et parentiores habuerunt exercitus, et fortiores. Mihi quidem neque, pueris nobis, M. Scaurus C. Mario, neque, cum versaremur in republicâ, Q. Catulus Cn. Pompeio, cedere videbatur. Parvi enim sunt foris arma, nisi est consilium domi. Nec plus Africanus, singularis et vir et imperator, in excidendâ Numantiâ reipublicæ profuit, quam eodem tempore P. Nasica privatus, cum Ti. Gracchum interemit: quanquam hæc quidem res non solum ex domesticâ est ratione: attingit etiam bellicam, quoniam vi manuque confecta est: sed tamen id ipsum gestum est consilio urbano, sine exercitu.

Illud autem optimum est, in quod invadi solere ab improbis et invidis audio:

"Cedant arma togæ: concedat laurea [laudi."]

Ut enim alios omittam, nobis rempublicam gubernantibus, nonne togæ arma cessêre? neque enim in republicâ periculum fuit gravius unquam, nec majus otium. Ita consiliis diligentiâque nostrâ celeriter de manibus audacissimorum civium delapsa arma ipsa ceciderunt. Quæ res igitur gesta unquam in bello tanta? qui triumphus conferendus? Licet enim mihi, Marce fili, apud te gloriari, ad quem et hæreditas hujus gloriæ, et factorum imitatio, pertinet. Mihi quidem certe vir abundans bellicis laudibus, Cn. Pompeius, multis audientibus, hoc tribuit, ut diceret, frustra se triumphum tertium deportaturum fuisse, nisi, meo in rempublicam beneficio, ubi triumpharet, esset habiturus. Sunt ergo domesticæ fortitudines non inferiores militaribus; in quibus plus etiam, quam in his, operæ studiique ponendum est.

XXIII. Omnino illud honestum, quod ex animo excelso magnificoque quærimus, animi efficitur, non corporis, viribus. Exercendum tamen corpus, et ita afficiendum est, ut obedire consilio rationique possit in exsequendis negotiis, et in labore tolerando. Honestum autem id, quod exquirimus, totum est positum in animi curâ et cogitatione; in quo non minorem utilita-

tem afferunt, qui togati reipublicæ præsunt, quam qui bellum gerunt. Itaque, eorum consilio sæpe, aut non suscepta, aut confecta bella sunt, nonnunquam etiam illata; ut, M. Catonis, bellum tertium Punicum; in quo etiam mortui valuit auctoritas. Quare expetenda quidem magis est decernendi ratio, quam decertandi fortitudo: sed cavendum, ne id bellandi magis fugâ, quam utilitatis ratione, faciamus.

Bellum autem ita suscipiatur, ut nihil aliud, nisi pax quæsita videatur. Fortis vero et constantis est, non perturbari in rebus asperis, nec tumultuantem de gradu dejici, ut dicitur; sed præsentis animi uti consilio, nec a ratione discedere. Quanquam hoc animi, illud etiam ingenii magni est, præcipere cogitatione futura, et aliquanto ante constitutere quid accidere possit in utramque partem; et, quid agendum sit, cum quid evenerit; nec committere, ut aliquando dicendum sit, "Non putâram." Hæc sunt opera magni animi et excelsi, et prudentiâ consilioque fidentis. Temere autem in acie versari, et manu cum hoste confligere, immane quiddam et belluarum simile est. Sed, cum tempus necessitasque postulat, decertandum manu est, et mors servituti turpitudinique anteponenda.

XXIV. De evertendis autem diripiendisque

urbibus, valde considerandum est, ne quid temere, ne quid crudeliter. Idque est viri magni, rebus agitatis, punire sontes, multitudinem conservare, in omni fortunâ recta atque honesta retinere. Ut enim sunt, (quemadmodum supra dixi) qui urbanis rebus bellicas anteponant; sic reperies multos, quibus periculosa et calida consilia, quietis et cogitatis et splendidiora et majora videantur.

Nunquam omnino, periculi fugâ, committendum est, ut imbelles timidique videamur: sed fugiendum etiam illud, ne offeramus nos periculis sine causâ: quo nihil potest esse stultius. Quapropter, in adeundis periculis consuetudo imitanda medicorum est, qui leviter ægrotantes leniter curant, gravioribus autem morbis periculosas curationes et ancipites adhibere coguntur. Quare, in tranquillo tempestatem adversam optare, dementis est; subvenire autem tempestati quâvis ratione, sapientis; eoque magis, si plus adipiscare, re explicatâ, boni, quam, addubitatâ, mali. Periculosæ autem rerum actiones partim iis sunt qui eas suscipiunt, partim reipublicæ. Itemque alii de vitâ, alii de gloriâ, et benevolentiâ civium, in discrimen vocantur. Promptiores igitur debemus esse ad nostra pericula, quam ad communia, dimicareque paratius de honore et gloriâ, quam de cæteris commodis.

Inventi autem multi sunt, qui non modo pecu-

niam, sed vitam etiam, profundere pro patriâ parati essent: iidem gloriæ jacturam ne minimam quidem facere vellent, ne republicâ quidem postulante: ut Callicratidas, qui, cum Lacedæmoniorum dux fuisset Peloponnesiaco bello, multaque fecisset egregie, vertit ad extremum omnia, cum consilio non paruit eorum, qui classem ab Arginussis removendam, nec cum Atheniensibus dimicandum, putabant. Quibus ille respondit, Lacedæmonios, classe illâ amissâ, aliam parare posse, se fugere sine suo dedecore non posse. Atque hæc quidem Lacedæmoniis plaga mediocris: illa pestifera, quâ, cum Cleombrotus, invidiam timens, temere cum Epaminondâ conflixisset, Lacedæmoniorum opes corruerunt. Quanto Q. Maximus melius! de quo Ennius:

"Unus homo nobis cunctando restituit rem.
Non ponebat enim rumores ante salutem.
Ergo, postque magisque viri nunc gloria claret."

Quod genus peccandi vitandum est etiam in rebus urbanis. Sunt enim, qui, quod sentiunt, etsi optimum sit, tamen invidiæ metu non audeant dicere.

XXV. Omnino, qui reipublicæ præfuturi sunt, duo Platonis præcepta teneant; unum, ut utilitatem civium sic tueantur, ut, quæcunque agunt, ad eam referant, obliti commodorum suorum;

alterum, ut totum corpus reipublicæ curent, ne, dum partem aliquam tuentur, reliquas deserant. Ut enim tutela, sic procuratio reipublicæ, ad utilitatem eorum qui commissi sunt, non ad eorum quibus commissa est, gerenda est. Qui autem parti civium consulunt, partem negligunt, rem perniciosissimam in civitatem inducunt, seditionem atque discordiam: ex quo evenit, ut alii populares, alii studiosi optimi cujusque videantur, pauci universorum.

Hinc apud Athenienses magnæ discordiæ; in nostrâ republicâ non solum seditiones, sed pestifera etiam bella civilia: quæ gravis et fortis civis, et in republicâ dignus principatu, fugiet, atque oderit; tradetque se totum reipublicæ, neque opes aut potentiam consectabitur: totamque eam sic tuebitur, ut omnibus consulat. Nec vero criminibus falsis in odium aut invidiam quenquam vocabit: omninoque ita justitiæ honestatique adhærescet, ut, dum ea conservet, quamvis graviter offendat, mortemque oppetat potius, quam deserat illa, quæ dixi.

Miserrima est omnino ambitio, honorumque contentio; de quâ præclare apud eundem est Platonem: "Similiter facere eos, qui inter se contenderent, uter potius rempublicam administraret, ut si nautæ certarent, quis eorum potissimum gubernaret." Idemque præcipit, ut eos

adversarios existimemus, qui arma contra ferant; non eos, qui suo judicio tueri rempublicam velint; qualis fuit inter P. Africanum et Q. Metellum sine acerbitate dissensio.

Nec vero audiendi, qui graviter irascendum inimicis putabunt, idque magnanimi et fortis viri esse censebunt. Nihil enim laudabilius, nihil magno et præclaro viro dignius, placabilitate atque clementiâ. In liberis vero populis, et in juris æquabilitate, exercenda etiam est facilitas, et altitudo animi, quæ dicitur; ne, si irascamur aut intempestive accedèntibus, aut impudenter rogantibus, in morositatem inutilem et odiosam incidamus. Et tamen ita probanda est mansuetudo atque clementia, ut adhibeatur, reipublicæ causâ, severitas, sine quâ administrari civitas non potest.

Omnis autem et animadversio et castigatio contumeliâ vacare debet: neque ad ejus, qui punitur aliquem, aut verbis castigat, sed ad reipublicæ, utilitatem referri.

Cavendum est etiam, ne major pœna quam culpa sit; et ne, iisdem de causis, alii plectantur, alii ne appellentur quidèm.

Prohibenda autem maxime est ira in puniendo: nunquam enim, iratus qui accedet ad pœnam, mediocritatem illam tenebit, quæ est inter nimium et parum; quæ placet Peripateticis; et recte placet, modo ne laudarent iracundiam, et dice-

rent utiliter a naturâ datam. Illa vero omnibus in rebus repudianda est; optandumque, ut ii, qui præsunt reipublicæ, legum similes sint, quæ, ad puniendum, non iracundiâ, sed æquitate, ducuntur.

XXVI. Atque etiam in rebus prosperis, et ad voluntatem nostram fluentibus, superbiam, fastidium, arrogantiamque, magnopere fugiamus. Nam, ut adversas res, sic secundas, immoderate ferre, levitatis est: præclaraque est æquabilitas in omni vitâ, et idem semper vultus, eademque frons; ut de Socrate, item de C. Lælio, accepimus. Philippum quidem, Macedonum regem, rebus gestis et gloriâ superatum a filio, facilitate et humanitate video superiorem fuisse. Itaque alter semper magnus, alter sæpe turpissimus fuit: ut recte præcipere videantur, qui monent, ut, quanto superiores simus, tanto nos geramus submissius. Panætius quidem Africanum, auditorem et familiarem suum, solitum, ait, dicere, ut equos, propter crebras contentiones prœliorum ferocitate exsultantes, domitoribus tradere soleant, ut his facilioribus possint uti; sic homines, secundis rebus effrenatos, sibique præfidentes, tanquam in gyrum rationis et doctrinæ duci oportere, ut perspicerent rerum humanarum imbecillitatem, varietatemque fortunæ.

Atque, etiam in secundissimis rebus, maxime est utendum consilio amicorum; hisque major etiam, quam ante, tribuenda auctoritas. Iisdemque temporibus cavendum est, ne assentatoribus patefaciamus aures, nec adulari nos sinamus: in quo falli facile est. Tales enim nos [tunc] esse putamus, ut jure laudemur: ex quo nascuntur innumerabilia peccata: cum homines, inflati opinionibus, turpiter irridentur, et in maximis versantur erroribus. Sed hæc quidem hactenus.

Illud autem sic est judicandum, maximas geri res, et maximi animi, ab iis qui respublicas regant, quod earum administratio latissime pateat, ad plurimosque pertineat. Esse autem magni animi, et fuisse, multos etiam in vitâ otiosâ, qui aut investigarent aut conarentur magna quædam, seseque suarum rerum finibus continerent; aut, interjecti inter philosophos et eos qui rempublicam administrarent, delectarentur re suâ familiari, non eam quidem omni ratione exaggerantes, neque excludentes ab ejus usu suos; potiusque et amicis impertientes, et reipublicæ, si quando usus esset. Quæ primum bene parta sit, nullo neque turpi quæstu, neque odioso: tum quam plurimis, modo dignis, se utilem præbeat: deinde augeatur ratione, diligentiâ, parsimoniâ; nec libidini potius luxuriæque, quam liberalitati et beneficentiæ, [pateat.] Hæc præscripta servan-

tem licet magnifice, graviter, animoseque vivere, atque etiam simpliciter, fideliter, vitæque hominum amice.

XXVII. Sequitur, ut de unâ reliquâ parte honestatis dicendum sit; in quâ verecundia, et quasi quidam ornatus vitæ, temperantia, et modestia, omnisque sedatio perturbationum animi, et rerum modus cernitur. Hoc loco continetur id, quod dici Latine *Decorum* potest: Græce enim *Πρέπον* dicitur. Hujus vis ea est, ut ab honesto non queat separari: nam, et quod decet, honestum est; et quod honestum est, decet.

Qualis autem differentia sit honesti et decori, facilius intelligi quam explanari potest. Quidquid est enim, quod deceat, id tum apparet, cum antegressa est honestas. Itaque non solum in hac parte honestatis, de quâ hoc loco disserendum est, sed etiam in tribus superioribus, quid deceat, apparet: nam et ratione uti atque oratione prudenter; et agere, quod agas, considerate; omnique in re, quid sit veri, videre et tueri decet: contraque falli, errare, labi, decipi, tam dedecet, quam delirare, et mente esse captum. Et justa omnia decora sunt; injusta contra, ut turpia, sic indecora. Similis est ratio fortitudinis: quod enim viriliter animoque magno fit, id dignum

viro, et decorum videtur: quod contra, id, ut turpe, sic indecorum.

Quare pertinet quidem ad omnem honestatem hoc (quod dico) decorum: et ita pertinet, ut non reconditâ quâdam ratione cernatur, sed sit in promptu. Est enim quiddam, idque intelligitur in omni virtute, quod deceat; quod cogitatione magis a virtute potest, quam re, separari. Ut venustas et pulchritudo corporis secerni non potest a valetudine; sic hoc (de quo loquimur) decorum, totum illud quidem est cum virtute confusum; sed mente et cogitatione distinguitur.

Est autem ejus descriptio duplex: nam et generale quoddam decorum intelligimus, quod in omni honestate versatur; et aliud, huic subjectum, quod pertinet ad singulas partes honestatis. Atque illud superius sic fere definiri solet: Decorum id esse, quod consentaneum sit hominis excellentiæ, in eo, in quo natura ejus a reliquis animantibus differat. Quæ autem pars subjecta generi est, eam sic definiunt, ut id decorum esse velint, quod ita naturæ consentaneum sit, ut in eo moderatio et temperantia appareat, cum specie quâdam liberali.

XXVIII. Hæc ita intelligi, existimare possumus, ex eo decoro quod poëtæ sequuntur; de quo alio loco plura dici solent. Sed tum servare

illud poëtas dicimus, quod deceat, cum id, quod quâque personâ dignum est, et fit, et dicitur: ut, si Æacus aut Minos diceret,

"Oderint, dum metuant:"

aut,

"Natis sepulcro ipse est parens:"

indecorum videretur; quod eos fuisse justos accepimus. At, Atreo dicente, plausus excitantur: est enim digna personâ oratio. Sed poëtæ, quid quemque deceat, ex personâ judicabunt. Nobis autem personam imposuit ipsa natura, magnâ cum excellentiâ præstantiâque animantium reliquarum. Quocirca poëtæ, in magnâ varietate personarum. etiam vitiosis quid conveniat, et quid deceat, videbunt: nobis autem cum, a naturâ, constantiæ, moderationis, temperantiæ, verecundiæ partes datæ sint; cumque eadem natura doceat, non negligere, quemadmodum nos adversus homines geramus; efficitur, ut et illud, quod ad omnem honestatem pertinet, decorum, quam late fusum sit, appareat; et hoc, quod spectatur in unoquoque genere virtutis. Ut enim pulchritudo corporis aptâ compositione membrorum movet oculos, et delectat hoc ipso, quod inter se omnes partes cum quodam lepore consentiunt; sic hoc decorum, quod elucet in vitâ, movet approbationem eorum quibuscum vivitur, ordine, et constantiâ, et moderatione dictorum omnium atque factorum.

Adhibenda est igitur quædam reverentia adversus homines, et optimi cujusque, et reliquorum: nam negligere, quid de se quisque sentiat, non solum arrogantis est, sed etiam omnino dissoluti. Est autem, quod differat, in hominum ratione habendâ, inter justitiam et verecundiam. Justitiæ partes sunt, non violare homines; verecundiæ, non offendere: in quo maxime perspicitur vis decori. His igitur expositis, quale sit id, quod decere dicimus, intellectum puto.

Officium autem, quod ab eo ducitur, hanc primam habet viam, quæ deducit ad convenientiam conservationemque naturæ; quam si sequemur ducem, nunquam aberrabimus: consequemurque et id quod acutum et perspicax naturâ est, et id quod ad hominum consociationem accommodatum, et id quod vehemens atque forte. Sed maxima vis decori in hac inest parte, de quâ disputamus. Neque enim solum corporis, qu ad naturam apti sunt, sed multo etiam magis animi motus probandi, qui item ad naturam accommodati sunt. Duplex est enim vis animorum, atque naturæ: una pars in appetitu posita est (quæ est 'Ορμὴ Græce), quæ hominem huc et illuc rapit; altera in ratione, quæ docet et explanat, quid faciendum fugiendumve sit. Ita fit, ut ratio præsit, appetitus obtemperet.

XXIX. Omnis autem actio vacare debet temeritate et negligentiâ; nec vero agere quicquam, cujus non possit causam probabilem reddere. Hæc est enim fere descriptio officii. Efficiendum autem est, ut appetitus rationi obediant, eamque neque præcurrant, nec, propter pigritiam aut ignaviam, deserant; sintque tranquilli, atque omni perturbatione animi careant: ex quo elucebit omnis constantia, omnisque moderatio. Nam qui appetitus longius evagantur, et (tanquam exsultantes sive cupiendo sive fugiendo) non satis a ratione retinentur, hi sine dubio finem et modum transeunt: relinquunt enim et abjiciunt obedientiam; nec rationi parent, cui sunt subjecti lege naturæ: a quibus non modo animi perturbantur, sed etiam corpora. Licet ora ipsa cernere iratorum, aut eorum qui aut libidine aliquâ aut metu commoti sunt, aut voluptate nimiâ gestiunt; quorum omnium vultus, voces, motus, statusque, mutantur.

Ex quibus illud intelligitur, (ut ad officii formam revertamur) appetitus omnes contrahendos sedandosque, excitandamque animadversionem et diligentiam, ut ne quid temere ac fortuitu, inconsiderate, negligenterque agamus. Neque enim ita generati a naturâ sumus, ut ad ludum et jocum facti esse videamur, sed ad severitatem potius, et ad quædam studia graviora atque ma-

jora. Ludo autem et joco uti illo quidem licet; sed (sicut somno, et quietibus cæteris) tum, cum gravibus seriisque rebus satisfecerimus. Ipsumque genus jocandi non profusum, nec immodestum, sed ingenuum et facetum, esse debet. Ut enim pueris non omnem ludendi licentiam damus, sed eam quæ ab honestis actionibus non sit aliena; sic, in ipso joco, aliquod probi ingenii lumen eluceat.

Duplex omnino est jocandi genus: unum illiberale, petulans, flagitiosum, obscœnum; alterum, elegans, urbanum, ingeniosum, facetum: quo genere non modo Plautus noster, et Atticorum antiqua comœdia, sed etiam philosophorum Socraticorum libri referti sunt: multaque multorum facete dicta, ut ea, quæ a sene Catone collecta sunt; quæ vocant *Ἀποφθέγματα.* Facilis igitur est distinctio ingenui et illiberalis joci. Alter est (si tempore fit, ac remisso animo) libero dignus; alter, ne homine quidem, si rerum turpitudini adhibetur verborum obscœnitas. Ludendi etiam est quidam modus retinendus, ut ne nimis omnia profundamus, elatique voluptate, in aliquam turpitudinem delabamur. Suppeditant autem et Campus noster, et studia venandi, honesta exempla ludendi.

XXX. Sed pertinet ad omnem officii quæstio-

nem, semper in promptu habere, quantum natura hominis pecudibus reliquisque belluis antecedat. Illæ nihil sentiunt, nisi voluptatem; ad eamque feruntur omni impetu: hominis autem mens discendo alitur, et cogitando; semper aliquid aut anquirit, aut agit; videndique et audiendi delectatione ducitur. Quinetiam, si quis est paulo ad voluptates propensior, modo ne sit ex pecudum genere, (sunt enim quidam homines non re, sed nomine) sed si quis est paulo erectior, quamvis voluptate capiatur, occultat et dissimulat appetitum voluptatis, propter verecundiam. Ex quo intelligitur, corporis voluptatem non satis esse dignam hominis præstantiâ, eamque contemni et rejici oportere: sin sit quispiam, qui aliquid tribuat voluptati, diligenter ei tenendum esse ejus fruendæ modum. Itaque victus cultusque corporis ad valetudinem referantur, et ad vires, non ad voluptatem. Atque etiam, si considerare volumus, quæ sit in naturâ excellentia et dignitas, intelligemus, quam sit turpe diffluere luxuriâ, et delicate ac molliter vivere; quamque honestum, parce, continenter, severe, sobrie.

Intelligendum est etiam, duabus quasi nos a naturâ indutos esse personis; quarum una est communis, ex eo quod omnes participes sumus rationis, præstantiæque ejus, quâ antecellimus bestiis, a quâ omne honestum decorumque tra-

hitur, ex quo ratio inveniendi officii exquiritur; altera autem, quæ propriè singulis est tributa. Ut enim in corporibus magnæ dissimilitudines sunt (alios enim videmus velocitate ad cursum, alios viribus ad luctandum valere; itemque in formis aliis dignitatem inesse, aliis venustatem), sic in animis exsistunt etiam majores varietates.

Erat in L. Crasso et in L. Philippo multus lepos; major etiam, magisque de industriâ, in C. Cæsare, Lucii filio; at iisdem temporibus in M. Scauro, et in M. Druso adolescente, singularis severitas; in C. Lælio multa hilaritas; in ejus familiari Scipione ambitio major, vita tristior. De Græcis autem, dulcem et facetum, festivique sermonis, atque in omni oratione simulatorem, quem *Εἴρωνα* Græci nominaverunt, Socratem accepimus: contra, Pythagoram et Periclem summam auctoritatem consecutos, sine ullâ hilaritate. Callidum Hannibalem, ex Pœnorum, ex nostris ducibus, Q. Maximum accepimus, facile celare, tacere, dissimulare, insidiari, præcipere hostium consilia. In quo genere Græci Themistoclem et Pheræum Jasonem cæteris anteponunt. In primisque versutum et callidum factum Solonis, qui, quo et tutior vita ejus esset, et plus aliquando reipublicæ prodesset, furere se simulavit.

Sunt his alii multum dispares, simplices et

aperti, qui nihil ex occulto, nihil ex insidiis agendum putant, veritatis cultores, fraudis inimici: itemque alii, qui quidvis perpetiantur, cuivis deserviant, dum, quod velint, consequantur; ut Sullæ M. Crassum videbamus; (quo in genere versutissimum et patientissimum Lacedæmonium Lysandrum accepimus, contraque Callicratidam, qui præfectus classi proximus post Lysandrum fuit) itemque in sermonibus, alium, quamvis præpotens sit, efficere, ut unus de multis esse videatur: quod in Catulo, et in patre, et in filio, idemque in Q. Mucio Manciâ, vidimus. Audivi ex majoribus natu, hoc idem fuisse in P. Scipione Nasicâ: contraque, patrem ejus, illum, qui Ti. Gracchi conatus perditos vindicavit, nullam comitatem habuisse sermonis: ne Xenocratem quidem, severissimum philosophorum, ob eamque rem ipsam magnum clarumque fuisse. Innumerabiles aliæ dissimilitudines sunt naturæ morumque, minime tamen vituperandorum.

XXXI. Admodum autem tenenda sunt sua cuique, non vitiosa, sed tamen propria, quo facilius decorum illud, quod quærimus, retineatur. Sic enim est faciendum, ut, contra universam naturam, nihil contendamus; eâ tamen conservatâ, propriam naturam sequamur; ut, etiam si sint alia graviora atque meliora, tamen nos studia

nostra nostræ naturæ regulâ metiamur: neque enim attinet repugnare naturæ, nec quicquam sequi, quod assequi nequeas. Ex quo magis emergit, quale sit decorum illud, ideo, quia nihil decet invitâ (ut aiunt) Minervâ; id est, adversante et repugnante naturâ.

Omnino si quicquam est decorum, nihil est profecto magis, quam æquabilitas universæ vitæ, tum singularum actionum; quam conservare non possis, si, aliorum naturam imitans, omittas tuam. Ut enim sermone eo debemus uti, qui notus est nobis, ne, ut quidam, Græca verba inculcantes, jure optimo irrideamur; sic, in actiones omnemque vitam, nullam discrepantiam conferre debemus.

Atque hæc differentia naturarum tantam habet vim, ut nonnunquam mortem sibi ipse consciscere alius debeat, alius in eâdem causâ non debeat. Num enim aliâ in causâ M. Cato fuit, aliâ cæteri, qui se in Africâ Cæsari tradiderunt? Atqui cæteris forsitan vitio datum esset, si se interemissent, propterea quod eorum vita lenior, et mores fuerant faciliores: Catoni autem cum incredibilem tribuisset natura gravitatem, eamque ipse perpetuâ constantiâ roboravisset, semperque in proposito susceptoque consilio permansisset, moriendum potius, quam tyranni vultus adspiciendus fuit. Quam multa passus est Ulysses in illo errore diu-

turno, cum et mulieribus (si Circe et Calypso mulieres appellandæ sunt) inserviret, et in omni sermone omnibus affabilem se esse vellet! domi vero etiam contumelias servorum ancillarumque pertulit, ut ad id aliquando, quod cupiebat, perveniret. At Ajax (quo animo traditur) millies oppetere mortem, quam illa perpeti, maluisset.

Quæ contemplantes expendere oportebit, quid quisque habeat sui; eaque moderari, nec velle experiri, quam se aliena deceant. Id enim maxime quemque decet, quod est cujusque maxime suum. Suum igitur quisque noscat ingenium; acremque se et bonorum et vitiorum suorum judicem præbeat; ne scenici plus, quam nos, videantur habere prudentiæ: illi enim non optimas, sed sibi accommodatissimas, fabulas eligunt: qui voce freti sunt, Epigonos, Medumque; qui gestu, Menalippam, Clytæmnestram; semper Rupilius, quem ego memini, Antiopam: non sæpe Æsopus Ajacem. Ergo histrio hoc videbit in scenâ, non videbit vir sapiens in vitâ? Ad quas igitur res aptissimi erimus, in iis potissimum elaborabimus. Sin aliquando necessitas nos ad ea detruserit, quæ nostri ingenii non erunt; omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, ut ea, si non decore, at quam minimum indecore, facere possimus. Nec tam est enitendum, ut bona, quæ nobis data non sint, sequamur, quam ut vitia fugiamus.

XXXII. Ac duabus iis personis, quas supra dixi, tertia adjungitur, quam casus aliquis aut tempus imponit; quarta etiam, quam nobismet ipsi judicio nostro accommodamus. Nam regna, imperia, nobilitates, honores, divitiæ, opes, eaque quæ sunt his contraria, in casu sita, temporibus gubernantur. Ipsi autem gerere quam personam velimus, a nostrâ voluntate proficiscitur. Itaque se alii ad philosophiam, alii ad jus civile, alii ad eloquentiam, applicant: ipsarumque virtutum in aliâ alius mavult excellere.

Quorum vero patres aut majores aliquâ gloriâ præstiterunt, ii student plerumque eodem in genere laudis excellere; ut Q. Mucius, P. filius, in jure civili; Pauli filius Africanus in re militari. Quidam autem, ad eas laudes quas a patribus acceperunt, addunt aliquam suam: ut hic idem Africanus eloquentiâ cumulavit bellicam gloriam: quod idem fecit Timotheus, Cononis filius, qui, cum belli laude non inferior fuisset quam pater, ad eam laudem, doctrinæ et ingenii gloriam adjecit. Fit autem interdum, ut nonnulli, omissâ imitatione majorum, suum quoddam institutum consequantur: maximeque in eo plerumque elaborant ii, qui magna sibi proponunt, obscuris orti majoribus.

Hæc igitur omnia, cum quærimus, quid deceat, complecti animo et cogitatione debemus. In

primis autem constituendum est, quos nos et quales esse velimus, et in quo genere vitæ: quæ deliberatio est omnium difficillima. Ineunte enim adolescentiâ, cum est maxima imbecillitas consilii, tum id sibi quisque genus ætatis degendæ constituit, quod maxime adamavit: itaque ante implicatur aliquo certo genere cursuque vivendi, quam potuit, quod optimum esset, judicare. Nam, quod Herculem Prodicium dicunt (ut est apud Xenophontem) cum primum pubesceret (quod tempus a naturâ, ad deligendum, quam quisque viam vivendi sit ingressurus, datum est) exîsse in solitudinem, atque ibi sedentem, diu secum multumque dubitâsse, cum duas cerneret vias, unam Voluptatis, alteram Virtutis, utram ingredi melius esset; hoc Herculi, Jovis satu edito, potuit fortasse contingere: nobis non item, qui imitamur, quos cuique visum est, atque ad eorum studia institutaque impellimur. Plerique autem, parentium præceptis imbuti, ad eorum consuetudinem moremque deducimur: alii multitudinis judicio feruntur; quæque majori parti pulcherrima videntur, ea maxime exoptant: nonnulli tamen, sive felicitate quâdam, sive bonitate naturæ, sive parentium disciplinâ, rectam vitæ secuti sunt viam.

XXXIII. Illud autem maxime rarum genus

est eorum, qui, aut excellentis ingenii magnitudine, aut præclarâ eruditione atque doctrinâ, aut utrâque re ornati, spatium deliberandi habuerunt, quem potissimum vitæ cursum sequi vellent: in quâ deliberatione, ad suam cujusque naturam consilium est omne revocandum. Nam, cum, in omnibus quæ aguntur, ex eo modo quo quisque natus est, (ut supra dictum est) quid deceat, exquirimus; tum in totâ vitâ constituendâ, multò est cura major adhibenda, ut constare in vitæ perpetuitate possimus nobismet ipsis, nec in ullo officio claudicare.

Ad hanc autem rationem, quoniam maximam vim natura habet, fortuna proximam; utriusque omnino ratio habenda est in deligendo genere vitæ; sed naturæ magis: multo enim et firmior est, et constantior; ut fortuna nonnunquam, tanquam ipsa mortalis, cum immortali naturâ pugnare videatur. Qui igitur ad naturæ suæ non vitiosæ genus consilium vivendi omne contulerit, is constantiam teneat (id enim maxime decet), nisi forte se intellexerit errâsse in deligendo genere vitæ. Quod si acciderit (potest autem accidere), facienda morum institutorumque mutatio est. Eam mutationem, si tempora adjuvabunt, facilius commodiusque faciemus: sin minus, sensim erit pedetentimque facienda; ut amicitias, quæ minus delectent, et minus pro-

bentur, magis decere censent sapientes sensim dissuere, quam repente præcidere. Commutato autem genere vitæ, omni ratione curandum est, ut id bono consilio fecisse videamur.

Sed, quoniam paulo ante dictum est, imitandos esse majores; primum illud exceptum sit, ne vitia sint imitanda; deinde, si natura non feret ut quædam imitari possint (ut superioris Africani filius, qui hunc Paulo natum adoptavit, propter infirmitatem valetudinis non tam potuit patris similis esse, quam ille fuerat sui); si igitur non poterit sive causas defensitare, sive populum concionibus tenere, sive bella gerere; illa tamen præstare debebit, quæ erunt in ipsius potestate, justitiam, fidem, liberalitatem, modestiam, temperantiam, quo minus ab eo id, quod desit, requiratur. Optima autem hæreditas a patribus traditur liberis, omnique patrimonio præstantior, gloria virtutis, rerumque gestarum; cui dedecori esse, nefas et impium judicandum est.

XXXIV. Et, quoniam officia non eadem disparibus ætatibus tribuuntur, aliaque sunt juvenum, alia seniorum; aliquid etiam de hac distinctione dicendum est. Est igitur adolescentis, majores natu vereri, exque his deligere optimos et probatissimos, quorum consilio atque auctoritate nitatur. Ineuntis enim ætatis inscitia senum constituenda

et regenda prudentiâ est. Maxime autem hæc ætas a libidinibus arcenda est, exercendaque in labore patientiâque et animi et corporis; ut eorum, et in bellicis et in civilibus officiis, vigeat industria. Atque etiam, cum relaxare animos, et dare se jucunditati volent, caveant intemperantiam; meminerint verecundiæ: quod erit facilius, si in ejusmodi quidem rebus majores natu interesse velint.

Senibus autem labores corporis minuendi, exercitationes animi etiam augendæ videntur; danda vero opera, ut et amicos, et juventutem, et maxime rempublicam, consilio et prudentiâ quam plurimum adjuvent. Nihil autem magis cavendum est senectuti, quam ne languori se desidiæque dedat. Luxuria vero, cum omni ætati turpis, tum senectuti fœdissima est: sin autem libidinum etiam intemperantia accesserit, duplex malum est; quod et ipsa senectus concipit dedecus, et facit adolescentium impudentiorem intemperantiam.

Ac ne illud quidem alienum est, de magitratuum, de privatorum, [de civium,] de peregrinorum officiis dicere. Est igitur proprium munus magistratûs, intelligere, se gerere personam civitatis, debereque ejus dignitatem et decus sustinere, servare leges, jura describere, ea fidei suæ commissa meminisse. Privatum autem oportet æquo

et pari cum civibus jure vivere, neque submissum et abjectum, neque se efferentem: tum in republicâ ea velle, quæ tranquilla et honesta sint: talem enim et sentire bonum civem, et dicere solemus. Peregrini autem et incolæ officium est, nihil præter suum negotium agere, nihil de alieno anquirere, minimeque in alienâ esse republicâ curiosum. Ita fere officia reperientur, cum quæretur, quid deceat, et quid aptum sit personis, temporibus, ætatibus. Nihil est autem, quod tam deceat, quam, in omni re gerendâ, consilioque capiendo, servare constantiam.

XXXV. Sed, quoniam decorum illud in omnibus factis et dictis, in corporis denique motu et statu, cernitur, idque positum est in tribus rebus (formositate, ordine, ornatu ad actionem apto), difficilibus ad eloquendum (sed satis erit intelligi); in his autem tribus continetur cura etiam illa, ut probemur iis, quibuscum, apud quosque, vivamus; his quoque de rebus pauca dicantur.

Principio, corporis nostri magnam natura ipsa videtur habuisse rationem; quæ formam nostram, reliquamque figuram, in quâ esset species honesta, eam posuit in promptu: quæ partes autem corporis, ad naturæ necessitatem datæ, adspectum essent deformem habituræ atque turpem, eas contexit atque abdidit. Hanc naturæ tam

diligentem fabricam imitata est hominum verecundia. Quæ enim natura occultavit, eadem omnes, qui sanâ mente sunt, removent ab oculis; ipsique necessitati, dant operam, ut quam occultissime pareant: quarumque partium corporis usus sunt necessarii, eas neque partes, neque earum usus, suis nominibus appellant: quodque facere turpe non est, modo occulte, id dicere obscœnum est. Itaque nec aperta actio rerum illarum petulantiâ vacat, nec orationis obscœnitas.

Nec vero audiendi sunt Cynici, aut si qui fuerunt Stoïci pæne Cynici, qui reprehendunt et irrident, quod ea, quæ turpia re non sint, nominibus ac verbis flagitiosa ducamus; illa autem, quæ turpia sint, nominibus appellemus suis. Latrocinari, fraudare, adulterare, re turpe est; sed dicitur non obscœne: liberis dare operam, re honestum est, nomine obscœnum: pluraque in eam sententiam ab eisdem contra verecundiam disputantur. Nos autem naturam sequamur; et ab omni, quod abhorret ab oculorum auriumque approbatione, fugiamus Status, incessus, sessio, accubitio, vultus, oculi, manuum motus, teneant illud decorum.

Quibus in rebus duo maxime sunt fugienda; nequid effœminatum aut molle, et nequid durum aut rusticum, sit. Nec vero histrionibus oratoribusque concedendum est, ut iis hæc apta sint,

nobis dissoluta. Scenicorum quidem mos tantam habet veteri disciplinâ verecundiam, ut in scenâm sine subligaculo prodeat nemo. Verentur enim, ne, si quo casu evenerit, ut corporis partes quædam aperiantur, aspiciantur non decore. Nostro quidem more, cum parentibus puberes filii, cum soceris generi, non lavantur. Retinenda est igitur hujus generis verecundia, præsertim naturâ ipsâ magistrâ et duce.

XXXVI. Cum autem pulchritudinis duo genera sint, quorum in altero venustas sit, in altero dignitas; venustatem muliebrem ducere debemus, dignitatem virilem. Ergo et a formâ removeatur omnis viro non dignus ornatus; et huic simile vitium in gestu motuque caveatur. Nam et palæstrici motus sæpe sunt odiosiores; et histrionum nonnulli gestus inepti non vacant offensione; et, in utroque genere, quæ sunt recta et simplicia, laudantur. Formæ autem dignitas coloris bonitate tuenda est; color, exercitationibus corporis. Adhibenda est præterea munditia non odiosa, neque exquisita nimis; tantum quæ fugiat agrestem et inhumanam negligentiam. Eadem ratio est habenda vestitûs; in quo (sicut in plerisque rebus) mediocritas optima est.

Cavendum est autem, ne aut tarditatibus utamur in gressu mollioribus, ut pomparum ferculis

similes esse videamur; aut in festinationibus suscipiamus nimias celeritates; quæ cum fiunt, anhelitus moventur, vultus mutantur, ora torquentur: ex quibus magna significatio fit, non adesse constantiam. Sed multo etiam magis elaborandum est, ne animi motus a naturâ recedant: quod assequemur, si cavebimus, ne in perturbationes atque exanimationes incidamus: et si attentos animos ad decoris conservationem tenebimus. Motus autem animorum duplices sunt; alteri cogitationis, alteri appetitûs. Cogitatio in vero exquirendo maxime versatur: appetitus impellit ad agendum: curandum est igitur, ut cogitatione ad res quam optimas utamur; appetitum rationi obedientem præbeamus.

XXXVII. Et, quoniam magna vis orationis est, eaque duplex, altera contentionis, altera sermonis; contentio disceptationibus tribuatur judiciorum, concionum, senatûs; sermo in circulis, disputationibus, congressionibus familiarium, versetur; persequatur etiam convivia. Contentionis præcepta rhetorum sunt; nulla sermonis; quanquam haud scio an possint hæc quoque esse. Sed discentium studiis inveniuntur magistri: huic autem qui studeant, sunt nulli: rhetorum turbâ referta omnia: quanquam, quæ verborum

sententiarumque præcepta sunt, eadem ad sermonem pertinebunt.

Sed, cum orationis indicem vocem habeamus; in voce autem duo sequamur, ut clara sit, ut suavis; utrumque omnino a naturâ petendum est: verum alterum exercitatio augebit, alterum imitatio presse loquentium et leniter. Nihil aliud fuit in Catulis, ut eos exquisito judicio putares uti literarum; quanquam erant literati: sed et alii: hi autem optime uti linguâ Latinâ putabantur. Sonus erat dulcis: literæ neque expressæ neque oppressæ, ne aut obscurum esset aut putidum: sine contentione vox, nec languens, nec canora. Uberior oratio L. Crassi, nec minus faceta: sed bene loquendi de Catulis opinio non minor. Sale vero et facetiis Cæsar, Catuli patris frater, vicit omnes; ut in ipso illo forensi genere dicendi contentiones aliorum sermone vinceret.

In omnibus igitur his elaborandum est, si, in omni re, quid deceat, exquirimus. Sit igitur hic sermo, in quo Socratici maxime excellunt, lenis minimeque pertinax; insit in eo lepos. Nec vero, tanquam in possessionem venerit, excludat alios: sed, cum reliquis in rebus, tum in sermone communi, vicissitudinem non iniquam putet: ac videat in primis, quibus de rebus loquatur: si seriis, severitatem adhibeat; si jocosis, leporem.

In primisque provideat, ne sermo vitium aliquod indicet inesse in moribus; quod maxime tum solet evenire, cum studiose de absentibus, detrahendi causâ, aut per ridiculum, aut severe, maledice, contumelioseque, dicitur.

Habentur autem plerumque sermones aut de domesticis negotiis, aut de republicâ, aut de artium studiis atque doctrinâ. Danda igitur opera est, ut, etiam si aberrare ad alia cœperit, ad hæc revocetur oratio. Sed, utcumque aderunt, (neque enim omnes iisdem de rebus, nec omni tempore, nec similiter, delectamur) animadvertendum est etiam, quatenus sermo delectationem habeat: et, ut incipiendi ratio fuerit, ita sit desinendi modus.

XXXVIII. Sed, quomodo in omni vitâ rectissime præcipitur, ut perturbationes fugiamus, id est, motus animi nimios, rationi non obtemperantes; sic ejusmodi motibus sermo debet vacare, ne aut ira exsistat; aut cupiditas aliqua, aut pigritia, aut ignavia, aut tale aliquid, appareat: maximeque curandum est, ut eos, quibuscum sermonem conferimus, et vereri et diligere videamur. Objurgationes etiam nonnunquam incidunt necessariæ, in quibus utendum est fortasse et vocis contentione majore, et verborum gravitate acriore. Id agendum etiam, ut ne ea facere videamur irati: sed, ut ad urendum et secandum,

sic et ad hoc genus castigandi, raro invitique veniemus, nec unquam, nisi necessario, si nulla reperietur alia medicina. Sed tamen ira procul absit, cum quâ nihil recte fieri, nihil considerate, potest.

Magnâ autem parte, clementi castigatione licet uti, gravitate tamen adjunctâ, ut et severitas adhibeatur, et contumelia repellatur. Atque etiam illud ipsum, quod acerbitatis habet objurgatio, significandum est, ipsius causâ, qui objurgetur, susceptum esse. Rectum est autem, etiam in illis contentionibus quæ cum inimicissimis fiunt, etiam si nobis indigna audiamus, tamen gravitatem retinere, iracundiam repellere. Quæ enim cum aliquâ perturbatione fiunt, nec constanter fieri possunt, nec ab iis, qui adsunt, probari. Deforme etiam est, de se ipso prædicare, falsa præsertim, et, cum irrisione audientium, imitari Militem Gloriosum.

XXXIX. Et, quoniam omnia persequimur, volumus quidem certe, dicendum est etiam, qualem hominis honorati et principis domum placeat esse: cujus finis est usus; ad quem accommodanda est ædificandi descriptio; et tamen ad hibenda dignitatis commoditatisque diligentia. Cn. Octavio, qui primus ex illâ familiâ consul factus est, honori fuisse accepimus, quod præ-

claram ædificâsset in Palatio, et plenam dignitatis domum; quæ cum vulgo viseretur, suffragata domino, novo homini, ad consulatum putabatur. Hanc Scaurus demolitus, accessionem adjunxit ædibus. Itaque ille in suam domum consulatum primus attulit: hic, summi et clarissimi viri filius, in domum multiplicatam, non repulsam solum retulit, sed ignominiam, etiam calamitatem. Ornanda est enim dignitas domo, non ex domo tota quærenda: nec domo dominus, sed domino domus honestanda est. Et, ut in cæteris habenda ratio non sui solum, sed etiam aliorum; sic in domo clari hominis, in quam et hospites multi recipiendi, et admittenda hominum cujusque modi multitudo, adhibenda est cura laxitatis: aliter ampla domus dedecori domino sæpe fit, si est in eâ solitudo; et maxime, si aliquando, alio domino, solita est frequentari. Odiosum est enim, cum a prætereuntibus dicitur:

> "O domus antiqua! heu! quam dispari dominare domino!"

quod quidem, his temporibus, in multis licet dicere. Cavendum autem est, præsertim si ipse ædifices, ne extra modum sumptu et magnificentiâ prodeas: quo in genere multum mali etiam in exemplo est. Studiose enim plerique, præsertim in hanc partem, facta principum imitantur: ut

L. Luculli, summi viri, virtutem quis? at quam multi villarum magnificentiam imitati sunt! quarum quidem certe est adhibendus modus, ad mediocritatemque revocandus. Eademque mediocritas ad usum cultumque vitæ transferenda est. Sed hæc hactenus.

In omni autem actione suscipiendâ, tria sunt tenenda; primum, ut appetitus rationi pareat; quo nihil est ad officia conservanda accommodatius: deinde, ut animadvertatur, quanta illa res sit, quam efficere velimus; ut neve major neve minor cura et opera suscipiatur, quam causa postulet: tertium est, [ut caveamus,] ut ea, quæ pertinent ad liberalem speciem et dignitatem, moderata sint. Modus autem est optimus, decus ipsum tenere, de quo ante diximus, nec progredi longius. Horum tamen trium præstantissimum est, appetitum obtemperare rationi.

XL. Deinceps de ordine rerum, et temporum opportunitate, dicendum est. Hac autem scientiâ continetur ea, quam Græci *Εὐταξίαν* nominant, non hæc, quam interpretamur *modestiam;* quo in verbo modus inest: sed illa est *εὐταξία*, in quâ intelligitur ordinis conservatio. Itaque, ut eandem nos modestiam appellemus, sic definitur a Stoïcis, ut modestia sit scientia earum rerum, quæ agentur aut dicentur, loco

suo collocandarum. Itaque videtur eadem vis ordinis et collocationis fore. Nam et ordinem sic definiunt, compositionem rerum aptis et accommodatis locis. Locum autem actionis, opportunitatem temporis esse dicunt. Tempus autem actionis opportunum Græce *Εὐκαιρία*, Latine appellatur *occasio*. Sic fit, ut modestia hæc, quam ita interpretamur, ut dixi, scientia sit opportunitatis idoneorum ad agendum temporum.

Sed potest eadem esse prudentiæ definitio, de quâ principio diximus: hoc autem loco de moderatione et temperantiâ, et earum similibus virtutibus, quærimus. Itaque, quæ erant prudentiæ propria, suo loco dicta sunt: quæ autem harum virtutum, de quibus jamdiu loquimur, quæ pertinent ad verecundiam, et ad eorum approbationem, quibuscum vivimus, nunc dicenda sunt.

Talis est igitur ordo actionum adhibendus, ut, quemadmodum in oratione constanti, sic in vitâ, omnia sint apta inter se et convenientia. Turpe est enim, valdeque vitiosum, in re severâ, convivii dicta, aut delicatum aliquem inferre sermonem. Bene Pericles, cum haberet collegam in præturâ Sophoclem poëtam, hique de communi officio convenissent, et casu formosus puer præteriret, dixissetque Sophocles, "O pue-

rum pulchrum, Pericle!" "At enim prætorem, Sophocle, decet, non solum manus, sed etiam oculos, abstinentes habere." Atque hoc idem Sophocles si in athletarum probatione dixisset, justâ reprehensione caruisset: tanta vis est et loci, et temporis. Ut si quis, cum causam sit acturus, in itinere, aut in ambulatione, secum ipse meditetur, aut si quid aliud attentius cogitet, non reprehendatur: at hoc idem si in convivio faciat, inhumanus videatur, inscientiâ temporis.

Sed ea, quæ multum ab humanitate discrepant, ut, si quis in foro cantet, aut si qua est alia magna perversitas, facile apparent; nec magnopere admonitionem et præcepta desiderant. Quæ autem parva videntur esse delicta, neque a multis intelligi possunt, ab iis est diligentius declinandum. Ut in fidibus, aut in tibiis, quamvis paulum discrepent, tamen id a sciente animadverti solet; sic videndum est in vitâ, ne forte quid discrepet; vel multo etiam magis, quo major et melior actionum quam sonorum concentus est.

XLI. Itaque, ut in fidibus musicorum aures vel minima sentiunt; sic nos, si acres ac diligentes esse volumus animadversores vitiorum, magna sæpe intelligemus ex parvis. Ex oculo-

rum obtutu, ex superciliorum aut remissione aut contractione, ex mœstitiâ, ex hilaritate, ex risu, ex locutione, ex reticentiâ, ex contentione vocis, ex submissione, ex cæteris similibus, facile judicabimus, quid eorum apte fiat, quid ab officio naturâque discrepet. Quo in genere, non est incommodum, quale quodque eorum sit, ex aliis judicare; ut, si quid dedeceat in illis, vitemus et ipsi. Fit enim, nescio quo modo, ut magis in aliis cernamus, quam in nobismet ipsis, si quid delinquitur: itaque facillime corriguntur in discendo, quorum vitia imitantur, emendandi causâ, magistri.

Nec vero alienum est, ad ea eligenda quæ dubitationem afferunt, adhibere doctos homines, vel etiam usu peritos, et, quid his de quoque officii genere placeat, exquirere. Major enim pars eo fere deferri solet, quo a naturâ ipsâ deducitur. In quibus videndum est, non modo quid quisque loquatur, sed etiam, quid quisque sentiat, atque etiam, quâ de causâ quisque sentiat. Ut enim pictores, et ii qui signa fabricantur, et vero etiam poëtæ, suum quisque opus a vulgo considerari vult, ut, si quid reprehensum sit a pluribus, id corrigatur; hique, et secum et cum aliis, quid in eo peccatum sit, exquirunt; sic aliorum judicio permulta nobis

et facienda, et non facienda, et mutanda, et corrigenda sunt.

Quæ vero more aguntur, institutisque civilibus, de iis nihil est præcipiendum. Illa enim ipsa præcepta sunt: nec quemquam hoc errore duci oportet, ut, si quid Socrates aut Aristippus contra morem consuetudinemque civilem fecerint, locutive sint, idem sibi arbitretur licere. Magnis illi et divinis bonis hanc licentiam assequebantur. Cynicorum vero ratio tota est ejicienda: est enim inimica verecundiæ, sine quâ nihil rectum esse potest, nihil honestum.

Eos autem, quorum vita perspecta in rebus honestis atque magnis est, bene de republicâ sentientes, ac bene meritos aut merentes, sicut aliquo honore aut imperio affectos, observare et colere debemus; tribuere etiam multum senectuti; cedere iis qui magistratum habebunt; habere delectum civis et peregrini, in ipsoque peregrino, privatimne an publice venerit: ad summam, ne agam de singulis, communem totius generis hominum conciliationem et consociationem colere, tueri, servare, debemus.

XLII. Jam de artificiis et quæstibus, qui liberales habendi, qui sordidi sint, hæc fere accepimus. Primum improbantur ii quæstus, qui in

odia hominum incurrunt, ut portitorum, ut fœneratorum. Illiberales autem et sordidi quæstus mercenariorum, omniumque, quorum operæ, non artes, emuntur: est enim illis ipsa merces auctoramentum servitutis. Sordidi etiam putandi, qui mercantur a mercatoribus, quod statim vendant: nihil enim proficiunt, nisi admodum mentiantur: nec vero quidquam est turpius vanitate. Opificesque omnes in sordidâ arte versantur: nec enim quidquam ingenuum potest habere officina. Minimeque artes hæ probandæ, quæ ministræ sunt voluptatum, "cetarii, lanii, coqui, fartores, piscatores," ut ait Terentius. Adde huc, si placet, unguentarios, saltatores, totumque ludum talarium.

Quibus autem artibus aut prudentia major inest, aut non mediocris utilitas quæritur, ut medicina, ut architectura, ut doctrina rerum honestarum, hæ sunt iis, quorum ordini conveniunt, honestæ. Mercatura autem, si tenuis est, sordida putanda est: sin magna et copiosa, multa undique apportans, multisque sine vanitate impertiens, non est admodum vituperanda. Atque etiam, si, satiata quæstu, vel contenta potius, ut sæpe ex alto in portum, ex ipso portu in agros se possessionesque contulerit, videtur jure optimo posse laudari. Omnium autem rerum, ex quibus aliquid acquiritur, nihil est agriculturâ

melius, nihil uberius, nihil dulcius, nihil homine libero dignius: de quâ, quoniam in "Catone Majore" satis multa diximus, illinc assumes, quæ ad hunc locum pertinebunt.

XLIII. Sed, ab iis partibus quæ sunt honestatis, quemadmodum officia ducerentur, satis expositum videtur. Eorum autem ipsorum, quæ honesta sunt, potest incidere sæpe contentio; de duobus honestis, utrum honestius: qui locus a Panætio est prætermissus. Nam, cum omnis honestas manet a partibus quatuor, quarum una sit cognitionis, altera communitatis, tertia magnanimitatis, quarta moderationis; hæ, in deligendo officio, sæpe inter se comparentur, necesse est.

Placet igitur, aptiora esse naturæ ea officia quæ ex communitate, quam ea quæ ex cognitione, ducantur: idque hoc argumento confirmari potest, quod, si contigerit ea vita sapienti, ut in omnium rerum affluentibus copiis, quamvis omnia, quæ cognitione digna sint, summo otio secum ipse consideret et contempletur; tamen, si solitudo tanta sit, ut hominem videre non possit, excedat e vitâ. Princepsque omnium virtutum est illa sapientia, quam *Σοφίαν* Græci vocant: prudentiam enim, quam Græci *Φρόνησιν* dicunt, aliam quandam intelligimus;

quæ est rerum expetendarum fugiendarumque scientia.

Illa autem sapientia, quam principem dixi, rerum est divinarum atque humanarum scientia; in quâ continetur Deorum et hominum communitas et societas inter ipsos. Ea si maxima est (ut est certe), necesse est, quod a communitate ducatur officium, id esse maximum. Etenim cognitio contemplatioque naturæ manca quodam modo atque inchoata sit, si nulla actio rerum consequatur: ea autem actio in hominum commodis tuendis maxime cernitur. Pertinet igitur ad societatem generis humani: ergo hæc cognitioni anteponenda est: atque id optimus quisque re ipsâ ostendit, et judicat. Quis enim est tam cupidus in perspiciendâ cognoscendâque rerum naturâ, ut, si ei, tractanti contemplantique res cognitione dignissimas, subito sit allatum periculum discrimenque patriæ, cui subvenire opitularique possit, non illa omnia relinquat atque abjiciat, etiam si dinumerare se stellas, aut metiri mundi magnitudinem, posse arbitretur? Atque hoc idem in parentis, in amici, re aut periculo fecerit. Quibus rebus intelligitur, studiis officiisque scientiæ præponenda esse officia justitiæ, quæ pertinent ad hominum utilitatem; quâ nihil homini esse debet antiquius.

XLIV. Atque illi, quorum studia vitaque omnis in rerum cognitione versata est, tamen ab augendis hominum utilitatibus et commodis non recesserunt. Nam et erudiverunt multos, quo meliores cives, utilioresque rebus suis publicis essent; ut Thebanum Epaminondam Lysis Pythagoreus, Syracusium Dionem Plato, multique multos: nosque ipsi, quidquid ad rempublicam attulimus, (si modo aliquid attulimus) a doctoribus atque a doctrinâ instructi, ad eam, et ornati, accessimus. Neque solum vivi atque præsentes studiosos discendi erudiunt atque docent; sed hoc idem etiam post mortem monimentis literarum assequuntur. Nec enim locus ullus prætermissus est ab iis, qui ad leges, qui ad mores, qui ad disciplinam reipublicæ, pertineret; ut otium suum ad nostrum negotium contulisse videantur. Ita illi ipsi, doctrinæ studiis et sapientiæ dediti, ad hominum utilitatem suam intelligentiam prudentiamque potissimum conferunt. Ob eamque causam eloqui copiose, modo prudenter, melius est, quam vel acutissime sine eloquentiâ cogitare; quod cogitatio in se ipsâ vertitur, eloquentia complectitur eos, quibuscum communitate juncti sumus. Atque, ut apum examina non fingendorum favorum causâ congregantur, sed, cum con-

gregabilia naturâ sint, fingunt favos; sic homines, ac multo etiam magis, naturâ congregati, adhibent agendi cogitandique solertiam. Itaque, nisi ea virtus, quæ constat ex hominibus tuendis, id est, ex societate generis humani, attingat cognitionem rerum, solivaga cognitio et jejuna videatur. Itemque magnitudo animi, remotâ communitate conjunctioneque humanâ, feritas sit quædam et immanitas. Ita fit, ut vincat cognitionis studium consociatio hominum atque communitas.

Nec verum est, quod dicitur a quibusdam, propter necessitatem vitæ, quod ea, quæ natura desideraret, consequi sine aliis, atque efficere, non possemus, idcirco istam esse cum hominibus communitatem et societatem. Quod si omnia nobis, quæ ad victum cultumque pertinent, quasi virgulâ divinâ, ut aiunt, suppeditarentur; tum optimo quisque ingenio, negotiis omnibus omissis, totum se in cognitione et scientiâ collocaret. Non est ita: nam et solitudinem fugeret, et socium studii quæreret: tum docere, tum discere vellet, tum audire, tum dicere. Ergo omne officium, quod ad conjunctionem hominum, et ad societatem tuendam valet, anteponendum est illi officio, quod cognitione et scientiâ continetur.

XLV. Illud forsitan quærendum sit, num hæc communitas, quæ maxime est apta naturæ, sit etiam moderationi modestiæque semper anteponenda. Non placet. Sunt enim quædam partim ita fœda, partim ita flagitiosa, ut ea, ne conservandæ quidem patriæ causâ, sapiens facturus sit. Ea Posidonius collegit permulta, sed ita tetra quædam, ita obscœna, ut dictu quoque videantur turpia. Hæc igitur non suscipiet reipublicæ causâ; ne res quidem publica pro se suscipi volet. Sed hoc commodius se res habet, quod non potest accidere tempus, ut intersit reipublicæ, quidquam illorum facere sapientem.

Quare hoc quidem effectum sit, in officiis deligendis id genus officiorum excellere, quod teneatur hominum societate: etenim cognitionem prudentiamque sequitur considerata actio. Ita fit, ut agere considerate pluris sit, quam cogitare prudenter. Atque hæc quidem hactenus: patefactus est enim locus ipse, ut non sit difficile, in exquirendo officio, quid cuique sit præponendum, videre. In ipsâ autem communitate sunt gradus officiorum, ex quibus, quid cuique præstet, intelligi possit: ut prima Diis immortalibus, secunda patriæ, tertia parentibus, deinceps gradatim reliquis, debeantur. Quibus

ex rebus breviter disputatis, intelligi potest, non solum id homines solere dubitare, honestumne an turpe sit; sed etiam, duobus propositis honestis, utrum honestius. Hic locus a Panætio est, ut supra dixi, prætermissus. Sed jam ad reliqua pergamus.

M. TULLII CICERONIS

DE OFFICIIS,

AD

MARCUM FILIUM,

LIBER SECUNDUS.

I. Quemadmodum officia ducerentur ab honestate, Marce fili, atque ob omni genere virtutis, satis explicatum arbitror libro superiore. Sequitur, ut hæc officiorum genera persequar, quæ pertinent ad vitæ cultum, et ad earum rerum, quibus utuntur homines, facultatem, ad opes, ad copias. In quo tum quæri dixi, quid utile, quid inutile; tum, ex utilibus, quid utilius, aut quid maxime utile. De quibus dicere aggrediar, si pauca prius de instituto ac de judicio meo dixero.

Quanquam enim libri nostri complures non modo ad legendi, sed etiam ad scribendi, studium excitaverunt; tamen interdum vereor, ne quibusdam bonis viris philosophiæ nomen sit

invisum; mirenturque, in eâ tantum me operæ et temporis ponere. Ego autem, quamdiu respublica per eos gerebatur quibus se ipsa commiserat, omnes meas curas cogitationesque in eam conferebam: cum autem dominatu unius omnia tenerentur, neque esset usquam consilio aut auctoritati locus; socios denique tuendæ reipublicæ, summos viros, amisissem; nec me angoribus dedidi, quibus essem confectus, nisi iis restitissem; nec rursum indignis homine docto voluptatibus.

Atque utinam respublica stetisset, quo cœperat, statu, nec in homines, non tam commutandarum rerum, quam evertendarum cupidos, incidisset! Primum enim, ut stante republicâ facere solebamus, in agendo plus, quam in scribendo, operæ poneremus: deinde, ipsis scriptis non ea quæ nunc, sed actiones nostras, mandaremus, ut sæpe fecimus. Cum autem respublica, in quâ omnis mea cura, cogitatio, opera, poni solebat, nulla esset omnino, illæ scilicet literæ conticuerunt, forenses et senatoriæ. Nihil agere autem cum animus non posset, in his studiis ab initio versatus ætatis; existimavi, honestissime molestias posse deponi, si me ad philosophiam retulissem. Cui cum multum adolescens, discendi causâ, temporis tribuissem; postea quam honoribus inservire cœpi, meque

totum reipublicæ tradidi; tantum erat philosophiæ loci, quantum superfuerat amicorum et reipublicæ temporibus. Id autem omne consumebatur in legendo: scribendi otium non erat.

II. Maximis igitur in malis, hoc tamen boni assecuti videmur, ut ea literis mandaremus, quæ nec satis erant nota nostris, et erant cognitione dignissima. Quid est enim (per Deos!) optabilius sapientiâ? quid præstantius? quid homini melius? quid homine dignius? Hanc igitur qui expetunt, philosophi nominantur; nec quidquam aliud est philosophia, si interpretari velis, quam studium sapientiæ. Sapientia autem est (ut a veteribus philosophis definitum est) rerum divinarum et humanarum, causarumque quibus hæ res continentur, scientia; cujus studium qui vituperat, haud sane intelligo, quidnam sit, quod laudandum putet. Nam, sive oblectatio quæritur animi, requiesque curarum; quæ conferri cum eorum studiis potest, qui semper aliquid anquirunt, quod spectet et valeat ad bene beateque vivendum? Sive ratio constantiæ virtutisque ducitur; aut hæc ars est, aut nulla omnino, per quam eas assequamur. Nullam dicere maximarum rerum artem esse, cum minimarum sine arte nulla sit, hominum est parum con-

siderate loquentium, atque in maximis rebus errantium. Si autem est aliqua disciplina virtutis, ubi ea quæretur, cum ab hoc discendi genere discesseris? Sed hæc, cum ad philosophiam cohortamur, accuratius disputari solent: quod alio quodam libro fecimus. Hoc autem tempore tantum nobis declarandum fuit, cur, orbati reipublicæ muneribus, ad hoc nos studium potissimum contulissemus.

Occurritur autem nobis, et quidem a doctis et eruditis, quærentibus, satisne constanter facere videamur, qui, cum percipi nihil posse dicamus, tamen et aliis de rebus disserere soleamus, et hoc ipso tempore præcepta officii persequamur. Quibus vellem satis cognita esset nostra sententia: non enim sumus ii, quorum vagetur animus errore, nec habeat unquam, quod sequatur. Quæ enim esset ista mens, vel quæ vita potius, non modo disputandi, sed etiam vivendi, ratione sublatâ? Nos autem, ut cæteri, alia certa, alia incerta esse dicunt; sic, ab his dissentientes, alia probabilia, contra, alia non probabilia, esse dicimus. Quid est igitur, quod me impediat, ea, quæ mihi probabilia videantur, sequi; quæ contra, improbare; atque, affirmandi arrogantiam vitantem, fugere temeritatem, quæ a sapientiâ dissidet plurimum? Contra autem omnia disputatur a nostris; quod hoc

ipsum probabile elucere non possit, nisi, ex utrâque parte, causarum esset facta contentio. Sed hæc explanata sunt in "Academicis" nostris satis, ut arbitror, diligenter. Tibi autem, mi Cicero, quanquam in antiquissimâ nobilissimâque philosophiâ, Cratippo auctore, versaris, iis simillimo, qui ista præclara pepererunt; tamen hæc nostra, finitima vestris, ignota esse nolui. Sed jam ad instituta pergamus.

III. Quinque igitur rationibus propositis officii persequendi, quarum duæ ad decus honestatemque pertinent; duæ ad commoda vitæ, copias, opes, facultates; quinta ad eligendi judicium, si quando ea, quæ dixi, pugnare inter se viderentur; honestatis pars confecta est, quam quidem tibi cupio esse notissimam. Hoc autem, de quo nunc agimus, id ipsum est, quod utile appellatur. In quo lapsa consuetudo deflexit de viâ, sensimque eo deducta est, ut, honestatem ab utilitate secernens, et constitueret, honestum esse aliquid, quod utile non esset, et utile, quod non honestum; quâ nulla pernicies major hominum vitæ potuit afferri.

Summâ quidem auctoritate philosophi, severe sane atque honeste, hæc tria genera confusa cogitatione distinguunt. Quidquid enim justum sit, id etiam utile esse censent; itemque, quod

honestum, idem justum: ex quo efficitur, ut, quidquid honestum sit, idem sit utile. Quod qui parum perspiciunt, hi sæpe, versutos homines et callidos admirantes, malitiam sapientiam judicant. Quorum error eripiendus est, opinioque omnis ad eam spem traducenda, ut honestis consiliis justisque factis, non fraude et malitiâ, se intelligant ea, quæ velint, consequi posse.

Quæ ergo ad vitam hominum tuendam pertinent, partim sunt inanima, ut aurum, argentum, ut ea, quæ gignuntur e terrâ, ut alia ejusdem generis; partim animalia, quæ habent suos impetus, et rerum appetitus. Eorum autem alia rationis expertia sunt, alia ratione utentia. Expertes rationis, equi, boves, reliquæ pecudes, apes, quarum opere efficitur aliquid ad hominum usum atque vitam. Ratione autem utentium duo genera ponuntur; unum, Deorum; alterum, hominum. Deos placatos pietas efficiet et sanctitas: proxime autem, et secundum Deos, homines hominibus maxime utiles esse possunt. Earumque rerum, quæ noceant et obsint, eadem divisio est. Sed, quia Deos nocere non putant, his exceptis, homines hominibus obesse plurimum, vel prodesse, arbitrantur. Ea enim ipsa, quæ inanima diximus, pleraque sunt hominum operis effecta, quæ nec haberemus, nisi manus et ars accessissent; nec his, sine hominum

administratione, uteremur. Neque enim valetudinis curatio, neque navigatio, neque agricultura, neque frugum fructuumque reliquorum perceptio et conservatio, sine hominum operâ, ulla esse potuisset.

Jam vero et earum rerum, quibus abundaremus, exportatio, et earum, quibus egeremus, invectio, certe nulla esset, nisi his muneribus homines fungerentur. Eâdemque ratione, nec lapides e terrâ exciderentur ad usum nostrum necessarii;

"Nec ferrum, æs, aurum, argentum, effoderetur penitus abditum,"

sine hominum labore et manu.

IV. Tecta vero, quibus et frigorum vis pelleretur, et calorum molestiæ sedarentur, unde aut initio generi humano dari potuissent, aut postea subveniri, si aut vi tempestatis, aut terræ motu, aut vetustate cecidissent, nisi communis vita ab hominibus harum rerum auxilia petere didicisset? Adde ductus aquarum, derivationes fluminum, agrorum irrigationes, moles oppositas fluctibus, portus manu factos; quæ unde, sine hominum operâ, habere possemus? ex quibus, multisque aliis, perspicuum est, qui fructus, quæque utilitates, ex rebus iis quæ sunt in-

animæ, percipiantur, eas nos nullo modo, sine hominum manu atque operâ, capere potuisse. Qui denique ex bestiis fructus, aut quæ commoditas, nisi homines adjuvarent, percipi posset? nam et qui principes inveniendi fuerunt, quem ex quâque belluâ usum habere possemus, homines certe fuerunt: nec hoc tempore, sine hominum operâ, aut pascere eas aut domare, aut tueri, aut tempestivos fructus ex his capere, possemus: ab eisdemque et eæ, quæ nocent, interficiuntur; et, quæ usui possunt esse, capiuntur.

Quid enumerem artium multitudinem, sine quibus vita omnino nulla esse potuisset? Quis enim ægris subveniret, quæ esset oblectatio valentium, qui victus, aut cultus? nisi tam multæ nobis artes ministrarent: quibus rebus exculta, hominum vita tantum distat a victu et cultu bestiarum. Urbes vero, sine hominum cœtu, non potuissent nec ædificari nec frequentari: ex quo leges, moresque constituti; tum juris æqua descriptio, certaque vivendi disciplina: quas res et mansuetudo animorum consecuta, et verecundia est; effectumque, ut esset vita munitior; atque ut, dando et accipiendo, mutandisque facultatibus et commodis, nullâ re egeremus.

V. Longiores hoc loco sumus, quam necesse est. Quis est enim, cui non perspicua sint illa, quæ pluribus verbis a Panætio commemorantur, neminem neque ducem bello nec principem domi, magnas res et salutares, sine hominum studiis, gerere potuisse? Commemorantur ab eo Themistocles, Pericles, Cyrus, Agesilãus, Alexander, quos negat, sine adjumentis hominum, tantas res efficere potuisse. Utitur, in re non dubiâ, testibus non necessariis.

Atque, ut magnas utilitates adipiscimur conspiratione hominum atque consensu, sic nulla tam detestabilis pestis est, quæ non homini ab homine nascatur. Est Dicæarchi liber de interitu hominum, Peripatetici magni et copiosi; qui, collectis cæteris causis, eluvionis, pestilentiæ, vastitatis, belluarum etiam repentinæ multitudinis (quarum impetu docet quædam hominum genera esse consumpta), deinde comparat, quanto plures deleti sint homines hominum impetu, id est, bellis aut seditionibus, quam omni reliquâ calamitate.

Cum igitur hic locus nihil habeat dubitationis, quin homines plurimum hominibus et prosint et obsint; proprium hoc statuo esse virtutis, conciliare animos hominum, et ad usus suos adjungere. Itaque, quæ in rebus inanimis, quæ-

que in usu et tractatione belluarum, fiunt utiliter ad hominum vitam, artibus ea tribuuntur operosis: hominum autem studia, ad amplificationem nostrarum rerum prompta ac parata, virorum præstantium sapientiâ et virtute excitantur.

Etenim virtus omnis tribus in rebus fere vertitur; quarum una est in perspiciendo, quid in quâque re verum sincerumque sit, quid consentaneum cuique, quid consequens, ex quo quæque gignantur, quæ cujusque rei causa sit; alterum, cohibere motus animi turbatos, quos Græci *Πάθη* nominant; appetitionesque, quas illi *ʻΟρμὰς*, obedientes efficere rationi; tertium, iis, quibuscum congregamur, uti moderate et scienter, quorum studiis ea, quæ natura desiderat, expleta cumulataque habeamus; per eosdemque, si quid importetur nobis incommodi, propulsemus, ulciscamurque eos, qui nocere nobis conati sint, tantâque pœnâ afficiamus, quantam æquitas humanitasque patiatur.

VI. Quibus autem rationibus hanc facultatem assequi possimus, ut hominum studia complectamur, eaque teneamus, dicemus; neque ita multo post: sed pauca ante dicenda sunt. Magnam vim esse in fortunâ in utramque partem, vel secundas ad res vel adversas, quis ignorat? nam

et, cum prospero flatu ejus utimur, ad exitus pervehimur optatos; et, cum reflavit, affligimur. Hæc igitur ipsa fortuna cæteros casus rariores habet; primum, ab inanimis, procellas, tempestates, naufragia, ruinas, incendia; deinde, a bestiis, ictus, morsus, impetus. Hæc ergo, ut dixi, rariora. At vero interitus exercituum, ut proxime trium, sæpe multorum; clades imperatorum, ut nuper summi ac singularis viri; invidiæ præterea multitudinis, atque, ob eas, bene meritorum sæpe civium expulsiones, calamitates, fugæ; rursusque secundæ res, honores, imperia, victoriæ, quanquam fortuita sunt, tamen, sine hominum opibus et studiis, neutram in partem effici possunt. Hoc igitur cognito, dicendum est, quonam modo hominum studia ad utilitates nostras allicere atque excitare possimus: quæ si longior fuerit oratio, cum magnitudine utilitatis comparetur: ita fortassis etiam brevior videbitur.

Quæcumque igitur homines homini tribuunt ad eum augendum atque honestandum, aut benevolentiæ gratiâ faciunt, cum, aliquâ de causâ, quempiam diligunt; aut honoris, si cujus virtutem suspiciunt, quemque dignum fortunâ quam amplissimâ putant; aut cui fidem habent, et bene rebus suis consulere arbitrantur; aut cujus opes metuunt; aut, contra, a quibus aliquid

exspectant; ut, cum reges popularesve homines largitiones aliquas proponunt; aut, postremo, pretio ac mercede ducuntur; quæ sordidissima est illa quidem ratio, et inquinatissima, et his qui eâ tenentur, et illis qui ad eam confugere conantur. Male enim se res habet, cum, quod virtute effici debet, id tentatur pecuniâ. Sed, quoniam nonnunquam hoc subsidium necessarium est; quemadmodum sit utendum eo, dicemus, si prius, iis de rebus quæ virtuti propiores sunt, dixerimus. Atque etiam subjiciunt se homines imperio alterius et potestati, de causis pluribus. Ducuntur enim aut benevolentiâ, aut beneficiorum magnitudine, aut dignitatis præstantiâ; aut spe, sibi id utile futurum; aut metu, ne vi parere cogantur; aut spe largitionis, promissisque capti; aut, postremo, (ut sæpe in nostrâ republicâ videmus) mercede conducti.

VII. Omnium autem rerum nec aptius est quidquam ad opes tuendas ac tenendas, quam diligi; nec alienius, quam timeri. Præclare enim Ennius:

> "Quem metuunt, oderunt: quem quisque odit, periisse expetit.'

Multorum autem odiis nullas opes posse obsistere, si antea fuit ignotum, nuper est cognitum.

Nec vero hujus tyranni solum, quem armis oppressa pertulit civitas, paretque cum maxime mortuo, interitus declarat, quantum odium hominum valeat ad pestem; sed reliquorum similes exitus tyrannorum, quorum haud fere quisquam interitum talem effugit. Malus enim custos diuturnitatis metus: contraque, benevolentia fidelis est, vel ad perpetuitatem.

Sed iis, qui vi oppressos imperio coërcent, sit sane adhibenda sævitia, ut heris in famulos, si aliter teneri non possunt: qui vero in liberâ civitate ita se instruunt, ut metuantur, his nihil esse potest dementius. Quamvis enim demersæ sint leges alicujus opibus, quamvis timefacta libertas, emergunt tamen hæc aliquando, aut judiciis tacitis, aut occultis de honore suffragiis. Acriores autem morsus sunt intermissæ libertatis, quam retentæ. Quod igitur latissime patet, neque ad incolumitatem solum, sed etiam ad opes et potentiam valet plurimum, id amplectamur, ut metus absit, caritas retineatur. Ita facillime, quæ volemus, et privatis in rebus, et in republicâ, consequemur. Etenim, qui se metui volent, a quibus metuentur, eosdem metuant ipsi, necesse est.

Quid enim censemus superiorem illum Dionysium, quo cruciatu timoris angi solitum? qui, cultros metuens tonsorios, candenti carbone sibi

adurebat capillum. Quid? Alexandrum Pheræum quo animo vixisse arbitramur? qui, (ut scriptum legimus) cum uxorem Theben admodum diligeret, tamen, ad eam ex epulis in cubiculum veniens, barbarum, et eum quidem (ut scriptum est) compunctum notis Threïciis, destricto gladio jubebat anteire: præmittebatque de stipatoribus suis, qui scrutarentur arculas muliebres, et, ne quod in vestimentis occultaretur telum, exquirerent. O miserum, qui fideliorem et barbarum et stigmatiam putaret, quam conjugem! Nec eum fefellit [opinio:] ab eâ enim est ipse, propter pellicatûs suspicionem, interfectus.

Nec vero ulla vis imperii tanta est, quæ, premente metu, possit esse diuturna. Testis est Phalaris, cujus est, præter cæteros, nobilitata crudelitas; qui non ex insidiis interiit, ut is, quem modo dixi, Alexander; non a paucis, ut hic noster; sed in quem universa Agrigentinorum multitudo impetum fecit. Quid? Macedones nonne Demetrium reliquerunt, universique se ad Pyrrhum contulerunt? Quid? Lacedæmonios, injuste imperantes, nonne repente omnes fere socii deseruerunt, spectatoresque se otiosos præbuerunt Leuctricæ calamitatis?

VIII. Externa libentius, in tali re, quam do-

mestica, recordor. Verumtamen quamdiu imperium populi Romani beneficiis tenebatur, non injuriis, bella aut pro sociis aut de imperio gerebantur; exitus erant bellorum aut mites, aut necessarii. Regum, populorum, nationum, portus erat et refugium senatus. Nostri autem magistratus imperatoresque, ex hac unâ re, maximam laudem capere studebant, si provincias, si socios, æquitate et fide defendissent. Itaque illud patrocinium orbis terræ verius, quam imperium, poterat nominari. Sensim hanc consuetudinem et disciplinam jam antea minuebamus; post vero Sullæ victoriam, penitus amisimus: desitum est enim videri quidquam in socios iniquum, cum exstitisset in cives tanta crudelitas. Ergo in illo secuta est honestam causam non honesta victoria. Est enim ausus dicere, hastâ positâ, cum bona in foro venderet et bonorum virorum, et locupletum, et certe civium, prædam suam se vendere.

Secutus est, qui, in causâ impiâ, victoriâ etiam fœdiore, non singulorum civium bona publicaret, sed universas provincias regionesque uno calamitatis jure comprehenderet. Itaque, vexatis et perditis exteris nationibus, ad exemplum amissi imperii portari in triumpho Massiliam vidimus, et ex eâ urbe triumphari, sine quâ nunquam nostri imperatores ex Transalpinis

bellis triumphârunt. Multa præterea commemorarem nefaria in socios, si hoc uno sol quidquam vidisset indignius. Jure igitur plectimur: nisi enim multorum impunita scelera tulissemus, nunquam ad unum tanta pervenisset licentia; a quo quidem rei familiaris ad paucos, cupiditatum ad multos improbos, venit hæreditas.

Nec vero unquam bellorum civilium semen et causa deerit, dum homines perditi hastam illam cruentam et meminerint, et sperabunt; quam P. Sulla cum vibrâsset, dictatore propinquo suo; idem, sexto et tricesimo anno post, a sceleratiore hastâ non recessit. Alter autem, qui in illâ dictaturâ scriba fuerat, in hac fuit quæstor urbanus. Ex quo debet intelligi, talibus præmiis propositis, nunquam defutura bella civilia. Itaque parietes urbis modo stant et manent, iique ipsi jam extrema scelera metuentes: rem vero publicam penitus amisimus, atque in has clades incidimus, (redeundum est enim ad propositum) dum metui, quam cari esse et diligi, maluimus. Quæ si populo Romano injuste imperanti accidere potuerunt, quid debent putare singuli? Quod cum perspicuum sit, benevolentiæ vim esse magnam, metûs imbecillam; sequitur, ut disseramus, quibus rebus possimus facillime eam, quam volumus, adipisci, cum honore et fide, caritatem.

Sed eâ non pariter omnes egemus: nam ad cujusque vitam institutam accommodandum est, a multisne opus sit, an satis a paucis, diligi. Certum igitur hoc sit, idque et primum et maxime necessarium, familiaritates habere fidas amantium nos amicorum, et nostra mirantium: hæc enim est una res prorsus, ut non multum differat inter summos et mediocres viros; eaque utrisque est propemodum comparanda. Honore, et gloriâ, et benevolentiâ civium, fortasse non æque omnes egent: sed tamen, si cui hæc suppetunt, adjuvant aliquantum, tum ad cætera, tum ad amicitias comparandas.

IX. Sed de amicitiâ alio libro dictum est, qui inscribitur "Lælius." Nunc dicamus de gloriâ; quanquam, eâ quoque de re, duo sunt nostri libri: sed attingamus, quandoquidem ea, in rebus majoribus administrandis, adjuvat plurimum.

Summa igitur et perfecta gloria constat ex tribus his: si diligit multitudo; si fidem habet; si, cum admiratione quâdam, honore nos dignos putat. Hæc autem, (si est simpliciter breviterque dicendum) quibus rebus parantur a singulis, eisdem fere a multitudine. Sed est alius quoque quidam aditus ad multitudinem, ut in universorum animos tanquam influere possimus.

Ac primum de illis tribus, quæ ante dixi benevolentiæ præcepta, videamus: quæ quidem beneficiis capitur maxime: secundo autem loco, beneficâ voluntate benevolentia movetur, etiam si res forte non suppetit. Vehementer autem amor multitudinis commovetur ipsâ famâ et opinione liberalitatis, beneficentiæ, justitiæ, fidei, omniumque earum virtutum, quæ pertinent ad mansuetudinem morum ac facilitatem. Etenim illud ipsum, quod honestum decorumque dicimus, quia per se nobis placet, animosque omnium naturâ et specie suâ commovet, maximeque quasi perlucet ex eis, quas commemoravi, virtutibus; idcirco illos, in quibus eas virtutes esse remur, a naturâ ipsâ diligere cogimur. Atque hæ quidem causæ diligendi gravissimæ: possunt enim præterea nonnullæ esse leviores.

Fides autem ut habeatur, duabus rebus effici potest: si existimabimur adepti conjunctam cum justitiâ prudentiam. Nam et iis fidem habemus, quos plus intelligere, quam nos, arbitramur, quosque et futura prospicere credimus, et, cum res agatur, in discrimenque ventum sit, expedire rem, et consilium ex tempore capere posse: hanc enim utilem omnes existimant veramque prudentiam. Justis autem et fidis hominibus, id est, bonis, ita fides habetur, ut nulla sit in his fraudis injuriæque suspicio. Itaque his salutem

nostram, his fortunas, his liberos, rectissime committi arbitramur. Harum igitur duarum, ad fidem faciendam, justitia plus pollet; quippe cum ea, sine prudentiâ, satis habeat auctoritatis, prudentia, sine justitiâ, nihil valeat ad faciendam fidem. Quo enim quis versutior et callidior est, hoc invisior et suspectior, detractâ opinione probitatis. Quamobrem intelligentiæ justitia conjuncta, quantum volet, habebit, ad faciendam fidem, virium: justitia, sine prudentiâ, multum poterit: sine justitiâ, nihil valebit prudentia.

X. Sed, ne quis sit admiratus, cur, cum inter omnes philosophos constet, a meque ipso sæpe disputatum sit, qui unam haberet, omnes habere virtutes, nunc ita sejungam, quasi possit quisquam, qui non idem prudens sit, justus esse; alia est illa, cum veritas ipsa limatur in disputatione, subtilitas; alia, cum ad opinionem communem omnis accommodatur oratio. Quamobrem, ut vulgus, ita nos hoc loco loquimur, ut alios fortes, alios bonos viros, alios prudentes, dicamus. Popularibus enim verbis est agendum et usitatis, cum loquimur de opinione populari: idque eodem modo fecit Panætius. Sed ad propositum revertamur.

Erat igitur, ex tribus quæ ad gloriam pertinent, hoc tertium, ut, cum admiratione homi-

num, honore ab iis digni judicaremur. Admirantur igitur communiter illi quidem omnia, quæ magna, et præter opinionem suam, animadverterunt; separatim autem in singulis, si perspiciunt nec opinata quædam bona. Itaque eos viros suspiciunt, maximisque efferunt laudibus, in quibus existimant se excellentes quasdam et singulares virtutes perspicere; despiciunt autem eos, et contemnunt, in quibus nihil virtutis, nihil animi, nihil nervorum, putant. Non enim omnes eos contemnunt, de quibus male existimant: nam, quos improbos, maledicos, fraudulentos putant, et ad faciendam injuriam instructos, eos contemnunt quidem neutiquam, sed de his male existimant. Quamobrem, (ut ante dixi) contemnuntur ii, qui nec sibi nec alteri (ut dicitur); in quibus nullus labor, nulla industria, nulla cura est.

Admiratione autem afficiuntur ii, qui anteire cæteros virtute putantur, et cum omni carere dedecore, tum vero iis vitiis, quibus alii non facile possunt obsistere. Nam et voluptates, blandissimæ dominæ, majores partes animi a virtute detorquent; et, dolorum cum admoventur faces, præter modum plerique exterrentur. Vita, mors, divitiæ, paupertas, omnes homines vehementissime permovent. Quæ qui in utramque partem excelso animo magnoque despiciunt,

cumque aliqua his ampla et honesta res objecta est, totos ad se convertit et rapit; tum quis non admiretur splendorem pulchritudinemque virtutis?

XI. Ergo et hæc animi despicientia admirabilitatem magnam facit: et maxime justitia (ex quâ unâ virtute viri boni appellantur) mirifica quædam res multitudini videtur; nec injuriâ. Nemo enim justus esse potest, qui mortem, qui dolorem, qui exsilium, qui egestatem, timet, aut qui ea, quæ his sunt contraria, æquitati anteponit: maximeque admirantur eum, qui pecuniâ non movetur; quod in quo viro perspectum sit, hunc igni spectatum arbitrantur. Itaque illa tria, quæ proposita sunt ad gloriam, omnia justitia conficit; et benevolentiam, quod prodesse vult plurimis; et, ob eandem causam, fidem; et admirationem, quod eas res spernit et negligit, ad quas plerique inflammati aviditate rapiuntur.

Ac, meâ quidem sententiâ, omnis ratio atque institutio vitæ adjumenta hominum desiderat; in primisque, ut habeas, quibuscum possis familiares conferre sermones; quod est difficile, nisi speciem præ te boni viri feras. Ergo etiam solitario homini, atque in agro vitam agenti, opinio justitiæ necessaria est; eoque etiam

magis, quod, [si] eam non habebunt, injusti habebuntur: nullis præsidiis septi, multis afficientur injuriis.

Atque iis etiam, qui vendunt, emunt, conducunt, locant, contrahendisque negotiis implicantur, justitia, ad rem gerendam, necessaria est; cujus tanta vis est, ut ne illi quidem, qui maleficio et scelere pascuntur, possint, sine ullâ particulâ justitiæ, vivere. Nam, qui eorum cuipiam, qui unâ latrocinantur, furatur aliquid aut eripit, is sibi ne in latrocinio quidem relinquit locum: ille autem, qui archipirata dicitur, nisi æquabiliter prædam dispertiat, aut interficiatur a sociis, aut relinquatur. Quinetiam leges latronum esse dicuntur, quibus pareant, quas observent. Itaque, propter æquabilem prædæ partitionem, et Bardylis, Illyrius latro, de quo est apud Theopompum, magnas opes habuit; et multo majores Viriatus Lusitanus: cui quidem etiam exercitus nostri imperatoresque cesserunt; quem C. Lælius (is, qui Sapiens usurpatur) prætor fregit, et comminuit; ferocitatemque ejus ita repressit, ut facile bellum reliquis traderet. Cum igitur tanta vis justitiæ sit, ut ea etiam latronum opes firmet atque augeat, quantam ejus vim inter leges et judicia, in constitutâ republicâ, fore putamus?

XII. Mihi quidem, non apud Medos solum, ut ait Herodotus, sed etiam apud majores nostros, justitiæ fruendæ causâ videntur olim bene morati reges constituti. Nam, cum premeretur inops multitudo ab iis qui majores opes habebant, ad unum aliquem confugiebant, virtute præstantem; qui, cum prohiberet injuriâ tenuiores, æquitate constituendâ summos cum infimis pari jure retinebat. Eademque constituendarum legum fuit causa, quæ regum. Jus enim semper quæsitum est æquabile: neque enim aliter esset jus. Id si ab uno justo et bono viro consequebantur, eo erant contenti. Cum id minus contingeret, leges sunt inventæ, quæ cum omnibus semper unâ atque eâdem voce loquerentur. Ergo hoc quidem perspicuum est, eos ad imperandum deligi solitos, quorum de justitiâ magna esset opinio multitudinis. Adjuncto vero, ut iidem etiam prudentes haberentur, nihil erat, quod homines his auctoribus non posse consequi se arbitrarentur. Omni igitur ratione colenda et retinenda justitia est, tum ipsa propter sese (nam aliter justitia non esset), tum propter amplificationem honoris et gloriæ. Sed, ut pecuniæ non quærendæ solum ratio est, sed etiam collocandæ, quæ perpetuos sumptus suppeditet, nec solum necessarios, sed etiam libera-

les; sic gloria et quærenda et collocanda ratione est.

Quanquam præclare Socrates hanc viam ad gloriam proximam, et quasi compendiariam, dicebat esse, si quis id ageret, ut, qualis haberi vellet, talis esset. Quod si qui simulatione, et inani ostentatione, et ficto non modo sermone, sed etiam vultu, stabilem se gloriam consequi posse rentur, vehementer errant. Vera gloria radices agit, atque etiam propagatur: ficta omnia celeriter, tanquam flosculi, decidunt; nec simulatum potest quidquam esse diuturnum. Testes sunt permulti in utramque partem: sed, brevitatis causâ, familiâ erimus contenti unâ. Ti. enim Gracchus, P. filius, tamdiu laudabitur, dum memoria rerum Romanarum manebit: at ejus filii nec vivi probabantur bonis, et mortui numerum obtinent jure cæsorum.

XIII. Qui igitur adipisci veram gloriam volet, justitiæ fungatur officiis. Ea quæ essent, dictum est libro superiore.

Sed, ut facillime, quales simus, tales esse videamur, etsi in eo ipso vis maxima est, ut simus ii qui haberi velimus, tamen quædam præcepta danda sunt. Nam, si quis ab ineunte ætate habet causam celebritatis et nominis, aut a patre acceptam (quod tibi, mi Cicero, arbitror

contigisse), aut aliquo casu atque fortunâ; in hunc oculi omnium conjiciuntur; atque in eum, quid agat, quemadmodum vivat, inquiritur: et, tanquam in clarissimâ luce versetur, ita nullum obscurum potest nec dictum ejus esse, nec factum. Quorum autem prima ætas, propter humilitatem et obscuritatem, in hominum ignoratione versatur; hi, simul ac juvenes esse cœperunt, magna spectare, et ad ea rectis studiis debent contendere: quod eo firmiore animo facient, quia non modo non invidetur illi ætati, verum etiam favetur.

Prima igitur est adolescenti commendatio ad gloriam, si qua ex bellicis rebus comparari potest; in quâ multi apud majores nostros exstiterunt: semper enim fere bella gerebantur. Tua autem ætas incidit in id bellum, cujus altera pars sceleris nimium habuit, altera felicitatis parum. Quo tamen in bello, cum te Pompeius alæ alteri præfecisset, magnam laudem, et a summo viro et ab exercitu, consequebare, equitando, jaculando, omni militari labore tolerando. Atque ea quidem tua laus pariter cum republicâ cecidit: mihi autem hæc oratio suscepta non de te est, sed de genere toto: quamobrem pergamus ad ea, quæ restant.

Ut igitur, in reliquis rebus, multo majora sunt opera animi, quam corporis; sic hæ res, quas

persequimur ingenio ac ratione, graviores sunt, quam illæ, quas viribus. Prima igitur commendatio proficiscitur a modestiâ, tum pietate in parentes, tum in suos benevolentiâ. Facillime autem et in optimam partem cognoscuntur adolescentes, qui se ad claros et sapientes viros, bene consulentes reipublicæ, contulerunt: quibuscum si frequentes sunt, opinionem afferunt populo, eorum fore similes, quos sibi ipsi delegerint ad imitandum.

P. Rutilii adolescentiam, ad opinionem et innocentiæ et juris scientiæ, P. Mucii commendavit domus. Nam L. quidem Crassus, cum esset admodum adolescens, non aliunde mutuatus est, sed sibi ipse peperit maximam laudem ex illâ accusatione nobili et gloriosâ: et, quâ ætate, qui exercentur, laude affici solent, (ut de Demosthene accepimus) eâ ætate L. Crassus ostendit, id se in foro optime jam facere, quod etiam tum poterat domi cum laude meditari.

XIV. Sed, cum duplex ratio sit orationis, quarum in alterâ sermo sit, in alterâ contentio; non est id quidem dubium, quin contentio orationis majorem vim habeat ad gloriam: ea est enim, quam eloquentiam dicimus. Sed tamen difficile dictu est, quantopere conciliet animos hominum comitas affabilitasque sermonis. Ex-

stant epistolæ, et Philippi ad Alexandrum, et Antipatri ad Cassandrum, et Antigoni ad Philippum filium, trium prudentissimorum, (sic enim accepimus) quibus præcipiunt, ut oratione benignâ multitudinis animos ad benevolentiam alliciant, militesque blande appellando deleniant. Quæ autem in multitudine cum contentione habetur oratio, ea sæpe universam excitat. Magna est enim admiratio copiose sapienterque dicentis; quem qui audiunt, intelligere etiam et sapere plus quam cæteros, arbitrantur. Si vero inest in oratione mixta modestiæ gravitas, nil admirabilius fieri potest; eoque magis, si ea sunt in adolescente.

Sed, cum sint plura causarum genera, quæ eloquentiam desiderant, multique in nostrâ republicâ adolescentes, et apud judices et apud senatum dicendo, laudem assecuti sint; maxima admiratio est in judiciis: quorum ratio duplex est: nam ex accusatione et defensione constat; quarum etsi laudabilior est defensio, tamen etiam accusatio probata persæpe est. Dixi paulo ante de Crasso. Idem fecit adolescens M. Antonius: etiam P. Sulpicii eloquentiam accusatio illustravit, cum seditiosum et inutilem civem, C. Norbanum, in judicium vocavit. Sed hoc quidem non est sæpe faciendum, nec unquam, nisi aut reipublicæ causâ, ut ii, quos ante dixi; aut

ulciscendi, ut duo Luculli; aut patrocinio, ut nos pro Siculis, [pro Sardis; pro M. Albucio Julius.] In accusando etiam M' Aquilio, L. Fufii cognita industria est. Semel igitur, aut non sæpe certe: sin erit, cui faciendum sit sæpius, reipublicæ tribuat hoc muneris, cujus inimicos ulcisci sæpius, non est reprehendendum. Modus tamen adsit: duri enim hominis, vel potius vix hominis, videtur, periculum capitis inferre multis. Id cum periculosum ipsi est, tum etiam sordidum ad famam, committere, ut accusator nominere; quod contigit M. Bruto, summo genere nato, illius filio, qui juris civilis in primis peritus fuit.

Atque etiam hoc præceptum officii diligenter tenendum est, ne quem unquam innocentem judicio capitis arcessas: id enim sine scelere fieri nullo pacto potest. Nam quid est tam inhumanum, quam eloquentiam, a naturâ, ad salutem hominum et ad conservationem, datam, ad bonorum pestem perniciemque convertere? Nec tamen, ut hoc fugiendum est, ita habendum est religioni, nocentem aliquando, modo ne nefarium impiumque, defendere. Vult hoc multitudo; patitur consuetudo; fert etiam humanitas. Judicis est, semper in causis verum sequi; patroni, nonnunquam verisimile, etiam si minus sit verum, defendere: quod scribere (præsertim

cum de philosophiâ scriberem) non auderem, nisi idem placeret gravissimo Stoïcorum, Panætio. Maxime autem et gloria paritur et gratia defensionibus; eoque major, si quando accidit, ut ei subveniatur, qui potentis alicujus opibus circumveniri urgerique videatur: ut nos et sæpe alias, et adolescentes, contra L. Sullæ dominantis opes, pro S. Roscio Amerino fecimus: quæ, ut scis, exstat oratio.

XV. Sed, expositis adolescentium officiis quæ valeant ad gloriam adipiscendam, deinceps de beneficentiâ ac liberalitate dicendum est; cujus est ratio duplex: nam aut operâ benigne fit indigentibus, aut pecuniâ. Facilior est hæc posterior, locupleti præsertim: sed illa lautior ac splendidior, et viro forti claroque dignior. Quanquam enim in utroque inest gratificandi liberalis voluntas, tamen altera ex arcâ, altera ex virtute, depromitur: largitioque, quæ fit ex re familiari, fontem ipsum benignitatis exhaurit. Ita benignitate benignitas tollitur; quâ quo in plures usus sis, eo minus in multos uti possis.

At qui operâ, id est, virtute et industriâ, benefici et liberales erunt, primum, quo pluribus profuerint, eo plures ad benigne faciendum adjutores habebunt: deinde, consuetudine beneficentiæ, paratiores erunt, et tanquam exercita-

tiores, ad bene de multis promerendum. Præclare epistolâ quâdam Alexandrum filium Philippus accusat, quod largitione benevolentiam Macedonum consectetur. "Quæ te (malum!)" inquit, "ratio in istam spem induxit, ut eos tibi fideles putares fore, quos pecuniâ corrupisses? An tu id agis, ut Macedones, non te regem suum, sed ministrum et præbitorem, sperent fore?" Bene ministrum et præbitorem, quia sordidum regi; melius etiam, quod largitionem corruptelam esse dixit. Fit enim deterior, qui accipit, atque ad idem semper exspectandum paratior. Hoc ille filio: sed præceptum putemus omnibus. Quamobrem id quidem non dubium est, quin illa benignitas, quæ constet ex operâ et industriâ, et honestior sit, et latius pateat, et possit prodesse pluribus.

Nonnunquam tamen est largiendum; nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum est; et sæpe idoneis hominibus indigentibus de re familiari impertiendum; sed diligenter, atque moderate. Multi enim patrimonia effuderunt, inconsulte largiendo. Quid autem est stultius, quam, quod libenter facias, curare, ut id diutius facere non possis? Atque etiam sequuntur largitionem rapinæ. Cum enim dando egere cœperint, alienis bonis manus afferre coguntur. Ita, cum, benevolentiæ comparandæ causâ, benefici esse

velint, non tanta studia assequuntur eorum quibus dederunt, quanta odia eorum quibus ademerunt. Quamobrem nec ita claudenda est res familiaris, ut eam benignitas aperire non possit; nec ita reseranda, ut pateat omnibus. Modus adhibeatur, isque referatur ad facultates. Omnino meminisse debemus id, quod, a nostris hominibus sæpissime usurpatum, jam in proverbii consuetudinem venit, "largitionem fundum non habere." Etenim quis potest modus esse, cum et idem, qui consuêrunt, et idem illud alii, desiderent?

XVI. Omnino duo sunt genera largorum, quorum alteri prodigi, alteri liberales. Prodigi, qui epulis, et viscerationibus, et gladiatorum muneribus, ludorum venationumque apparatu, pecunias profundunt in eas res, quarum memoriam aut brevem, aut nullam omnino, sint relicturi. Liberales autem, qui suis facultatibus aut captos a prædonibus redimunt, aut æs alienum suscipiunt amicorum, aut in filiarum collocatione adjuvant, aut opitulantur in re vel quærendâ vel augendâ. Itaque miror, quid in mentem venerit Theophrasto, in eo libro, quem de Divitiis scripsit, in quo multa præclare; illud absurde: est enim multus in laudandâ magnificentiâ et apparatione popularium munerum; taliumque

sumptuum facultatem fructum divitiarum putat Mihi autem ille fructus liberalitatis, cujus exempla pauca posui, multo et major videtur et certior. Quanto Aristoteles gravius et verius nos reprehendit, qui has pecuniarum effusiones [non] admiremur, quæ fiunt ad multitudinem deleniendam! At, ii, qui ab hoste obsidentur, si emere aquæ sextarium minâ cogantur, hoc primo incredibile nobis videri, omnesque mirari: sed, cum attenderint, veniam necessitati dare: in his immanibus jacturis, infinitisque sumptibus, nihil nos magnopere mirari; cum præsertim nec necessitati subveniatur, nec dignitas augeatur; ipsaque illa delectatio multitudinis sit ad breve exiguumque tempus; eaque a levissimo quoque; in quo tamen ipso, unâ cum satietate, memoria quoque moriatur voluptatis. Bene etiam colligit, hæc pueris, et mulierculis, et servis, et servorum simillimis liberis, esse grata; gravi vero homini, et ea, quæ fiant, judicio certo ponderanti, probari posse nullo modo.

Quanquam intelligo, in nostrâ civitate inveterâsse jam a bonis temporibus, ut splendor ædilitatum ab optimis viris postuletur. Itaque et P. Crassus, cum cognomine Dives, tum copiis, functus est ædilitio maximo munere. Et, paulo post, L. Crassus, cum omnium hominum moderatissimo Q. Mucio, magnificentissimâ ædilitate

functus est: deinde C. Claudius, Appii filius: multi post, Luculli, Hortensius, Silanus. Omnes autem P. Lentulus, me consule, vicit superiores. Hunc est Scaurus imitatus. Magnificentissima vero nostri Pompeii munera secundo consulatu: in quibus omnibus, quid mihi placeat, vides.

XVII. Vitanda tamen est suspicio avaritiæ. Mamerco, homini ditissimo, prætermissio ædilitatis consulatûs repulsam attulit. Quare et, si postulatur a populo, bonis viris si non desiderantibus, attamen approbantibus, faciendum est, modo pro facultatibus; nos ipsi ut fecimus: et, siquando aliqua res major atque utilior populari largitione acquiritur; ut Oresti nuper prandia in semitis, decumæ nomine, magno honori fuerunt. Ne M. quidem Seio vitio datum est, quod, in [annonæ] caritate, asse modium populo dedit. Magnâ enim se et inveteratâ invidiâ, nec turpi jacturâ (quando erat ædilis), nec maximâ, liberavit. Sed honori summo nuper nostro Miloni fuit, quod gladiatoribus emptis reipublicæ causâ, quæ salute nostrâ continebatur, omnes P. Clodii conatus furoresque compressit. Causa igitur largitionis est, si aut necesse est, aut utile.

In his autem ipsis, mediocritatis regula optima est. L. quidem Philippus, Q. filius, magno vir

ingenio, in primisque clarus, gloriari solebat, se sine ullo munere adeptum esse omnia, quæ haberentur amplissima. Dicebat idem C. Curio. Nobis quoque licet in hoc quodammodo gloriari. Nam, pro amplitudine honorum quos cunctis suffragiis adepti sumus nostro quidem anno (quod contigit eorum nemini quos modo nominavi), sane exiguus sumptus ædilitatis fuit.

Atque etiam illæ impensæ meliores, muri, navalia, portus, aquarum ductus, omniaque, quæ ad usum reipublicæ pertinent. Quanquam, quod præsens tanquam in manum datur, jucundius est; tamen hæc in posterum gratiora. Theatra, porticus, nova templa, verecundius reprehendo, propter Pompeium: sed doctissimi non probant, ut et hic ipse Panætius, quem multum in his libris secutus sum, non interpretatus; et Phalereus Demetrius, qui Periclem, principem Græciæ, vituperat, quod tantam pecuniam in præclara illa propylæa conjecerit. Sed de hoc genere toto, in iis libris, quos de Republicâ scripsi, diligenter est disputatum. Tota igitur ratio talium largitionum genere vitiosa est, temporibus necessaria; et tum ipsa et ad facultates accommodanda, et mediocritate moderanda est.

XVIII. In illo autem altero genere largiendi,

quod a liberalitate proficiscitur, non uno modo in disparibus causis affecti esse debemus.

Alia causa est ejus qui calamitate premitur, et ejus qui res meliores quærit, nullis suis rebus adversis. Propensior benignitas esse debebit in calamitosos, nisi forte erunt digni calamitate. In iis tamen qui se adjuvari volent, non ut ne affligantur, sed ut altiorem gradum adscendant, restricti omnino esse nullo modo debemus; sed, in deligendis idoneis, judicium et diligentiam adhibere; nam præclare Ennius:

"Benefacta male locata, malefacta arbitror."

Quod autem tributum est bono viro et grato, in eo cum ex ipso fructus est, tum etiam ex ceteris. Temeritate enim remotâ, gratissima est liberalitas: eoque eam studiosius plerique laudant, quod summi cujusque bonitas commune perfugium est omnium. Danda igitur opera est, ut his beneficiis quam plurimos afficiamus, quorum memoria liberis posterisque prodatur, ut iis ingratis esse non liceat. Omnes enim immemorem beneficii oderunt; eamque injuriam in deterrendâ liberalitate sibi etiam fieri, eumque, qui faciat, communem hostem tenuiorum putant.

Atque hæc benignitas etiam reipublicæ utilis est, redimi e servitute captos, locupletari tenuio-

res; quod quidem vulgo solitum fieri ab ordine nostro in oratione Crassi scriptum copiose videmus. Hanc ergo consuetudinem benignitatis largitioni munerum longe antepono. Hæc est gravium hominum atque magnorum; illa quasi assentatorum populi, multitudinis levitatem voluptate quasi titillantium.

Conveniet autem, cum in dando munificum esse, tum in exigendo non acerbum: in omnique re contrahendâ, vendendo, emendo, conducendo, locando, vicinitatibus et confiniis, æquum et facilem; multa multis de jure suo cedentem; a litibus vero, quantum liceat, et nescio an paulo plus etiam quam liceat, abhorrentem. Est enim non modo liberale, paulum nonnunquam de suo jure decedere, sed interdum etiam fructuosum. Habenda autem est ratio rei familiaris, quam quidem dilabi sinere, flagitiosum est; sed ita, ut illiberalitatis avaritiæque absit suspicio. Posse enim liberalitate uti, non spoliantem se patrimonio, nimirum is est pecuniæ fructus maximus. Recte etiam a Theophrasto est laudata hospitalitas. Est enim, ut mihi quidem videtur, valde decorum, patere domos hominum illustrium illustribus hospitibus: idque etiam reipublicæ est ornamento, homines externos hoc liberalitatis genere in urbe nostrâ non egere. Est autem etiam vehementer utile iis qui honeste posse

multum volunt, per hospites apud externos populos valere opibus et gratiâ. Theophrastus quidem scribit, Cimonem Athenis etiam in suos curiales Laciadas hospitalem fuisse: ita enim instituisse, et villicis imperavisse, ut omnia præberentur, quicumque Laciades in villam suam devertisset.

XIX. Quæ autem operâ, non largitione, beneficia dantur, hæc tum in universam rempublicam, tum in singulos cives, conferuntur. Nam in jure cavere, consilio juvare, atque hoc scientiæ genere prodesse quam plurimis, vehementer et ad opes augendas pertinet, et ad gratiam. Itaque, cum multa præclara majorum, tum quod optime constituti juris civilis summo semper in honore fuit cognitio atque interpretatio (quam quidem, ante hanc confusionem temporum, in possessione suâ principes retinuerunt); nunc, ut honores, ut omnes dignitatis gradus, sic hujus scientiæ splendor deletus est: idque eo indignius, quod eo tempore hoc contigit, cum is esset, qui omnes superiores, quibus honore par esset, scientiâ facile vicisset. Hæc igitur opera grata multis, et ad beneficiis obstringendos homines accommodata.

Atque huic arti finitima est dicendi gravior facultas, et gratior, et ornatior. Quid enim

eloquentiâ præstabilius, vel admiratione audientium, vel spe indigentium, vel eorum, qui defensi sunt, gratiâ? Huic quoque ergo a majoribus nostris est, in togâ, dignitatis principatus datus. Diserti igitur hominis, et facile laborantis, quodque in patriis est moribus, multorum causas, et non gravate, et gratuito defendentis, beneficia et patrocinia late patent.

Admonebat me res, ut hoc quoque loco intermissionem eloquentiæ, ne dicam interitum, deplorarem; ni vererer, ne de meipso aliquid viderer queri. Sed tamen videmus, quibus exstinctis oratoribus, quam in paucis spes, quanto in paucioribus facultas, quam in multis sit audacia. Cum autem omnes non possint, ne multi quidem, aut jurisperiti esse aut diserti; licet tamen operâ prodesse multis, beneficia petentem, commendantem judicibus et magistratibus, vigilantem pro re alterius, eos ipsos, qui aut consuluntur aut defendunt, rogantem; quod qui faciunt, plurimum gratiæ consequuntur, latissimeque eorum manat industria.

Jam illud non sunt admonendi, (est enim in promptu) ut animum advertant, cum juvare alios velint, ne quos offendant. Sæpe enim aut eos lædunt quos non debent, aut eos quos non expedit; si imprudentes, negligentiæ est; si scientes, temeritatis. Utendum etiam est excusatione

adversus eos quos invitus offendas, quâcumque possis, quare id, quod feceris, necesse fuerit, nec aliter facere potueris: cæterisque operis et officiis erit, quod violatum est, compensandum.

XX. Sed cum, in hominibus juvandis, aut mores spectari, aut fortuna soleat; dictu quidem est proclive, itaque vulgo loquuntur, se, in beneficiis collocandis, mores hominum, non fortunam, sequi. Honesta oratio est. Sed quis est tandem, qui inopis et optimi viri causæ non anteponat, in operâ dandâ, gratiam fortunati et potentis? A quo enim expeditior et celerior remuneratio fore videtur, in eum fere est voluntas nostra propensior. Sed animadvertendum est diligentius, quæ natura rerum sit. Nimirum enim inops ille, si bonus est vir, etiam si referre gratiam non potest, habere certe potest. Commode autem, quicumque dixit, "pecuniam qui habeat, non reddidisse; qui reddiderit, non habere; gratiam autem, et qui retulerit, habere, et qui habeat, retulisse." At, qui se locupletes, honoratos, beatos putant, hi ne obligari quidem beneficio volunt. Quin etiam beneficium se dedisse arbitrantur, cum ipsi quamvis magnum aliquod acceperint: atque etiam a se postulari aut exspectari aliquid suspicantur: patrocinio vero se usos, et clientes appellari, mortis instar putant. At vero ille

tenuis, cum, quidquid factum sit, se spectatum, non fortunam, putet, non modo illi qui est meritus, sed etiam illis a quibus exspectat, (eget enim multis) gratum se videri studet. Neque vero verbis auget suum munus, si quo forte fungitur, sed etiam extenuat. Videndumque illud est, quod, si opulentum fortunatumque defenderis, in illo uno, aut forte in liberis ejus, manet gratia: sin autem inopem, probum tamen et modestum, omnes non improbi humiles (quæ magna in populo multitudo est) præsidium sibi paratum vident. Quamobrem melius apud bonos, quam apud fortunatos, beneficium collocari puto.

Danda omnino opera est, ut omni generi satisfacere possimus. Sed, si res in contentionem veniet, nimirum Themistocles est auctor adhibendus; qui, cum consuleretur, utrum bono viro pauperi, an minus probato diviti, filiam collocaret; "Ego vero," inquit, "malo virum, qui pecuniâ egeat, quam pecuniam, quæ viro." Sed corrupti mores depravatique sunt admiratione divitiarum; quarum magnitudo quid ad unumquemque nostrûm pertinet? Illum fortasse adjuvat, qui habet: ne id quidem semper: sed fac juvare: utentior sane sit; honestior vero quomodo? Quod si etiam bonus erit vir, ne impediant divitiæ, quo minus juvetur, modo ne

adjuvent: sitque omne judicium, non quam locuples, sed qualis, quisque sit.

Extremum autem præceptum, in beneficiis operâque dandâ, est, ne quid contra æquitatem contendas, ne quid pro injuriâ. Fundamentum enim perpetuæ commendationis et famæ est justitia, sine quâ nihil potest esse laudabile.

XXI. Sed, quoniam de eo genere beneficiorum dictum est, quæ ad singulos spectant; deinceps de iis quæ ad universos, quæque ad rempublicam pertinent, disputandum est. Eorum autem ipsorum partim ejusmodi sunt, ut ad universos cives pertineant, partim singulos ut attingant, quæ sunt etiam gratiora. Danda est opera omnino, si possit, utrisque, nec minus, ut etiam singulis consulatur, sed ita, ut ea res aut prosit, aut certe non obsit, reipublicæ. C. Gracchi frumentaria magna largitio; exhauriebat igitur ærarium: modica M. Octavii, et reipublicæ tolerabilis, et plebi necessaria; ergo et civibus et reipublicæ salutaris.

In primis autem videndum erit ei, qui rempublicam administrabit, ut suum quisque teneat, neque de bonis privatorum publice diminutio fiat. Perniciose enim Philippus in tribunatu, cum legem agrariam ferret (quam tamen antiquari facile passus est, et in eo vehementer se

moderatum præbuit); sed cum, in agendo, multa populariter, tum illud male, "non esse in civitate duo millia hominum, qui rem haberent." Capitalis oratio, et ad æquationem bonorum pertinens; quâ peste quæ potest esse major? Hanc enim ob causam maxime, ut sua tenerent, respublicæ civitatesque constitutæ sunt. Nam, etsi, duce naturâ, congregabantur homines, tamen, spe custodiæ rerum suarum, urbium præsidia quærebant.

Danda etiam opera est, ne (quod apud majores nostros sæpe fiebat, propter ærarii tenuitatem, assiduitatemque bellorum) tributum sit conferendum; idque ne eveniat, multo ante erit providendum. Sin qua necessitas hujus muneris alicui reipublicæ obvenerit; (malo enim alteri quam nostræ ominari; neque tamen de nostrâ, sed de omni republicâ disputo) danda erit opera, ut omnes intelligant, (si salvi esse velint) necessitati esse parendum.

Atque etiam omnes, qui rempublicam gubernabunt, consulere debebunt, ut earum rerum copia sit, quæ sunt necessariæ. Quarum qualis comparatio fieri soleat et debeat, non est necesse disputare: est enim in promptu: tantum locus attingendus fuit.

Caput autem est in omni procuratione negotii et muneris publici, ut avaritiæ pellatur etiam

minima suspicio. "Utinam," inquit C. Pontius Samnis, "ad illa tempora me fortuna reservâsset, et tum essem natus, si quando Romani dona accipere cœpissent! non essem passus diutius eos imperare." Næ, illi multa sæcula exspectanda fuerunt: modo enim hoc malum in hanc rempublicam invasit: itaque facile patior tum potius Pontium fuisse, siquidem in illo tantum fuit roboris. Nondum centum et decem anni sunt, cum de pecuniis repetundis a L. Pisone lata est lex, nulla antea cum fuisset. At vero postea tot leges, et proximæ quæque duriores; tot rei, tot damnati; tantum Italicum bellum propter judiciorum metum excitatum; tanta, sublatis legibus et judiciis, expilatio direptioque sociorum, ut imbecillitate aliorum, non nostrâ virtute, valeamus.

XXII. Laudat Africanum Panætius, quod fuerit abstinens. Quid ni laudet? sed in illo alia majora. Laus abstinentiæ non hominis est solum, sed etiam temporum illorum. Omni Macedonum gazâ, quæ fuit maxima, potitus est Paulus: tantum in ærarium pecuniæ invexit, ut unius imperatoris præda finem attulerit tributorum. At hic nihil domum suam, præter memoriam nominis sempiternam, detulit. Imitatus patrem Africanus, nihilo locupletior Carthagine

eversâ. Quid? qui ejus collega in censurâ fuit, L. Mummius, numquid copiosior, cum copiosissimam urbem funditus sustulisset? Italiam ornare, quam domum suam, maluit: quanquam, Italiâ ornatâ, domus ipsa mihi videtur ornatior.

Nullum igitur vitium tetrius, (ut eo, unde digressa est, referat se oratio) quam avaritia, præsertim in principibus rempublicam gubernantibus. Habere enim quæstui rempublicam non modo turpe est, sed sceleratum etiam et nefarium. Itaque, quod Apollo Pythius oraculo edidit, Spartam nullâ re aliâ nisi avaritiâ perituram, id videtur non solum Lacedæmoniis, sed et omnibus opulentis populis, prædixisse. Nullâ autem re conciliare facilius benevolentiam multitudinis possunt ii qui reipublicæ præsunt, quam abstinentiâ et continentiâ.

Qui vero se populares volunt, ob eamque causam aut agrariam rem tentant, ut possessores suis sedibus pellantur, aut pecunias creditas debitoribus condonandas putant; ii labefactant fundamenta reipublicæ; concordiam primum, quæ esse non potest, cum aliis adimuntur, aliis condonantur pecuniæ; deinde æquitatem, quæ tollitur omnis, si habere suum cuique non licet. Id enim est proprium (ut supra dixi) civitatis atque urbis, ut sit libera et non sollicita suæ rei cujusque custodia.

Atque, in hac pernicie reipublicæ, ne illam quidem consequuntur, quam putant, gratiam. Nam, cui res erepta est, est inimicus; cui data, etiam dissimulat se accipere voluisse: et maxime in pecuniis creditis occultat suum gaudium, ne videatur non fuisse solvendo. At vero ille, qui accipit injuriam, et meminit, et præ se fert dolorem suum: nec, si plures sunt ii, quibus improbe datum est, quam illi quibus injuste ademptum est, idcirco plus etiam valent. Non enim numero hæc judicantur, sed pondere. Quam autem habet æquitatem, ut agrum, multis annis aut etiam sæculis ante possessum, qui nullum habuit, habeat; qui autem habuit, amittat?

XXIII. Ac, propter hoc injuriæ genus, Lacedæmonii Lysandrum ephorum expulerunt; Agin regem (quod nunquam antea apud eos acciderat) necaverunt: ex eoque tempore tantæ discordiæ secutæ sunt, ut et tyranni exsisterent, et optimates exterminarentur, et præclarissime constituta respublica dilaberetur: nec vero solum ipsa cecidit, sed etiam reliquam Græciam evertit contagionibus malorum, quæ, a Lacedæmoniis profectæ, manârunt latius. Quid? nostros Gracchos, Ti. Gracchi, summi viri, filios, Africani nepotes, nonne agrariæ contentiones perdiderunt?

At vero Aratus Sicyonius jure laudatur, qui, cum ejus civitas quinquaginta annos a tyrannis teneretur, profectus Argis Sicyonem, clandestino introitu urbe est potitus. Cumque tyrannum Nicoclem improviso oppressisset, sexcentos exules, qui fuerant ejus civitatis locupletissimi, restituit; remque publicam adventu suo liberavit. Sed, cum magnam animadverteret in bonis et possessionibus difficultatem, quod et eos quos ipse restituerat, quorum bona alii possederant, egere iniquissimum arbitrabatur, et quinquaginta annorum possessiones moveri non nimis æquum putabat, propterea quod tam longo spatio multa hæreditatibus, multa emptionibus, multa dotibus, tenebantur sine injuriâ; judicavit, neque illis adimi, neque his non satisfieri, quorum illa fuerant, oportere. Cum igitur statuisset, opus esse ad eam rem constituendam pecuniâ, Alexandriam se proficisci velle dixit; remque integram ad reditum suum jussit esse: isque celeriter ad Ptolemæum, suum hospitem, venit, qui tum regnabat alter post Alexandriam conditam: cui cum exposuisset, patriam se liberare velle, causamque docuisset; a rege opulento vir summus facile impetravit, ut grandi pecuniâ adjuvaretur. Quam cum Sicyonem attulisset, adhibuit sibi in consilium quindecim principes, cum quibus causas cognovit et eorum qui aliena tene-

bant, et eorum qui sua amiserant: perfecitque, æstimandis possessionibus, ut persuaderet aliis, ut pecuniam accipere mallent, possessionibus cederent; aliis, ut commodius putarent, numerari sibi, quod tanti esset, quam suum recuperare. Ita perfectum est, ut omnes, concordiâ constitutâ, sine querelâ discederent.

O virum magnum, dignumque, qui in nostrâ republicâ natus esset! Sic par est agere cum civibus, non (ut bis jam vidimus) hastam in foro ponere, et bona civium voci subjicere præconis. At ille Græcus (id, quod fuit sapientis et præstantis viri) omnibus consulendum putavit: eaque est summa ratio et sapientia boni civis, commoda civium non divellere, atque omnes æquitate eâdem continere. Habitant gratis in alieno. Quid ita? Ut, cum ego emerim, ædificârim, tuear, impendam, tu, me invito, fruare meo? Quid est aliud, aliis sua eripere, aliis dare aliena? Tabulæ vero novæ quid habent argumenti, nisi, ut emas meâ pecuniâ fundum; eum tu habeas, ego non habeam pecuniam?

XXIV. Quamobrem, ne sit æs alienum quod reipublicæ noceat, providendum est; quod multis rationibus caveri potest; non, si fuerit, ut locupletes suum perdant, debitores lucrentur alienum: nec enim ulla res vehementius rem-

publicam continet, quam fides; quæ esse nulla potest, nisi erit necessaria solutio rerum creditarum. Nunquam vehementius actum est, quam me consule, ne solveretur. Armis et castris tentata res est ab omni genere hominum et ordine; quibus sic restiti, ut hoc tantum malum de republicâ tolleretur. Nunquam nec majus æs alienum fuit, nec melius nec facilius dissolutum est. Fraudandi enim spe sublatâ, solvendi necessitas consecuta est. At vero hic, nunc victor, tum quidem victus, quæ cogitârat, ea perfecit, cum ejus jam nihil interesset. Tanta in eo peccandi libido fuit, ut hoc ipsum eum delectaret, peccare, etiam si causa non esset.

Ab hoc igitur genere largitionis, ut aliis detur, aliis auferatur, aberunt ii, qui rempublicam tuebuntur: in primisque operam dabunt, ut juris et judiciorum æquitate suum quisque teneat; et neque tenuiores propter humilitatem circumveniantur, neque locupletibus, ad sua vel tenenda vel recuperanda, obsit invidia: præterea, quibuscumque rebus vel belli vel domi poterunt, rempublicam augeant imperio, agris, vectigalibus. Hæc magnorum hominum sunt; hæc apud majores nostros factitata; hæc genera officiorum qui persequuntur, cum summâ utilitate reipublicæ magnam ipsi adipiscentur et gratiam et gloriam.

In his autem utilitatum præceptis, Antipater Tyrius, Stoïcus, (qui Athenis nuper est mortuus) duo præterita censet esse a Panætio, valetudinis curationem et pecuniæ: quas res a summo philosopho præteritas arbitror, quod essent faciles: sunt certe utiles. Sed valetudo sustentatur notitiâ sui corporis; et observatione, quæ res aut prodesse soleant, aut obesse; et continentiâ in victu omni atque cultu, corporis tuendi causâ; et prætermittendis voluptatibus; postremo, arte eorum, quorum ad scientiam hæc pertinent. Res autem familiaris quæri debet iis rebus a quibus abest turpitudo, conservari autem diligentiâ et parsimoniâ; iisdem etiam rebus augeri. Has res commodissime Xenophon Socraticus persecutus est in eo libro, qui "Œconomicus" inscribitur; quem nos, istâ fere ætate cum essemus, quâ es tu nunc, e Græco in Latinum convertimus.

XXV. Sed utilitatum comparatio (quoniam hic locus erat quartus a Panætio prætermissus) sæpe est necessaria. Nam et corporis commoda cum externis, et externa cum corporis, et ipsa inter se corporis, et externa cum externis, comparari solent. Cum externis, corporis hoc modo comparantur: Valere ut malis, quam dives esse. Cum corporis externa, hoc modo: Dives esse

potius, quam maximis corporis viribus. Ipsa inter se corporis sic: ut bona valetudo voluptati anteponatur, vires celeritati. Externorum autem, ut gloria divitiis, vectigalia urbana rusticis. Ex quo genere comparationis, illud est Catonis senis; a quo cum quæreretur, quid maxime in re familiari expediret, respondit, Bene pascere. Quid secundum? Satis bene pascere. Quid tertium? Male pascere. Quid quartum? Arare. Et, cum ille, qui quæsierat, dixisset, Quid fœnerari? tum Cato, "Quid hominem," inquit, "occidere?" Ex quo, et multis aliis, intelligi debet, utilitatum comparationes fieri solere, recteque hoc adjunctum esse quartum exquirendorum officiorum genus.

Sed toto hoc de genere, de quærendâ, de collocandâ pecuniâ, etiam de utendâ, commodius a quibusdam optimis viris ad medium Janum sedentibus, quam ab ullis philosophis ullâ in scholâ, disputatur. Sunt tamen ea cognoscenda: pertinent enim ad utilitatem, de quâ hoc libro disputatum est. Reliqua deinceps persequemur.

M. TULLII CICERONIS

DE OFFICIIS,

AD

MARCUM FILIUM,

LIBER TERTIUS.

I. Publium Scipionem, Marce fili, eum, qui primus Africanus appellatus est, dicere solitum, scripsit Cato, qui fuit fere ejus æqualis, "Nunquam se minus otiosum esse, quam cum otiosus; nec minus solum, quam cum solus esset." Magnifica vero vox, et magno viro ac sapiente digna, quæ declarat, illum et in otio de negotiis cogitare, et in solitudine secum loqui solitum; ut neque cessaret unquam, et interdum colloquio alterius non egeret. Itaque duæ res, quæ languorem afferunt cæteris, illum acuebant, otium et solitudo. Vellem nobis hoc idem vere dicere liceret: sed, si minus imitatione tantam ingenii præstantiam consequi possumus, voluntate certe proxime accedimus. Nam et a republicâ foren-

sibusque negotiis, armis impiis vique, prohibiti, otium persequimur; et, ob eam causam, urbe relictâ, rura peragrantes, sæpe soli sumus. Sed nec otium hoc cum Africani otio, nec hæc solitudo cum illâ comparanda est. Ille enim, requiescens a reipublicæ pulcherrimis muneribus, otium sibi sumebat aliquando; et a cœtu hominum frequentiâque interdum, tanquam in portum, se in solitudinem recipiebat. Nostrum autem otium negotii inopiâ, non requiescendi studio, constitutum est. Exstincto enim senatu, deletisque judiciis, quid est, quod dignum nobis aut in curiâ aut in foro agere possimus? Itaque, qui in maximâ celebritate atque in oculis civium quondam viximus, nunc fugientes conspectum sceleratorum, quibus omnia redundant, abdimus nos, quantum licet, et sæpe soli sumus. Sed, quia sic ab hominibus doctis accepimus, non solum ex malis eligere minima oportere, sed etiam excerpere ex his ipsis, si quid inesset boni; propterea et otio fruor, non illo quidem, quo debeat is qui quondam peperisset otium civitati; nec eam solitudinem languere patior, quam mihi affert necessitas, non voluntas.

Quanquam Africanus majorem laudem vel meo judicio assequebatur: nulla enim ejus ingenii monumenta mandata literis, nullum opus otii, nullum solitudinis munus exstat: ex quo

intelligi debet, illum mentis agitatione, investigationeque earum rerum quas cogitando consequebatur, nec otiosum nec solum unquam fuisse. Nos autem, qui non tantum roboris habemus, ut cogitatione tacitâ a solitudine abstrahamur, ad hanc scribendi operam omne studium curamque convertimus. Itaque plura brevi tempore, eversâ, quam multis annis, stante republicâ, scripsimus.

II. Sed, cum tota philosophia, mi Cicero, frugifera et fructuosa, nec ulla pars ejus inculta ac deserta sit; tum nullus feracior in eâ locus est nec uberior, quam de officiis, a quibus constanter honesteque vivendi præcepta ducuntur. Quare, quanquam a Cratippo nostro, principe hujus memoriæ philosophorum, hæc te assidue audire atque accipere confido; tamen conducere arbitror, talibus aures tuas vocibus undique circumsonare; nec eas, si fieri possit, quidquam aliud audire. Quod cum omnibus est faciendum, qui vitam honestam ingredi cogitant, tum haud scio, an nemini potius, quam tibi. Sustines enim non parvam exspectationem imitandæ industriæ nostræ, magnam honorum, nonnullam fortasse nominis. Suscepisti onus præterea grave et Athenarum et Cratippi; ad quos cum, tanquam ad mercaturam bonarum artium, sis

profectus, inanem redire turpissimum est, dedecorantem et urbis auctoritatem, et magistri. Quare, quantum conniti animo potes, quantum labore contendere (si discendi labor est potius, quam voluptas) tantum, fac, ut efficias: neve committas, ut, cum omnia suppeditata sint a nobis, tute tibi defuisse videare. Sed hæc hactenus. Multa enim sæpe ad te, cohortandi gratiâ, scripsimus. Nunc ad reliquam partem propositæ divisionis revertamur.

Panætius igitur (qui, sine controversiâ, de officiis accuratissime disputavit, quemque nos, correctione quâdam adhibitâ, potissimum secuti sumus), tribus generibus propositis, in quibus deliberare homines, et consultare de officio solerent; uno, cum dubitarent, honestumne id esset, de quo ageretur, an turpe; altero, utilene, an inutile; tertio, si id, quod speciem haberet honesti, pugnaret cum eo quod utile videretur, quomodo ea discerni oporteret; de duobus generibus primis, tribus libris explicavit: de tertio autem genere deinceps se scripsit dicturum, nec exsolvit, quod promiserat. Quod eo magis miror, quia scriptum a discipulo ejus Posidonio est, triginta annis vixisse Panætium, posteaquam eos libros edidisset. Quem locum miror a Posidonio breviter esse tactum in quibusdam com-

mentariis; præsertim cum scribat, nullum esse locum in totâ philosophiâ tam necessarium.

Minime vero assentior iis, qui negant, eum locum a Panætio prætermissum, sed consulto relictum, nec omnino scribendum fuisse, quia nunquam posset utilitas cum honestate pugnare: de quo alterum potest habere dubitationem, adhibendumne fuerit hoc genus, quod in divisione Panætii tertium est, an plane omittendum: alterum dubitari non potest, quin a Panætio susceptum sit, sed relictum. Nam qui e divisione tripertitâ duas partes absolverit, huic necesse est restare tertiam. Præterea, in extremo libro tertio, de hac parte pollicetur se deinceps esse dicturum.

Accedit eodem testis locuples, Posidonius, qui etiam scribit in quâdam epistolâ, P. Rutilium Rufum dicere solere, qui Panætium audierat, ut nemo pictor esset inventus, qui Coæ Veneris eam partem, quam Apelles inchoatam reliquisset, absolveret (oris enim pulchritudo reliqui corporis imitandi spem auferebat); sic ea, quæ Panætius prætermisisset, et non perfecisset, propter eorum, quæ perfecisset, præstantiam, neminem esse persecutum.

III. Quamobrem de judicio Panætii dubitari

non potest: rectene autem hanc tertiam partem ad exquirendum officium adjunxerit, an secus, de eo fortasse disputari potest. Nam, sive honestum solum bonum est (ut Stoïcis placet), sive, quod honestum est, id ita summum bonum est (quemadmodum Peripateticis nostris videtur), ut omnia, ex alterâ parte collocata, vix minimi momenti instar habeant; dubitandum non est, quin nunquam possit utilitas cum honestate contendere. Itaque accepimus, Socratem exsecrari solitum eos qui primum hæc, naturâ cohærentia, opinione distraxissent. Cui quidem ita sunt Stoïci assensi, ut, quidquid honestum esset, id utile esse censerent, nec utile quidquam, quod non honestum.

Quod si is esset Panætius, qui virtutem propterea colendam diceret, quod ea efficiens utilitatis esset (ut ii, qui res expetendas vel voluptate vel indolentiâ metiuntur), liceret ei dicere, utilitatem aliquando cum honestate pugnare. Sed, cum sit is, qui id solum bonum judicet, quod honestum sit; quæ autem huic repugnent specie quâdam utilitatis, eorum neque accessione meliorem vitam fieri, nec decessione pejorem; non videtur ejusmodi debuisse deliberationem introducere, in quâ, quod utile videretur, cum eo quod honestum esset, compararetur. Etenim, quod summum bonum a Stoïcis dicitur, "Con-

venienter naturæ vivere," id habet hanc, ut opinor, sententiam, cum virtute congruere semper; cætera autem, quæ secundum naturam essent, ita legere, si ea virtuti non repugnarent. Quod cum ita sit, putant quidam, hanc comparationem non recte introductam, nec omnino de eo genere quidquam præcipiendum fuisse. Atque illud quidem honestum, quod proprie vereque dicitur, id in sapientibus est solis, neque a virtute divelli unquam potest; in iis autem, in quibus sapientia perfecta non est, ipsum illud quidem perfectum honestum nullo modo, similitudines honesti esse possunt.

Hæc enim omnia officia, de quibus his libris disputamus, media Stoïci appellant. Ea communia sunt, et late patent; quæ et ingenii bonitate multi assequuntur, et progressione discendi. Illud autem officium, quod rectum iidem appellant, perfectum atque absolutum est, et (ut iidem dicunt) omnes numeros habet; nec, præter sapientem, cadere in quemquam potest. Cum autem aliquid actum est, in quo media officia compareant, id cumulate videtur esse perfectum; propterea quod vulgus, quid absit a perfecto, non fere intelligit; quâtenus autem intelligit, nihil putat prætermissum. Quod item in poëmatibus et picturis usu venit, in aliisque compluribus, ut delectentur imperiti, laudentque ea

quæ laudanda non sint, ob eam (credo) causam, quod insit in his aliquid probi, quod capiat ignaros, qui iidem, quid in unâquâque re vitii sit, nequeant judicare. Itaque, cum sunt docti a peritis, facile desistunt a sententiâ.

IV. Hæc igitur officia, de quibus his libris disserimus, quasi secunda quædam honesta esse dicunt, non sapientûm modo propria, sed cum omni hominum genere communia. Itaque his omnes, in quibus est virtutis indoles, commoventur. Nec vero, cum duo Decii, aut duo Scipiones, fortes viri commemorantur, aut cum Fabricius, Aristidesve justus nominatur, aut ab illis, fortitudinis; aut ab his, justitiæ, tanquam a sapientibus, petitur exemplum. Nemo enim horum sic sapiens est, ut sapientem volumus intelligi: nec ii, qui sapientes habiti sunt et nominati, M. Cato et C. Lælius, sapientes fuerunt; ne illi quidem septem: sed, ex mediorum officiorum frequentiâ, similitudinem quandam gerebant speciemque sapientûm.

Quocirca nec id, quod vere honestum est, fas est cum utilitatis repugnantiâ comparari; nec id quidem, quod communiter appellamus honestum, quod colitur ab iis qui bonos se viros haberi volunt, cum emolumentis unquam est comparandum: tamque id honestum, quod in-

nostram intelligentiam cadit, tuendum conservandumque est nobis, quam id, quod proprie dicitur, vereque est honestum, sapientibus. Aliter enim teneri non potest, si qua est ad virtutem facta progressio. Sed hæc quidem de iis, qui conservatione officiorum existimantur boni.

Qui autem omnia metiuntur emolumentis et commodis, neque ea volunt præponderari honestate, hi solent, in deliberando, honestum cum eo, quod utile putant, comparare: boni viri non solent. Itaque existimo, Panætium, cum dixerit homines solere in hac comparatione dubitare, hoc ipsum sensisse, quod dixerit, solere modo, non etiam oportere: etenim non modo pluris putare quod utile videatur, quam quod honestum; sed hæc etiam inter se comparare, et in his addubitare, turpissimum est. Quid est ergo, quod nonnunquam dubitationem afferre soleat, considerandumque videatur? Credo, si quando dubitatio accidit, quale sit id, de quo consideretur.

Sæpe enim tempore fit, ut, quod plerumque turpe haberi soleat, inveniatur non esse turpe. Exempli causâ, ponatur aliquid, quod pateat latius. Quod potest majus esse scelus, quam non modo hominem, sed etiam familiarem hominem, occidere? Num igitur se astrinxit scelere, si quis tyrannum occidit, quamvis familiarem?

Populo quidem Romano non videtur, qui, ex omnibus præclaris factis, illud pulcherrimum existimat. Vicit ergo utilitas honestatem? immo vero honestatem utilitas secuta est.

Itaque, ut sine ullo errore dijudicare possimus, siquando cum illo quod honestum intelligimus, pugnare id videbitur quod appellamus utile, formula quædam constituenda est; quam si sequemur in comparatione rerum, ab officio nunquam recedemus. Erit autem hæc formula, Stoïcorum rationi disciplinæque maxime consentanea; quam quidem in his libris propterea sequimur, quod, quanquam a veteribus Academicis, et a Peripateticis nostris, qui quondam iidem erant qui Academici, quæ honesta sunt, anteponuntur iis quæ videntur utilia; tamen splendidius hæc ab eis disseruntur, quibus, quidquid honestum est, idem utile videtur; nec utile quidquam, quod non honestum; quam ab his, quibus aut honestum aliquid non utile, aut utile non honestum. Nobis autem nostra Academia magnam licentiam dat, ut, quodcumque maxime probabile occurrat, id nostro jure liceat defendere. Sed redeo ad formulam.

V. Detrahere igitur aliquid alteri, et hominem hominis incommodo suum augere commodum, magis est contra naturam, quam mors, quam

paupertas, quam dolor, quam cætera, quæ possunt aut corpori accidere, aut rebus externis. Nam principio tollit convictum humanum, et societatem. Si enim sic erimus affecti, ut propter suum quisque emolumentum spoliet aut violet alterum, disrumpi necesse est eam, quæ maxime est secundum naturam, humani generis societatem. Ut, si unumquodque membrum sensum hunc haberet, ut posse putaret se valere, si proximi membri valetudinem ad se traduxisset; debilitari et interire totum corpus necesse esset; sic, si unusquisque nostrûm rapiat ad se commoda aliorum, detrahatque quod cuique possit, emolumenti sui gratiâ; societas hominum et communitas evertatur, necesse est. Nam, sibi ut quisque malit, quod ad usum vitæ pertineat, quam alteri, acquirere, concessum est, non repugnante naturâ. Illud natura non patitur, ut aliorum spoliis nostras facultates, copias, opes, augeamus.

Neque vero hoc solum naturâ, id est, jure gentium, sed etiam legibus populorum, quibus in singulis civitatibus respublica continetur, eodem modo constitutum est, ut non liceat, sui commodi causâ, nocere alteri. Hoc enim spectant leges, hoc volunt, incolumem esse civium conjunctionem; quam qui dirimunt, eos morte, exsilio, vinculis, damno, coërcent. Atque hoc

multo magis exigit ipsa naturæ ratio, quæ est lex divina et humana; cui parere qui velit (omnes autem parebunt, qui secundum naturam volent vivere), nunquam committet, ut alienum appetat, et id, quod alteri detraxerit, sibi assumat.

Etenim multo magis est secundum naturam excelsitas animi et magnitudo, itemque comitas, justitia, liberalitas, quam voluptas, quam vita, quam divitiæ: quæ quidem contemnere, et pro nihilo ducere, comparantem cum utilitate communi, magni animi et excelsi est; detrahere autem alteri sui commodi causâ, magis est contra naturam, quam mors, quam dolor, quam cætera generis ejusdem.

Itemque, magis est secundum naturam, pro omnibus gentibus (si fieri possit) conservandis aut juvandis, maximos labores molestiasque suscipere, imitantem Herculem illum, quem hominum fama, beneficiorum memor, in concilio cœlestium collocavit; quam vivere in solitudine, non modo sine ullis molestiis, sed etiam in maximis voluptatibus, abundantem omnibus copiis; ut excellas etiam pulchritudine, et viribus. Quocirca, optimo quisque et splendidissimo ingenio longe illam vitam huic anteponit. Ex quo efficitur, hominem, naturæ obedientem, homini nocere non posse.

Deinde, qui alterum violat, ut ipse aliquid commodi consequatur, aut nihil se existimat contra naturam facere, aut magis fugiendam censet mortem, paupertatem, dolorem, amissionem etiam liberorum, propinquorum, amicorum, quam facere cuipiam injuriam. Si nihil existimat contra naturam fieri hominibus violandis, quid cum eo disseras, qui omnino hominem ex homine tollat? Sin fugiendum id quidem censet, sed et multo illa pejora, mortem, paupertatem, dolorem; errat in eo, quod ullum aut corporis aut fortunæ vitium animi vitiis gravius existimat.

VI. Ergo unum debet esse omnibus propositum, ut eadem sit utilitas uniuscujusque et universorum; quam si ad se quisque rapiat, dissolvetur omnis humana consortio. Atque, si etiam hoc natura præscribit, ut homo homini, quicumque sit, ob eam ipsam causam, quod is homo sit, consultum velit; necesse est, secundum eandem naturam, omnium utilitatem esse communem Quod si ita est, unâ continemur omnes et eâdem lege naturæ: idque ipsum si ita est, certe violare alterum lege naturæ prohibemur. Verum autem primum: verum igitur et extremum. Nam illud quidem absurdum est, quod quidam dicunt, parenti se aut fratri nihil detracturos, commodi sui

causâ; aliam rationem esse civium reliquorum. Hi sibi nihil juris, et nullam societatem, communis utilitatis causâ, statuunt esse cum civibus: quæ sententia omnem societatem distrahit civitatis. Qui autem civium rationem dicunt habendam, externorum negant, hi dirimunt communem humani generis societatem; quâ sublatâ, beneficentia, liberalitas, bonitas, justitia, funditus tollitur: quæ qui tollunt, etiam adversus Deos immortales impii judicandi sunt: ab iis enim constitutam inter homines societatem evertunt; cujus societatis arctissimum vinculum est, magis arbitrari esse contra naturam, hominem homini detrahere, sui commodi causâ, quam omnia incommoda subire vel externa, vel corporis, vel etiam ipsius animi, quæ vacent justitiâ. Hæc enim una virtus omnium est domina et regina virtutum.

Forsitan quispiam dixerit: "Nonne igitur sapiens, si fame ipse conficiatur, abstulerit cibum alteri, homini ad nullam rem utili?" Minime vero. Non enim mihi est vita mea utilior, quam animi talis affectio, neminem ut violem commodi mei gratiâ. Quid? si Phalarim, crudelem tyrannum et immanem, vir bonus, ne ipse frigore conficiatur, vestitu spoliare possit; nonne faciat? Hæc ad judicandum sunt facillima. Nam, si quid ab homine ad nullam partem

utili, tuæ utilitatis causâ, detraxeris; inhumane feceris, contraque naturæ legem: sin autem is tu sis, qui multam utilitatem reipublicæ atque hominum societati, si in vitâ remaneas, afferre possis, si quid ob eam causam alteri detraxeris, non sit reprehendendum. Sin autem id non sit ejusmodi, suum cuique incommodum ferendum est potius, quam de alterius commodis detrahendum. Non igitur magis est contra naturam morbus, aut egestas, aut quid hujusmodi, quam detractio aut appetitio alieni. Sed communis utilitatis derelictio contra naturam est: est enim injusta. Itaque lex ipsa naturæ, quæ utilitatem hominum conservat et continet, decernit profecto, ut, ab homine inerti atque inutili, ad sapientem, bonum, fortemque virum, transferantur res ad vivendum necessariæ; qui si occiderit, multum de communi utilitate detraxerit: modo hoc ita faciat, ut ne ipse de se bene existimans, seseque diligens, hanc causam habeat ad injuriam. Ita semper officio fungetur, utilitati consulens hominum, et ei, quam sæpe commemoro, humanæ societati.

Nam, quod ad Phalarim attinet, perfacile judicium est. Nulla enim nobis societas cum tyrannis, sed potius summa distractio est: neque est contra naturam, spoliare eum, si possis, quem honestum est necare: atque hoc omne

genus pestiferum atque impium ex hominum communitate exterminandum est. Etenim, ut membra quædam amputantur, si et ipsa sanguine, et tanquam spiritu, carere cœperunt, et nocent reliquis partibus corporis; sic ista, in figurâ hominis, feritas et immanitas belluæ, a communi tanquam humanitate corporis segreganda est. Hujus generis sunt quæstiones omnes eæ, in quibus ex tempore officium exquiritur.

VII. Ejusmodi igitur, credo, res Panætium persecuturum fuisse, nisi aliqui casus aut occupatio consilium ejus peremisset: ad quas ipsas consultationes ex superioribus libris satis multa præcepta sunt, quibus perspici possit, quid sit propter turpitudinem fugiendum; quid sit id, quod idcirco fugiendum non sit, quia omnino turpe non sit. Sed, quoniam operi inchoato, et prope jam absoluto, tanquam fastigium imponimus; ut geometræ solent non omnia docere, sed postulare, ut quædam sibi concedantur, quo facilius, quæ velint, explicent; sic ego a te postulo, mi Cicero, ut mihi concedas (si potes), nihil, præter id quod honestum sit, propter se esse expetendum. Sin hoc non licet per Cratippum, at illud certe dabis, quod honestum sit, id esse maxime propter se expetendum. Mihi

utrumvis satis est; et tum hoc, tum illud, probabilius videtur, nec præterea quidquam probabile. Ac primum Panætius in hoc defendendus est, quod non utilia cum honestis pugnare aliquando posse dixerit (neque enim ei fas erat), sed ea, quæ viderentur utilia. Nihil vero utile, quod non idem honestum; nihil honestum, quod non idem utile sit, sæpe testatur: negatque, ullam pestem majorem in vitam hominum invasisse, quam eorum opinionem qui ista distraxerint. Itaque non, ut aliquando anteponeremus utilia honestis, sed ut ea sine errore dijudicaremus, si quando incidissent, induxit eam, quæ videretur esse, non quæ esset, repugnantiam. Hanc igitur partem relictam explebimus, nullius adminiculis, sed (ut dicitur) Marte nostro. Neque enim quidquam de hac parte, post Panætium, explicatum est, quod quidem mihi probaretur, de iis quæ in manus meas venerunt.

VIII. Cum igitur aliqua species utilitatis objecta est, commoveri necesse est. Sed si, cum animum attenderis, turpitudinem videas adjunctam ei rei quæ speciem utilitatis attulerit: tum non utilitas relinquenda est, sed intelligendum, ubi turpitudo sit, ibi utilitatem esse non posse. Quod si nihil est tam contra naturam, quam turpitudo (recta enim, et convenientia,

et constantia natura desiderat, adspernaturque contraria), nihilque tam secundum naturam, quam utilitas; certe in eâdem re utilitas et turpitudo esse non potest. Itemque, si ad honestatem nati sumus, eaque aut sola expetenda est (ut Zenoni visum est), aut certe omni pondere gravior habenda, quam reliqua omnia (quod Aristoteli placet); necesse est, quod honestum sit, id esse aut solum aut summum bonum: quod autem bonum, id certe utile: ita, quidquid honestum, id utile.

Quare error hominum non proborum, cum aliquid, quod utile visum est, arripuit, id continuo secernit ab honesto. Hinc sicæ, hinc venena, hinc falsa testamenta nascuntur: hinc furta, peculatus, expilationes, direptionesque sociorum et civium: hinc opum nimiarum potentiæ non ferendæ: postremo, etiam in liberis civitatibus, regnandi exsistunt cupiditates; quibus nihil nec tetrius nec fœdius excogitari potest. Emolumenta enim rerum fallacibus judiciis vident: pœnam, non dico legum, quas sæpe perrumpunt, sed ipsius turpitudinis, quæ acerbissima est, non vident.

Quamobrem hoc quidem deliberantium genus pellatur e medio (est enim totum sceleratum et impium), qui deliberant, utrum id sequantur quod honestum esse videant, an se scientes

scelere contaminent: in ipsâ enim dubitatione facinus inest, etiamsi ad id non pervenerint. Ergo ea deliberanda omnino non sunt, in quibus est turpis ipsa deliberatio. Atque etiam, ex omni deliberatione, celandi et occultandi spes opinioque removenda est. Satis enim nobis (si modo in philosophiâ aliquid profecimus) persuasum esse debet, si omnes Deos hominesque celare possimus, nihil tamen avare, nihil injuste, nihil libidinose, nihil incontinenter, esse faciendum.

IX. Hinc ille Gyges inducitur a Platone; qui, cum terra discessisset magnis quibusdam imbribus, in illum hiatum descendit, æneumque equum (ut ferunt fabulæ) animadvertit, cujus in lateribus fores essent; quibus apertis, hominis mortui vidit corpus magnitudine inusitatâ, annulumque aureum in digito: quem ut detraxit, ipse induit: (erat autem regius pastor) tum in concilium pastorum se recepit. Ibi, cum palam ejus annuli ad palmam converterat, a nullo videbatur; ipse autem omnia videbat: idem rursus videbatur, cum in locum annulum inverterat. Itaque, hac opportunitate annuli usus, reginæ stuprum intulit; eâque adjutrice regem dominum interemit; sustulitque, quos obstare arbitrabatur: nec in his eum quisquam facinoribus

potuit videre. Sic repente, annuli beneficio, rex exortus est Lydiæ. Hunc igitur ipsum annulum si habeat sapiens, nihilo plus sibi licere putet peccare, quam si non haberet. Honesta enim bonis viris, non occulta, quæruntur.

Atque hoc loco philosophi quidam, minime mali illi quidem, sed non satis acuti, fictam et commenticiam fabulam dicunt prolatam a Platone: quasi vero ille, aut factum id esse, aut fieri potuisse, defendat. Hæc est vis hujus annuli, et hujus exempli: si nemo sciturus, nemo ne suspicaturus quidem sit, cum aliquid, divitiarum, potentiæ, dominationis, libidinis causâ, feceris, si id Diis hominibusque futurum sit semper ignotum; sisne facturus. Negant, id fieri posse. Nequâquam potest id quidem: sed quæro, quod negant posse, id si posset, quidnam facerent? Urgent rustice sane: negant enim posse; et in eo perstant: hoc verbum quid valeat, non vident. Cum enim quærimus, si possint celare, quid facturi sint, non quærimus, possintne celare: sed tanquam tormenta quædam adhibemus, ut, si responderint, se, impunitate propositâ, facturos quod expediat, facinorosos se esse fateantur; si negent, omnia turpia per seipsa fugienda esse concedant. Sed jam ad propositum revertamur.

X. Incidunt sæpe multæ causæ, quæ conturbent animos utilitatis specie; non, cum hoc deliberetur, relinquendane sit honestas propter utilitatis magnitudinem (nam id quidem improbum est); sed illud, possitne id, quod utile videatur, fieri non turpiter. Cum Collatino collegæ Brutus imperium abrogabat, poterat videri facere id injuste: fuerat enim, in regibus expellendis, socius Bruti, consiliorum etiam adjutor. Cum autem consilium hoc principes cepissent, cognationem Superbi, nomenque Tarquiniorum, et memoriam regni, esse tollendam; quod erat utile, patriæ consulere, id erat ita honestum, ut etiam ipsi Collatino placere deberet. Itaque utilitas valuit propter honestatem; sine quâ ne utilitas quidem esse potuisset. At in eo rege, qui urbem condidit, non ita. Species enim utilitatis animum pepulit ejus; cui cum visum esset utilius, solum quam cum altero regnare, fratrem interemit. Omisit hic et pietatem et humanitatem, ut id, quod utile videbatur, neque erat, assequi posset: et tamen muri causam opposuit, speciem honestatis neque probabilem neque satis idoneam. Peccavit igitur, pace vel Quirini, vel Romuli, dixerim.

Nec tamen nostræ nobis utilitates omittendæ sunt, aliisque tradendæ, cum his ipsi egemus: sed suæ cuique utilitati, quod sine alterius in-

juriâ fiat, serviendum est. Scite Chrysippus, ut multa, "Qui stadium," inquit, "currit, eniti et contendere debet, quam maxime possit, ut vincat: supplantare eum, quîcum certet, aut manu depellere, nullo modo debet: sic in vitâ sibi quemque petere, quod pertineat ad usum, non iniquum est: alteri deripere, jus non est."

Maxime autem perturbantur officia in amicitiis; quibus et non tribuere quod recte possis, et tribuere quod non sit æquum, contra officium est. Sed hujus generis totius breve et non difficile præceptum est. Quæ enim videntur utilia, honores, divitiæ, voluptates, cætera generis ejusdem, hæc amicitiæ nunquam anteponenda sunt. At neque contra rempublicam, neque contra jusjurandum ac fidem, amici causâ, vir bonus faciet; ne si judex quidem erit de ipso amico. Ponit enim personam amici, cum induit judicis. Tantum dabit amicitiæ, ut veram amici causam esse malit: ut orandæ litis tempus, quoad per leges liceat, accommodet. Cum vero jurato sententia dicenda sit, meminerit, Deum se adhibere testem, id est (ut arbitror) mentem suam, quâ nihil homini dedit Deus ipse divinius. Itaque præclarum a majoribus accepimus morem rogandi judicis, si eum teneremus, "Quæ salvâ fide facere possit." Hæc rogatio ad ea pertinet, quæ paulo ante dixi honeste amico a judice

posse concedi: nam, si omnia facienda sint quæ amici velint, non amicitiæ tales, sed conjurationes, putandæ sint.

Loquor autem de communibus amicitiis: nam in sapientibus viris, perfectisque, nihil potest esse tale. Damonem et Phintiam, Pythagoreos, ferunt hoc animo inter se fuisse, ut, cum eorum alteri Dionysius tyrannus diem necis destinavisset, et is, qui morti addictus esset, paucos sibi dies, commendandorum suorum causâ, postulavisset, vas factus sit alter ejus sistendi; ut, si ille non revertisset, moriendum esset ipsi. Qui cum ad diem se recepisset, admiratus eorum fidem tyrannus, petivit, ut se ad amicitiam tertium adscriberent.

Cum igitur id quod utile videtur in amicitiâ, cum eo quod honestum est, comparatur; jaceat utilitatis species, valeat honestas. Cum autem, in amicitiâ, quæ honesta non sunt, postulabuntur; religio et fides anteponantur amicitiæ: sic habebitur is, quem exquirimus, delectus officii.

XI. Sed, utilitatis specie, in republicâ sæpissime peccatur, ut in Corinthi disturbatione nostri: durius etiam Athenienses, qui sciverunt, ut Æginetis, qui classe valebant, pollices præciderentur. Hoc visum est utile: nimis enim imminebat, propter propinquitatem, Ægina Pi-

raeo. Sed nihil, quod crudele, utile: est enim hominum naturæ, quam sequi debemus, maxime inimica crudelitas.

Male etiam, qui peregrinos urbibus uti prohibent, eosque exterminant, ut Pennus apud patres nostros, Papius nuper. Nam esse pro cive, qui civis non sit, rectum est non licere; quam tulerunt legem sapientissimi consules, Crassus et Scævola: usu vero urbis prohibere peregrinos, sane inhumanum est. Illa præclara, in quibus publicæ utilitatis species præ honestate contemnitur. Plena exemplorum est nostra respublica, cum sæpe, tum maxime bello Punico secundo: quæ, Cannensi calamitate acceptâ, majores animos habuit, quam unquam rebus secundis: nulla timoris significatio, nulla mentio pacis. Tanta vis est honesti, ut speciem utilitatis obscuret.

Athenienses, cum Persarum impetum nullo modo possent sustinere, statuerentque, ut, urbe relictâ, conjugibus et liberis Trœzene depositis, naves conscenderent, libertatemque Græciæ classe defenderent, Cyrsilum quendam, suadentem ut in urbe manerent, Xerxemque reciperent, lapidibus obruerunt. Atque ille utilitatem sequi videbatur: sed ea nulla erat, repugnante honestate.

Themistocles, post victoriam ejus belli quod

cum Persis fuit, dixit in concione, se habere consilium reipublicæ salutare, sed id sciri opus non esse. Postulavit, ut aliquem populus daret, quîcum communicaret: datus est Aristides. Huic ille, classem Lacedæmoniorum, quæ subducta esset ad Gytheum, clam incendi posse; quo facto frangi Lacedæmoniorum opes necesse esset. Quod Aristides cum audîsset, in concionem magnâ exspectatione venit; dixitque, perutile esse consilium, quod Themistocles afferret, sed minime honestum. Itaque Athenienses, quod honestum non esset, id ne utile quidem putaverunt: totamque eam rem, quam ne audierant quidem, auctore Aristide, repudiaverunt. Melius hi, quam nos, qui piratas immunes, socios vectigales, habemus.

XII. Maneat ergo, quod turpe sit, id nunquam esse utile, ne tum quidem, cum id, quod esse utile putes, adipiscare. Hoc enim ipsum, utile putare quod turpe sit, calamitosum est.

Sed incidunt (ut supra dixi) sæpe causæ, cum repugnare utilitas honestati videtur; ut animadvertendum sit, repugnetne plane, an possit cum honestate conjungi. Ejus generis hæ sunt quæstiones: Si (exempli gratiâ) vir bonus Alexandriâ Rhodum magnum frumenti numerum advexerit in Rhodiorum inopiâ et fame, summâque

annonæ caritate; si idem sciat, complures mercatores Alexandriâ solvisse, navesque in cursu, frumento onustas, petentes Rhodum, viderit; dicturusne sit id Rhodiis, an silentio suum quam plurimo venditurus? Sapientem et bonum virum fingimus: de ejus deliberatione et consultatione quærimus, qui celaturus Rhodios non sit, si id turpe judicet; sed dubitet, turpe sit, an non sit.

In hujusmodi causis, aliud Diogeni Babylonio videri solet, magno et gravi Stoïco, aliud Antipatro, discipulo ejus, homini acutissimo. Antipatro, omnia patefacienda, ut ne quid omnino, quod venditor nôrit, emptor ignoret: Diogeni, venditorem, quâtenus jure civili constitutum sit, dicere vitia oportere: cætera sine insidiis agere: et, quoniam vendat, velle quam optime vendere. Advexi, exposui, vendo meum non pluris, quam cæteri: fortasse etiam minoris, cum major est copia. Cui fit injuria? Exoritur Antipatri ratio ex alterâ parte: Quid ais? tu, cum hominibus consulere debeas, et servire humanæ societati, eâque lege natus sis, et ea habeas principia naturæ, quibus parere, et quæ sequi debeas, ut utilitas tua communis utilitas sit, vicissimque communis utilitas tua sit, celabis homines, quid iis adsit commoditatis et copiæ? Respondebit Diogenes fortasse sic, Aliud est

celare, aliud tacere: neque ego nunc te celo, si tibi non dico, quæ natura Deorum sit, qui sit finis bonorum; quæ tibi plus prodessent cognita, quam tritici vilitas: sed non, quidquid tibi audire utile est, id mihi dicere necesse est. Immo vero (inquiet ille) necesse est, si quidem meministi, esse inter homines naturâ conjunctam societatem. Memini, inquiet ille: sed num ista societas talis est, ut nihil suum cujusque sit? quod si ita est, ne vendendum quidem quidquam est, sed donandum.

XIII. Vides, in hac totâ disceptatione, non illud dici, Quamvis hoc turpe sit, tamen, quoniam expedit, faciam; sed ita expedire, ut turpe non sit: ex alterâ autem parte, eâ re, quia turpe sit, non esse faciendum. Vendat ædes vir bonus propter aliqua vitia, quæ ipse nôrit, cæteri ignorent: pestilentes sint, et habeantur salubres: ignoretur, in omnibus cubiculis apparere serpentes; male materiatæ, ruinosæ: sed hoc, præter dominum, nemo sciat. Quæro, si hoc emptoribus venditor non dixerit, ædesque vendiderit pluris multo, quam se venditurum putârit, num id injuste an improbe fecerit?

Ille vero, inquit Antipater. Quid enim est aliud, erranti viam non monstrare (quod Athenis exsecrationibus publicis sancitum est), si hoc

non est, emptorem pati ruere, et per errorem in maximam fraudem incurrere? Plus etiam est, quam viam non monstrare: nam est scientem in errorem alterum inducere. Diogenes contra: Num te emere coëgit, qui ne hortatus quidem est? Ille, quod non placebat, proscripsit: tu, quod placebat, emisti. Quod si qui proscribunt "villam bonam, beneque ædificatam," non existimantur fefellisse, etiam si illa nec bona est, nec ædificata ratione; multo minus, qui domum non laudârunt. Ubi enim judicium emptoris est, ibi fraus venditoris quæ potest esse? Sin autem dictum non omne præstandum est; quod dictum non est, id præstandum putas? Quid vero est stultius, quam venditorem, ejus rei, quam vendat, vitia narrare? quid autem tam absurdum, quam si, domini jussu, ita præco prædicet? "Domum pestilentem vendo."

Sic ergo, in quibusdam causis dubiis, ex alterâ parte defenditur honestas, ex alterâ ita de utilitate dicitur, ut id, quod utile videatur, non modo facere honestum sit; sed etiam, non facere, turpe. Hæc est illa, quæ videtur utilium fieri cum honestis sæpe dissensio. Quæ dijudicanda sunt: non enim, ut quæreremus, exposuimus, sed ut explicaremus. Non igitur videtur nec frumentarius ille Rhodios, nec hic ædium venditor, celare emptores debuisse. Neque

enim id est celare, quidquid reticeas: sed cum, quod tu scias, id ignorare emolumenti tui causâ velis eos, quorum intersit id scire. Hoc autem celandi genus quale sit, et cujus hominis, quis non videt? Certe non aperti, non simplicis, non ingenui, non justi, non viri boni; versuti potius, obscuri, astuti, fallacis, malitiosi, callidi, veteratoris, vafri. Hæc tot et alia plura, nonne inutile est, vitiorum subire nomina?

XIV. Quod si vituperandi sunt, qui reticuerunt, quid de iis existimandum est, qui orationis vanitatem adhibuerunt? C. Canius, eques Romanus, nec infacetus, et satis literatus, cum se Syracusas, otiandi (ut ipse dicere solebat) non negotiandi causâ, contulisset, dictitabat, se hortulos aliquos velle emere, quo invitare amicos, et ubi se oblectare sine interpellatoribus, posset. Quod cum percrebuisset, Pythius ei quidam, qui argentariam faceret Syracusis, dixit, venales quidem se hortos non habere, sed licere uti Canio, si vellet, ut suis: et simul ad cœnam hominem in hortos invitavit in posterum diem. Cum ille promisisset, tum Pythius (qui esset, ut argentarius, apud omnes ordines gratiosus) piscatores ad se convocavit, et ab his petivit, ut ante suos hortulos postridie piscarentur: dixitque, quid eos facere vellet. Ad cœnam tempore

venit Canius: opipare a Pythio apparatum convivium: cymbarum ante oculos multitudo: pro se quisque, quod ceperat, afferebat: ante pedes Pythii pisces abjiciebantur

Tum Canius, Quæso, inquit, quid est hoc, Pythi? tantumne piscium, tantumne cymbarum? Et ille, Quid mirum? inquit. Hoc loco est, Syracusis quidquid est piscium: hæc aquatio: hac villâ isti carere non possunt. Incensus Canius cupiditate, contendit a Pythio, ut venderet. Gravate ille primo. Quid multa? impetrat: emit homo cupidus et locuples, tanti, quanti Pythius voluit; et emit instructos: nomina facit: negotium conficit. Invitat Canius postridie familiares suos. Venit ipse mature. Scalmum nullum videt. Quærit ex proximo vicino, num feriæ quædam piscatorum essent, quod eos nullos videret. Nullæ (quod sciam), inquit ille: sed hîc piscari nulli solent: itaque heri mirabar, quid accidisset. Stomachari Canius. Sed quid faceret? nondum enim Aquillius, collega et familiaris meus, protulerat de dolo malo formulas: in quibus ipsis cum ex eo quæreretur, Quid esset dolus malus; respondebat, Cum esset aliud simulatum, aliud actum. Hoc quidem sane luculenter, ut ab homine perito definiendi. Ergo et Pythius, et omnes aliud agentes, aliud simulantes, perfidi, improbi,

malitiosi sunt. Nullum igitur factum eorum potest utile esse, cum sit tot vitiis inquinatum.

XV. Quod si Aquilliana definitio vera est, ex omni vitâ simulatio dissimulatioque tollenda est. Ita nec, ut emat melius, nec, ut vendat, quidquam simulabit aut dissimulabit vir bonus. Atque iste dolus malus etiam legibus erat vindicatus, ut tutela XII tabulis, et circumscriptio adolescentium lege Lætoriâ; et, sine lege, judiciis, in quibus additur, "ex fide bonâ." Reliquorum autem judiciorum hæc verba maxime excellunt; in arbitrio rei uxoriæ, "melius, æquius:" in fiduciâ, "ut inter bonos bene agier." Quid ergo? aut in eo, quod "melius, æquius," potest ulla pars inesse fraudis? aut, cum dicitur, "inter bonos bene agier," quidquam agi dolose aut malitiose potest? Dolus autem malus simulatione, ut ait Aquillius, continetur. Tollendum est igitur ex rebus contrahendis omne mendacium. Non licitatorem venditor, nec, qui contra se liceatur, emptor apponet: uterque, si ad eloquendum venerit, non plus, quam semel, eloquetur. Quintus quidem Scævola, P. filius, cum postulâsset, ut sibi fundus, cujus emptor erat, semel indicaretur, idque venditor ita fecisset; dixit, se pluris æstimare: addidit centum millia. Nemo est,

qui hoc boni viri fuisse neget; sapientis, negant; ut, si minoris, quam potuisset, vendidisset. Hæc igitur est illa pernicies, quod alios bonos, alios sapientes, existimant: ex quo Ennius, "nequidquam sapere sapientem, qui sibi ipse prodesse non quiret." Vere id quidem, si, quid esset "prodesse," mihi cum Ennio conveniret. Hecatonem quidem Rhodium, discipulum Panætii, video in iis libris, quos de Officio scripsit Q. Tuberoni, dicere, Sapientis esse, nihil contra mores, leges, instituta facientem, habere rationem rei familiaris. Neque enim solum nobis divites esse volumus, sed liberis, propinquis, amicis, maximeque reipublicæ: singulorum enim facultates, et copiæ, divitiæ sunt civitatis. Huic Scævolæ factum (de quo paulo ante dixi) placere nullo modo potest. Etenim omnino tantum se negat facturum compendii sui causâ, quod non liceat. Huic nec laus magna tribuenda, nec gratia est. Sed, sive simulatio et dissimulatio dolus malus est, perpaucæ res sunt, in quibus dolus iste malus non versetur: sive vir bonus est is qui prodest, quibus potest, nocet nemini, certe istum virum bonum non facile reperiemus. Nunquam igitur est utile peccare, quia semper est turpe: et, quia semper est honestum, virum bonum esse, semper est utile.

XVI. Ac de jure quidem prædiorum sancitum est apud nos jure civili, ut, in his vendendis, vitia dicerentur, quæ nota essent venditori. Nam, cum ex XII tabulis satis esset ea præstari, quæ essent linguâ nuncupata, quæ qui inficiatus esset, dupli pœnam subiret; a jureconsultis etiam reticentiæ pœna est constituta. Quidquid enim esset in prædio vitii, id statuerunt, si venditor sciret, nisi nominatim dictum esset, præstari oportere. Ut, cum in arce augurium augures acturi essent, jussissentque T. Claudium Centumalum, qui ædes in Cælio monte habebat, demoliri ea, quorum altitudo officeret auspiciis; Claudius proscripsit insulam: vendidit: emit P. Calpurnius Lanarius: huic ab auguribus illud idem denuntiatum est. Itaque Calpurnius cum demolitus esset, cognôssetque, Claudium ædes postea proscripsisse, quam esset ab auguribus demoliri jussus, arbitrum illum adegit, "quidquid sibi dare, facere, oporteret ex fide bonâ."[r] M. Cato sententiam dixit, hujus nostri Catonis pater: (ut enim cæteri ex patribus, sic hic, qui lumen illud progenuit, ex filio est nominandus.) Is igitur judex ita pronuntiavit: cum in venumdando rem eam scîsset, et non pronuntiâsset, emptori damnum præstari oportere. Igitur ad fidem bonam statuit pertinere, notum esse emptori vitium, quod nôsset venditor.

Quod si recte judicavit, non recte frumentarius ille, non recte ædium pestilentium venditor tacuit. Sed hujusmodi reticentiæ jure civili omnes comprehendi non possunt: quæ autem possunt, diligenter tenentur. M. Marius Gratidianus, propinquus noster, C. Sergio Oratæ vendiderat ædes eas, quas ab eodem ipse, paucis ante annis, emerat. Hæ Sergio serviebant: sed hoc in mancipio Marius non dixerat. Adducta res in judicium est. Oratam Crassus, Gratidianum defendebat Antonius. Jus Crassus urgebat: quod vitii venditor non dixisset sciens, id oportere præstari: æquitatem Antonius: quoniam id vitium ignotum Sergio non fuisset, qui illas ædes vendidisset, nihil fuisse necesse dici; nec eum esse deceptum, qui id, quod emerat, quo jure esset, teneret. Quorsum hæc? ut illud intelligas, non placuisse majoribus nostris astutos.

XVII. Sed aliter leges, aliter philosophi, tollunt astutias: leges, quâtenus manu tenere possunt; philosophi, quâtenus ratione et intelligentiâ. Ratio igitur postulat, ne quid insidiose, ne quid simulate, ne quid fallaciter. Suntne igitur insidiæ, tendere plagas, etiam si excitaturus non sis feras, nec agitaturus? ipsæ enim, nullo insequente, sæpe incidunt: sic tu ædes proscribas,

tabulam, tanquam plagam, ponas, domum propter vitia vendas; in eam aliquis incurrat imprudens? Hoc quanquam video, propter depravationem consuetudinis, neque more turpe haberi, neque aut lege sanciri, aut jure civili; tamen naturæ lege sancitum est. Societas enim est, (quod, etsi sæpe dictum est, dicendum tamen est sæpius) latissime quidem quæ pateat, hominum inter homines; interior eorum, qui ejusdem gentis sunt; propior eorum, qui ejusdem civitatis. Itaque majores aliud jus gentium, aliud jus civile, esse voluerunt. Quod civile, non idem continuo gentium; quod autem gentium, idem civile esse debet. Sed nos veri juris, germanæque justitiæ, solidam et expressam effigiem nullam tenemus: umbrâ et imaginibus utimur: eas ipsas utinam sequeremur! feruntur enim ex optimis naturæ et veritatis exemplis. Nam quanti verba illa "Uti ne, propter te fidemve tuam, captus fraudatusve siem!" Quam illa aurea, "Ut inter bonos bene agier oportet, et sine fraudatione!"

Sed, qui sint "boni," et quid sit "bene agi," magna quæstio est. Q. quidem Scævola, pontifex maximus, summam vim dicebat esse in omnibus iis arbitriis, in quibus adderetur, "ex fide bonâ:" fideique bonæ nomen existimabat manare latissime, idque versari in tutelis, socie-

tatibus, fiduciis, mandatis, rebus emptis, venditis, conductis, locatis, quibus vitæ societas contineretur: in his magni esse judicis, statuere (præsertim cum in plerisque essent judicia contraria) quid quemque cuique præstare oporteret. Quocirca astutiæ tollendæ sunt, eaque malitia, quæ vult illa quidem videri se esse prudentiam, sed abest ab eâ, distatque plurimum. Prudentia est enim locata in delectu bonorum et malorum: malitia (si omnia, quæ turpia sunt, mala sunt) mala bonis ponit ante. Nec vero in prædiis solum jus civile, ductum a naturâ, malitiam fraudemque vindicat; sed, etiam in mancipiorum venditione, fraus venditoris omnis excluditur. Qui enim scire debuit, de sanitate, de fugâ, de furtis, præstat edicto ædilium. Hæredum alia causa est. Ex quo intelligitur, quoniam juris natura fons sit, hoc secundum naturam esse, neminem id agere, ut ex alterius prædetur inscientiâ. Nec ulla pernicies vitæ major inveniri potest, quam in malitiâ simulatio intelligentiæ: ex quo ista innumerabilia nascuntur, ut utilia cum honestis pugnare videantur. Quotus enim quisque reperietur, qui, impunitate et ignoratione omnium propositâ, abstinere possit injuriâ?

XVIII. Periclitemur, si placet, in iis quidem

exemplis, in quibus peccari vulgus hominum fortasse non putat. Neque enim de sicariis, veneficis, testamentariis, furibus, peculatoribus, hoc loco disserendum est; qui non verbis sunt et disputatione philosophorum, sed vinculis et carcere, fatigandi: sed hæc consideremus, quæ faciunt ii, qui habentur boni.

Lucii Minucii Basili, locupletis hominis, falsum testamentum quidam e Græciâ Romam attulerunt: quod quo facilius obtinerent, scripserant hæredes secum M. Crassum et Q. Hortensium, homines ejusdem ætatis potentissimos; qui, cum illud falsum esse suspicarentur, sibi autem nullius essent conscii culpæ, alieni facinoris munusculum non repudiaverunt. Quid ergo? satin' hoc est, ut non deliquisse videantur? Mihi quidem non videtur; quanquam alterum amavi vivum, alterum non odi mortuum. Sed cum Basilus M. Satrium, sororis filium, nomen suum ferre voluisset, eumque fecisset hæredem, "Hunc dico patronum agri Piceni et Sabini," (o turpem notam temporum illorum!) num erat æquum, principes cives rem habere, ad Satrium nihil, præter nomen, pervenire? Etenim, si is, qui non defendit injuriam, neque propulsat a suis, cum potest, injuste facit (ut in primo libro disserui), qualis habendus est is, qui non modo non repellit, sed etiam adjuvat

injuriam? Mihi quidem etiam veræ hæreditates non honestæ videntur, si sint malitiosis blanditiis officiorum, non veritate, sed simulatione, quæsitæ. Atqui, in talibus rebus, aliud utile interdum, aliud honestum videri solet. Falso: nam eadem utilitatis, quæ honestatis, est regula. Qui hoc non perviderit, ab hoc nulla fraus aberit, nullum facinus. Sic enim cogitans, "Est istuc quidem honestum; verum hoc expedit," res a naturâ copulatas audebit errore divellere; qui fons est fraudium, maleficiorum, scelerum omnium.

XIX. Itaque, si vir bonus habeat hanc vim, ut, si digitis concrepuerit, possit in locupletium testamenta nomen ejus irrepere, hac vi non utatur, ne si exploratum quidem habeat, id omnino neminem unquam suspicaturum. At, dares hanc vim M. Crasso, ut digitorum percussione hæres posset scriptus esse, qui re verâ non esset hæres; in foro (mihi crede) saltaret. Homo autem justus, isque quem sentimus virum bonum, nihil cuiquam, quod in se transferat, detrahet. Hoc qui admiratur, is se, quid sit vir bonus, nescire fateatur. At vero, si quis voluerit animi sui complicatam notionem evolvere, jam se ipse doceat, eum virum bonum esse, qui prosit, quibus possit; noceat nemini, nisi laces-

situs injuriâ. Quid ergo? hic non noceat, qui quodam quasi veneno perficiat, ut veros hæredes moveat, in eorum locum ipse succedat? Non igitur faciat, (dixerit quis) quod utile sit, quod expediat? Immo intelligat, nihil nec expedire, nec utile esse, quod sit injustum. Hoc qui non didicerit, bonus vir esse non poterit.

Fimbriam consularem, audiebam de patre nostro puer, judicem M. Lutatio Pinthiæ fuisse, equiti Romano sane honesto, cum is sponsionem fecisset, "ni bonus vir esset:" itaque ei dixisse Fimbriam, se illam rem nunquam judicaturum; ne aut spoliaret famâ probatum hominem, si contra judicâsset; aut statuisse videretur, virum bonum aliquem esse, cum ea res innumerabilibus officiis et laudibus contineretur. Huic igitur viro bono, quem Fimbria etiam, non modo Socrates, noverat, nullo modo videri potest quidquam esse utile, quod non honestum sit. Itaque talis vir non modo facere, sed ne cogitare quidem quidquam audebit, quod non audeat prædicare. Hæc, nonne est turpe, dubitare philosophos, quæ ne rustici quidem dubitent? a quibus natum est id, quod jam contritum est vetustate proverbium: cum enim fidem alicujus bonitatemque laudant, dignum esse dicunt, "quîcum in tenebris mices." Hoc quam habet vim, nisi illam, nihil expedire, quod non deceat,

etiam si id possis, nullo refellente, obtinere? Videsne igitur, hoc proverbio, neque Gygi illi posse veniam dari, neque huic, quem paulo ante fingebam, digitorum percussione, hæreditates omnium posse convertere? Ut enim, quod turpe est, id, quamvis occultetur, tamen honestum fieri nullo modo potest; sic, quod honestum non est, id utile ut sit, effici non potest, adversante et repugnante naturâ.

XX. At enim, cum permagna præmia sunt, est causa peccandi. C. Marius (cum a spe consulatûs longe abesset, et jam septimum annum post præturam jaceret, neque petiturus unquam consulatum videretur) Q. Metellum, cujus legatus erat, summum virum et civem, (cum ab eo, imperatore suo, Romam missus esset) apud populum Romanum criminatus est, bellum illum ducere: si se consulem fecissent, brevi tempore, aut vivum aut mortuum Jugurtham se in potestatem populi Romani redacturum. Itaque factus est ille quidem consul; sed a fide justitiâque discessit, qui optimum et gravissimum civem, cujus legatus, et a quo missus, esset, in invidiam falso crimine adduxerit.

Ne noster quidem Gratidianus officio boni viri functus est tum, cum prætor esset, collegiumque prætorum tribuni plebis adhibuissent,

ut res nummaria de communi sententiâ constitueretur. Jactabatur enim temporibus illis nummus, sic, ut nemo posset scire, quid haberet. Conscripserunt communiter edictum, cum pœnâ atque judicio; constitueruntque, ut omnes simul in Rostra post meridiem escenderent: et cæteri quidem alius alio; Marius a subselliis in Rostra rectâ; idque, quod communiter compositum fuerat, solus edixit. Et ea res (si quæris) ei magno honori fuit: omnibus vicis statuæ; ad eas thus, et cerei. Quid multa? nemo unquam multitudini fuit carior.

Hæc sunt, quæ conturbant homines in deliberatione nonnunquam, cum id, in quo violatur æquitas, non ita magnum; illud autem, quod ex eo paritur, permagnum, videtur: ut Mario, præripere collegis et tribunis plebis popularem gratiam, non ita turpe; consulem ob eam rem fieri, quod sibi tunc proposuerat, valde utile videbatur. Sed omnium una regula est, quam tibi cupio esse notissimam: aut illud, quod utile videtur, turpe ne sit; aut, si turpe est, ne videatur esse utile. Quid igitur? possumusne aut illum Marium virum bonum judicare, aut hunc? Explica atque excute intelligentiam tuam, ut videas, quæ sit in eâ species, forma, et notio, viri boni. Cadit ergo in virum bonum, mentiri emolumenti sui causâ, criminari, præripere,

fallere? Nihil profecto minus. Est ergo ulla res tanti, aut commodum ullum tam expetendum, ut viri boni et splendorem et nomen amittas? Quid est, quod afferre tantum utilitas ista, quæ dicitur, possit, quantum auferre, si boni viri nomen eripuerit, fidem justitiamque detraxerit? Quid enim interest, utrum ex homine se quis conferat in belluam, an in hominis figurâ immanitatem gerat belluæ?

XXI. Quid? qui omnia recta et honesta negligunt, dummodo potentiam consequantur, nonne idem faciunt, quod is, qui etiam socerum habere voluit eum, cujus ipse audaciâ potens esset? Utile ei videbatur plurimum posse alterius invidiâ. Id quam injustum in patriam, quam inutile, quam turpe esset, non videbat. Ipse autem socer in ore semper Græcos versus de Phœnissis habebat, quos dicam ut potero, incondite fortasse, sed tamen, ut res possit intelligi:

"Nam, si violandum est jus, regnandi gratià
Violandum est: aliis rebus pietatem colas."

Capitalis Eteocles, vel potius Euripides, qui id unum, quod omnium sceleratissimum fuerit, exceperit.

Quid igitur minuta colligimus, hæreditates,

mercaturas, venditiones fraudulentas? Ecce tibi, qui rex populi Romani dominusque omnium gentium esse concupierit, idque perfecerit. Hanc cupiditatem si honestam quis esse dicit, amens est: probat enim legum et libertatis interitum, earumque oppressionem tetram et detestabilem, gloriosam putat. Qui autem fatetur, honestum non esse, in eâ civitate quæ libera fuit, quæque esse debeat, regnare, sed ei, qui id facere possit, esse utile; quâ hunc objurgatione, aut quo potius convicio, a tanto errore coner avellere? Potest enim (Dii immortales!) cuiquam esse utile fœdissimum et teterrimum parricidium patriæ; quamvis is, qui se eo obstrinxerit, ab oppressis civibus Parens nominetur? Honestate igitur dirigenda utilitas est, et quidem sic, ut hæc duo verbo inter se discrepare, re tamen unum sonare, videantur.

Non habeo, ad vulgi opinionem, quæ major utilitas, quam regnandi, esse possit: nihil contra inutilius ei, qui id injuste consecutus sit, invenio, cum ad veritatem cœpi revocare rationem. Possunt enim cuiquam esse utiles angores, sollicitudines, diurni et nocturni metus, vita insidiarum periculorumque plenissima?

"Multi iniqui atque infideles regno, pauci sunt boni,"

inquit Accius. At cui regno? quod, a Tantalo

et Pelope proditum, jure obtinebatur. Nam quanto plures ei regi putas, qui exercitu populi Romani populum ipsum Romanum oppressisset, civitatemque non modo liberam, sed etiam gentibus imperantem, servire sibi coëgisset? Hunc tu quas conscientiæ labes in animo censes habuisse? quæ vulnera? Cujus autem vita ipsi potest utilis esse, cum ejus vitæ ea conditio sit, ut, qui illam eripuerit, in maximâ et gratiâ futurus sit et gloriâ? Quod si hæc utilia non sunt, quæ maxime videntur, quia plena sunt dedecoris ac turpitudinis; satis persuasum esse debet, nihil esse utile, quod non idem honestum sit.

XXII. Quanquam id quidem, cum sæpe alias, tum Pyrrhi bello a C. Fabricio, consule iterum, et a senatu nostro, judicatum est. Cum enim rex Pyrrhus populo Romano bellum ultro intulisset, cumque de imperio certamen esset cum rege generoso ac potente; perfuga ab eo venit in castra Fabricii, eique est pollicitus, si præmium sibi proposuisset, se, ut clam venisset, sic clam in Pyrrhi castra rediturum, et eum veneno necaturum. Hunc Fabricius reducendum curavit ad Pyrrhum: idque factum ejus a senatu laudatum est. Atqui, si speciem utilitatis opinionemque quærimus, magnum illud bellum per-

fuga unus, et gravem adversarium imperii, sustulisset: sed magnum dedecus et flagitium, quîcum laudis certamen fuisset, eum non virtute, sed scelere, superatum.

Utrum igitur utilius vel Fabricio, qui talis in hac urbe, qualis Aristides Athenis fuit, vel senatui nostro, qui nunquam utilitatem a dignitate sejunxit, armis cum hoste certare, an venenis? Si gloriæ causâ imperium expetendum est, scelus absit, in quo non potest esse gloria: sin ipsæ opes expetuntur quoquo modo, non poterunt utiles esse cum infamiâ. Non igitur utilis illa L. Philippi, Q. filius, sententia: quas civitates L. Sulla, pecuniâ acceptâ, ex senatûsconsulto liberavisset, ut hæ rursus vectigales essent; neque his pecuniam, quam pro libertate dederant, redderemus. Est ei senatus assensus: turpe imperio; piratarum enim melior fides, quam senatûs. At aucta vectigalia: utile igitur. Quousque audebunt dicere quidquam utile, quod non honestum? Potest autem ulli imperio, quod gloriâ fultum esse debet, et benevolentiâ sociorum, utile esse odium et infamia? Ego etiam cum Catone meo sæpe dissensi. Nimis mihi præfracte videbatur ærarium vectigaliaque defendere, omnia publicanis negare, multa sociis; cum in hos benefici esse deberemus; cum illis sic agere, ut cum colonis nostris solemus; eoque

magis, quo illa ordinum conjunctio ad salutem reipublicæ pertinebat. Male etiam Curio, cum causam Transpadanorum æquam esse dicebat: semper autem addebat, "Vincat utilitas." Potius diceret, non esse æquam, quia non esset utilis reipublicæ, quam, cum utilem esse diceret, non esse æquam fateretur.

XXIII. Plenus est sextus liber de officiis Hecatonis talium quæstionum: Sitne boni viri, in maximâ caritate annonæ, familiam non alere? In utramque partem disputat; sed tamen, ad extremum, utilitate putat officium dirigi magis, quam humanitate. Quærit, Si in mari jactura facienda sit, equine pretiosi potius jacturam faciat, an servuli vilis. Hîc alio res familiaris, alio ducit humanitas. Si tabulam de naufragio stultus arripuerit, extorquebitne eam sapiens, si potuerit? Negat, quia sit injurium. Quid? dominus navis, eripietne suum? Minime: non plus, quam si navigantem in alto ejicere de navi velit, quia sua sit. Quoad enim perventum sit eo, quo sumpta navis est, non domini est navis, sed navigantium. Quid? si una tabula sit, duo naufragi, [æque] sapientes; sibine utervis rapiat, an alter cedat alteri? Cedat vero: sed ei, cujus magis intersit, vel suâ vel reipublicæ causâ, vivere. Quid? si hæc paria in utroque? Nul-

lum erit certamen; sed, quasi sorte aut micando victus, alteri cedat alter. Quid? si pater fana expilet, cuniculos agat ad ærarium; indicetne id magistratibus filius? Nefas id quidem est: quinetiam defendat patrem, si arguatur. Non igitur patria præstat omnibus officiis? Immo vero: sed ipsi patriæ conducit, pios cives habere in parentes. Quid? si tyrannidem occupare, si patriam prodere, conabitur pater; silebitne filius? Immo vero obsecrabit patrem, ne id faciat. Si nihil proficiet, accusabit: minabitur etiam: ad extremum, si ad perniciem patriæ res spectabit, patriæ salutem anteponet saluti patris.

Quærit etiam, si sapiens adulterinos nummos acceperit imprudens pro bonis; cum id rescierit, soluturusne sit eos, si cui debeat, pro bonis. Diogenes ait: Antipater negat; cui potius assentior. Qui vinum fugiens vendat sciens, debeatne dicere? Non necesse putat Diogenes: Antipater viri boni existimat. Hæc sunt quasi controversa jura Stoïcorum. In mancipio vendendo, dicendane vitia, non ea, quæ nisi dixeris, redhibeatur mancipium jure civili; sed hæc, mendacem esse, aleatorem, furacem, ebriosum. Alteri dicenda videntur, alteri non videntur. Si quis, aurum vendens, orichalcum se putet vendere, indicetne ei vir bonus, aurum illud esse, an emat denario, quod sit mille denariûm?

Perspicuum jam est, et quid mihi videatur, et quæ sit inter eos philosophos, quos nominavi, controversia.

XXIV. Pacta et promissa semperne servanda sint, quæ nec vi nec dolo malo (ut prætores solent) facta sint? Si quis medicamentum cuipiam dederit ad aquam intercutem, pepigeritque, ne illo medicamento unquam postea uteretur; si eo medicamento sanus factus fuerit, et annis aliquot post inciderit in eundem morbum, nec ab eo, quîcum pepigerat, impetret, ut iterum eo liceat uti, quid faciendum sit? Cum sit is inhumanus, qui non concedat uti, nec ei quidquam fiat injuriæ, vitæ et saluti consulendum.

Quid? si quis sapiens rogatus sit ab eo qui eum hæredem faciat, cum ei testamento sestertium millies relinquatur, ut ante, quam hæreditatem adeat, luce palam in foro saltet, idque se facturum promiserit, quod aliter eum hæredem scripturus ille non esset; faciat, quod promiserit, necne? Promisisse nollem; et id arbitror fuisse gravitatis. Sed, quoniam promisit, si saltare in foro turpe ducet, honestius mentietur, si ex hæreditate nihil ceperit, nisi forte eam pecuniam in reipublicæ magnum aliquod tempus contulerit; ut vel saltare eum, cum patriæ consulturus sit, turpe non sit.

XXV. Ac ne illa quidem promissa servanda sunt, quæ non sunt iis ipsis utilia, quibus illa promiseris. Sol Phaëthonti filio (ut redeamus ad fabulas) facturum se esse dixit, quidquid optâsset: optavit, ut in currum patris tolleretur: sublatus est; atque insanus, quâ constitit ictu fulminis deflagravit. Quanto melius fuerat, in hoc, promissum patris non esse servatum! Quid, quod Theseus exegit promissum a Neptuno? Cui cum tres optationes Neptunus dedisset, optavit interitum Hippolyti, filii sui, cum is patri suspectus esset de novercâ: quo optato impetrato, Theseus in maximis fuit luctibus.

Quid? Agamemnon cum devovisset Dianæ, quod in suo regno pulcherrimum natum esset illo anno, immolavit Iphigeniam, quâ nihil erat eo quidem anno natum pulchrius. Promissum potius non faciendum, quam tam tetrum facinus admittendum fuit. Ergo et promissa non facienda nonnunquam; neque semper deposita reddenda. Si gladium quis apud te sanâ mente deposuerit, repetat insaniens; reddere, peccatum sit; non reddere, officium. Quid? si is, qui apud te pecuniam deposuerit, bellum inferat patriæ, reddasne depositum? Non, credo: facias enim contra rempublicam, quæ debet esse carissima. Sic multa, quæ honesta naturâ videntur esse, temporibus fiunt non honesta.

Facere promissa, stare conventis, reddere deposita, commutatâ utilitate, fiunt non honesta. Ac de iis quidem, quæ videntur esse utilitates contra justitiam simulatione prudentiæ, satis arbitror dictum.

Sed, quoniam a quatuor fontibus honestatis primo libro officia duximus, in eisdem versabimur, cum docebimus, ea, quæ videntur esse utilia, neque sunt, quam sint virtutis inimica. Ac de prudentiâ quidem, quam vult imitari malitia; itemque de justitiâ, quæ semper est utilis, disputatum est. Reliquæ sunt duæ partes honestatis, quarum altera in animi excellentis magnitudine et præstantiâ cernitur; altera in conformatione et moderatione continentiæ et temperantiæ.

XXVI. Utile videbatur Ulyssi, (ut quidem poëtæ tragici prodiderunt; nam, apud Homerum, optimum auctorem, talis de Ulysse nulla suspicio est) sed insimulant eum tragœdiæ, simulatione insaniæ militiam subterfugere voluisse. Non honestum consilium: at utile (ut aliquis fortasse dixerit) regnare, et Ithacæ vivere otiose cum parentibus, cum uxore, cum filio. Ullum tu decus in quotidianis periculis et laboribus cum hac tranquillitate conferendum putas? Ego vero istam contemnendam et abjiciendam; quo-

niam, quæ honesta non sit, ne utilem quidem esse arbitror. Quid enim auditurum putas fuisse Ulyssem, si in illâ simulatione perseverâsset? qui, cum maximas res gesserit in bello, tamen hæc audiat ab Ajace:

"Cuju' ipse prineeps juris jurandi fuit,
Quod omnes scitis, solus neglexit fidem.
Furere assimulavit; ne coiret, instituit.
Quod ni Palamedis perspicax prudentia
Istius percepset malitiosam audaciam,
Fide sacratum jus perpetuo falleret."

Illi vero, non modo cum hostibus, verum etiam cum fluctibus, (id quod fecit) dimicare melius fuit, quam deserere consentientem Græciam ad bellum barbaris inferendum. Sed dimittamus et fabulas, et externa: ad rem factam, nostraque, veniamus. M. Attilius Regulus, cum, consul iterum, in Africâ ex insidiis captus esset, duce Xanthippo Lacedæmonio, imperatore autem patre Hannibalis, Hamilcare, juratus missus est ad senatum, ut, nisi redditi essent Pœnis captivi nobiles quidam, rediret ipse Carthaginem. Is, cum Romam venisset, utilitatis speciem videbat; sed eam, ut res declarat, falsam judicavit: quæ erat talis: manere in patriâ, esse domi suæ cum uxore, cum liberis; quam calamitatem accepisset in bello, communem fortunæ bellicæ judicantem, tenere consularis dignitatis gradum.

Quis hæc neget esse utilia? quid censes? magnitudo animi et fortitudo negat.

XXVII. Num locupletiores quæris auctores? Harum enim est virtutum proprium, nil extimescere, omnia humana despicere; nihil, quod homini accidere possit, intolerandum putare. Itaque quid fecit? In senatum venit; mandata exposuit: sententiam ne diceret, recusavit: quamdiu jurejurando hostium teneretur, non esse se senatorem. Atque illud etiam (o stultum hominem, dixerit quispiam, et repugnantem utilitati suæ!) reddi captivos, negavit esse utile; illos enim adolescentes esse, et bonos duces, se jam confectum senectute. Cujus cum valuisset auctoritas, captivi retenti sunt: ipse Carthaginem rediit; neque eum caritas patriæ retinuit, nec suorum. Neque vero tum ignorabat, se ad crudelissimum hostem, et ad exquisita supplicia, proficisci: sed jusjurandum conservandum putabat. Itaque tum, cum vigilando necabatur, erat in meliore causâ, quam si domi senex captivus, perjurus consularis, remansisset. At stulte, qui non modo non censuerit captivos remittendos, verum etiam dissuaserit. Quomodo stulte? etiamne, si reipublicæ conducebat? Potest autem, quod inutile reipublicæ sit, id cuiquam civi utile esse?

XXVIII. Pervertunt homines ea, quæ sunt fundamenta naturæ, cum utilitatem ab honestate sejungunt. Omnes enim expetimus utilitatem, ad eamque rapimur; nec facere aliter ullo modo possumus: nam quis est, qui utilia fugiat? aut quis potius, qui ea non studiosissime persequatur? Sed, quia nusquam possumus, nisi in laude, decore, honestate, utilia reperire, propterea illa prima et summa habemus; utilitatis nomen non tam splendidum quam necessarium ducimus.

Quid est igitur (dixerit quis) in jurejurando? num iratum timemus Jovem? At hoc quidem commune est omnium philosophorum, non eorum modo, qui Deum nihil habere ipsum negotii dicunt, et nihil exhibere alteri, sed eorum etiam, qui Deum semper agere aliquid et moliri volunt, nunquam nec irasci Deum, nec nocere. Quid autem iratus Jupiter plus nocere potuisset, quam nocuit sibi ipse Regulus? Nulla igitur vis fuit religionis, quæ tantam utilitatem perverteret. An, ne turpiter faceret? Primum, minima de malis. Num igitur tantum mali turpitudo ista habebat, quantum ille cruciatus? Deinde illud etiam apud Attium,

"Fregisti fidem. Neque dedi, neque do, infideli cuiquam,"

quanquam ab impio rege dicitur, luculente tamen dicitur.

Addunt etiam, quemadmodum nos dicamus videri quædam utilia quæ non sint, sic se dicere, videri quædam honesta, quæ non sint: ut hoc ipsum videtur honestum, conservandi jurisjurandi causâ ad cruciatum revertisse; sed fit non honestum, quia, quod per vim hostium esset actum, ratum esse non debuit. Addunt etiam, quidquid valde utile sit, id fieri honestum, etiam si antea non videretur. Hæc fere contra Regulum. Sed prima videamus.

XXIX. Non fuit Jupiter metuendus, ne iratus noceret; qui neque irasci solet, neque nocere. Hæc quidem ratio non magis contra Regulum, quam contra omne jusjurandum, valet. Sed, in jurejurando, non qui metus, sed quæ vis sit, debet intelligi. Est enim jusjurandum affirmatio religiosa. Quod autem affirmate, quasi Deo teste, promiseris, id tenendum est: jam enim, non ad iram Deorum, quæ nulla est, sed ad justitiam et ad fidem, pertinet. Nam præclare Ennius:

"O Fides alma, apta pinnis, et Jusjurandum Jovis!"

Qui igitur jusjurandum violat, is fidem violat, quam in Capitolio vicinam Jovis Optimi Maximi

(ut in Catonis oratione est) majores nostri esse voluerunt. At enim ne iratus quidem Jupiter plus Regulo nocuisset, quam sibi nocuit ipse Regulus. Certe, si nihil malum esset, nisi dolere. Id autem non modo non summum malum, sed ne malum quidem esse, maximâ auctoritate philosophi affirmant; quorum quidem testem non mediocrem, sed haud scio an gravissimum, Regulum, nolite, quæso, vituperare. Quem enim locupletiorem quærimus, quam principem populi Romani, qui, retinendi officii causâ, cruciatum subierit voluntarium? Nam, quod aiunt, minima de malis, id est, ut turpiter potius, quam calamitose; an est ullum majus malum turpitudine? quæ si in deformitate corporis habet aliquid offensionis, quanta illa depravatio et fœditas turpificati animi debet videri? Itaque, nervosius qui ista disserunt, solum audent malum dicere id, quod turpe sit; qui autem remissius, hi tamen non dubitant summum malum dicere. Nam illud quidem,

"Neque dedi, neque do, fidem infideli cuiquam,"

idcirco recte a poëtâ; quia, cum tractaretur Atreus, personæ serviendum fuit. Sed si hoc sibi sumunt, nullam esse fidem, quæ infideli data sit; videant, ne quæratur latebra perjurio. Est autem jus etiam bellicum, fidesque jurisjurandi

sæpe cum hoste servanda. Quod enim ita juratum est, ut mens conciperet fieri oportere, id servandum est: quod aliter, id si non feceris, nullum est perjurium: ut, si prædonibus pactum pro capite pretium non attuleris, nulla fraus est, ne si juratus quidem id non feceris: nam pirata non est ex perduellium numero definitus, sed communis hostis omnium. Cum hoc nec fides debet, nec jusjurandum esse commune. Non enim falsum jurare, perjurare est: sed, quod ex animi tui sententiâ jurâris, sicut verbis concipitur more nostro, id non facere, perjurium est. Scite enim Euripides:

"Juravi linguâ, mentem injuratam gero."

Regulus vero non debuit conditiones pactionesque bellicas et hostiles perturbare perjurio. Cum justo enim et legitimo hoste res gerebatur; adversus quem et totum jus feciale, et multa sunt jura communia. Quod ni ita esset, nunquam claros viros senatus vinctos hostibus dedidisset.

XXX. At vero T. Veturius, et Sp. Postumius, cum iterum consules essent, quia, cum male pugnatum apud Caudium esset, legionibus nostris sub jugum missis, pacem cum Samnitibus fecerant, dediti sunt his: injussu enim populi

senatûsque fecerant: eodemque tempore Ti. Numicius, Q. Mælius, qui tum tribuni plebis erant, quod eorum auctoritate pax erat facta, dediti sunt, ut pax Samnitium repudiaretur. Atque hujus deditionis ipse Postumius, qui dedebatur, suasor et auctor fuit: quod idem, multis annis post, C. Mancinus; qui, ut Numantinis, quibuscum sine senatûs auctoritate fœdus fecerat, dederetur, rogationem suasit eam, quam L. Furius et S. Atilius ex senatûs-consulto ferebant: quâ acceptâ, est hostibus deditus. Honestius hic, quam Q. Pompeius, quo (cum in eâdem causâ esset) deprecante, accepta lex non est. Hîc ea, quæ videbatur utilitas, plus valuit, quam honestas: apud superiores, utilitatis species falsa ab honestatis auctoritate superata est.

At non debuit ratum esse, quod erat actum per vim. Quasi vero forti viro vis possit adhiberi. Cur igitur ad senatum proficiscebatur, cum præsertim de captivis dissuasurus esset? Quod maximum in eo est, id reprehenditis. Non enim suo judicio stetit, sed suscepit causam, ut esset judicium senatûs; cui nisi ipse auctor fuisset, captivi profecto Pœnis redditi essent. Ita incolumis in patriâ Regulus restitisset. quod quia patriæ non utile putavit, idcirco sibi honestum et sentire illa, et pati, credidit. Nam, quod aiunt, quod valde utile sit,

id fieri honestum; immo vero esse, non fieri. Est enim nihil utile, quod idem non honestum: nec, quia utile, honestum est; sed, quia honestum, utile.

XXXI. Quare, ex multis mirabilibus exemplis, haud facile quis dixerit hoc exemplo aut laudabilius aut præstantius. Sed, ex totâ hac laude Reguli, unum illud est admiratione dignum, quod captivos retinendos censuerit. Nam, quod rediit, nobis nunc mirabile videtur: illis quidem temporibus aliter facere non potuit. Itaque ista laus non est hominis, sed temporum: nullum enim vinculum, ad astringendam fidem, jurejurando majores arctius esse voluerunt. Id indicant leges in XII tabulis; indicant sacratæ; indicant fœdera, quibus etiam cum hoste devincitur fides; indicant notiones animadversionesque censorum; qui nullâ de re diligentius, quam de jurejurando, judicabant.

Lucio Manlio, A. filius, cum dictator fuisset, M. Pomponius, tribunus plebis, diem dixit, quod is paucos sibi dies ad dictaturam gerendam addidisset: criminabatur etiam, quod Titum filium (qui postea est Torquatus appellatus) ab hominibus relegâsset, et ruri habitare jussisset. Quod cum audivisset adolescens filius negotium exhiberi patri; accurrisse Romam, et cum pri-

mâ luce Pomponii domum venisse dicitur. Cui cum esset nuntiatum; quod illum iratum allaturum ad se aliquid contra patrem arbitraretur: surrexit e lectulo; remotisque arbitris, ad se adolescentem jussit venire. At ille, ut ingressus est, confestim gladium destrinxit, juravitque, se illum statim interfecturum, nisi jusjurandum sibi dedisset, se patrem missum esse facturum. Juravit hoc coactus terrore Pomponius: rem ad populum detulit: docuit, cur sibi causâ desistere necesse esset: Manlium missum fecit. Tantum temporibus illis jusjurandum valebat. Atque hic T. Manlius is est, qui, ad Anienem, Galli, quem ab eo provocatus occiderat, torque detracto, cognomen invenit: cujus tertio consulatu Latini ad Veserim fusi, et fugati: magnus vir in primis, et qui, perindulgens in patrem, idem acerbe severus in filium.

XXXII. Sed, ut laudandus Regulus in conservando jurejurando, sic decem illi (quos post Cannensem pugnam juratos ad senatum misit Hannibal, se in castra redituros ea, quorum potiti erant Pœni, nisi de redimendis captivis impetravissent), si non redierunt, vituperandi. De quibus non omnes uno modo: nam Polybius, bonus auctor inprimis, scribit, ex decem nobilissimis, qui tum erant missi, novem revertisse,

a senatu re non impetratâ; unum ex decem, qui paulo post, quam egressus erat e castris, redîsset, quasi aliquid esset oblitus, Romæ remansisse. Reditu enim in castra, liberatum se esse jurejurando interpretabatur: non recte: fraus enim astringit, non dissolvit [perjurium.] Fuit igitur stulta calliditas, perverse imitata prudentiam. Itaque decrevit senatus, ut ille veterator et callidus vinctus ad Hannibalem duceretur. Sed illud maximum: octo hominum millia tenebat Hannibal, non quos in acie cepisset, aut qui periculo mortis diffugissent, sed qui relicti in castris fuissent a Paulo et Varrone, consulibus. Eos senatus non censuit redimendos, cum id parvâ pecuniâ fieri posset; ut esset insitum militibus nostris aut vincere, aut emori. Quâ quidem re auditâ, fractum animum Hannibalis scripsit idem, quod senatus populusque Romanus, rebus afflictis, tam excelso animo fuisset. Sic, honestatis comparatione, ea, quæ videntur utilia, vincuntur. Acilius autem, qui Græce scripsit historiam, plures ait fuisse, qui in castra revertissent, eâdem fraude, ut jurejurando liberarentur; eosque a censoribus omnibus ignominiis notatos.

Sit jam hujus loci finis. Perspicuum est enim, quæ timido animo, humili, demisso, fractoque fiant, (quale fuisset Reguli factum, si aut

de captivis, quod ipsi opus esse videretur, non quod reipublicæ, censuisset, aut domi remanere voluisset) non esse utilia, quia sint flagitiosa, fœda, turpia.

XXXIII. Restat quarta pars, quæ decore, moderatione, modestiâ, continentiâ, temperantiâ, continetur. Potest igitur quidquam esse utile, quod sit huic talium virtutum choro contrarium? Atqui ab Aristippo Cyrenaïci, atque Annicerii, philosophi nominati, omne bonum in voluptate posuerunt; virtutemque censuerunt ob eam rem esse laudandam, quod efficiens esset voluptatis. Quibus obsoletis, floret Epicurus, ejusdem fere adjutor auctorque sententiæ. Cum his, viris equisque, ut dicitur, si honestatem tueri ac retinere sententia est, decertandum est. Nam, si non modo utilitas, sed vita omnis beata, corporis firmâ constitutione, ejusque constitutionis spe exploratâ, (ut a Metrodoro scriptum est) continetur; certe hæc utilitas, et quidem summa, (sic enim censent) cum honestate pugnabit. Nam, ubi primum prudentiæ locus dabitur? an, ut conquirat undique suavitates? Quam miser virtutis famulatus, servientis voluptati! Quod autem munus prudentiæ? an legere intelligenter voluptates? Fac nihil isto esse jucundius; quid cogitari potest turpius? Jam, qui dolorem sum-

mum malum dicat, apud eum quem habet locum fortitudo, quæ est dolorum laborumque contemptio? Quamvis enim multis in locis dicat Epicurus (sicut hîc dicit) satis fortiter de dolore; tamen non spectandum est, quid dicat, sed quid consentaneum sit ei dicere, qui bona voluptate terminaverit, mala dolore: ut, si illum audiam de continentiâ et temperantiâ, dicit ille quidem multa multis locis: sed aqua hæret, ut aiunt: nam quî potest temperantiam laudare is, qui ponat summum bonum in voluptate? Est enim temperantia libidinum inimica; libidines autem consectatrices voluptatis.

Atque in his tamen tribus generibus, quoquo modo possunt, non incallide tergiversantur. Prudentiam introducunt, scientiam suppeditantem voluptates, depellentem dolores. Fortitudinem quoque aliquo modo expediunt, cum tradunt, rationem negligendæ mortis, perpetiendique doloris. Etiam temperantiam inducunt, non facillime illi quidem, sed tamen quoquo modo possunt: dicunt enim, voluptatis magnitudinem doloris detractione finiri. Justitia vacillat, vel jacet potius, omnesque eæ virtutes, quæ in communitate cernuntur, et in societate generis humani. Neque enim bonitas, nec liberalitas, nec comitas, esse potest, non plus quam amicitia,

si hæc non per se expetantur, sed ad voluptatem utilitatemve referantur.

XXXIV. Conferamus igitur in pauca: nam, ut utilitatem nullam esse docuimus, quæ honestati esset contraria; sic omnem voluptatem dicimus honestati esse contrariam. Quo magis reprehendendos Calliphonem et Dinomachum judico, qui se dirempturos controversiam putaverunt, si cum honestate voluptatem, tanquam cum homine pecudem, copulavissent. Non recipit istam conjunctionem honestas; adspernatur, repellit. Nec vero finis bonorum [et malorum], qui simplex esse debet, ex dissimilibus rebus misceri et temperari potest. Sed de hoc (magna enim res est) alio loco pluribus. Nunc ad propositum. Quemadmodum igitur, si quando ea, quæ videretur utilitas, honestati repugnat, dijudicanda res sit, satis est supra disputatum. Sin autem speciem utilitatis etiam voluptas habere dicetur, nulla potest esse ei cum honestate conjunctio: nam, ut tribuamus aliquid voluptati, condimenti fortasse nonnihil, utilitatis certe nihil, habebit.

Habes a patre munus, Marce fili, meâ quidem sententiâ, magnum: sed perinde erit, ut acceperis: quanquam tibi hi tres libri, inter Cratippi commentarios, tanquam hospites, erunt recipien-

di. Sed, ut, si ipse venissem Athenas (quod quidem esset factum, nisi me e medio cursu clarâ voce patria revocâsset), aliquando me quoque audires; sic, quoniam his voluminibus ad te profecta vox est mea; tribues his temporis quantum poteris. poteris autem, quantum voles. Cum vero intellexero, te hoc scientiæ genere gaudere, tum et præsens tecum propediem (ut spero), et, dum aberis, absens loquar. Vale igitur, mi Cicero, tibique persuade, esse te quidem mihi carissimum; sed multo fore cariorem si talibus monimentis præceptisque lætabere.

NOTES.

BOOK I.

After the subversion of liberty in the republic, Cicero retired to his Pompeian villa, and devoted himself to philosophical pursuits. He there wrote the following treatise on moral duties, for the benefit of his son, a student at Athens. This subject, though a common one among the different sects, belongs peculiarly to those who placed the chief good in what is fit, as the Academics, Peripatetics, and Stoics.

Cicero inclined to the opinions of the Stoics, modified, however, according to his own judgment.

Section I. Cicero exhorts his son not to forget his Latin, although he is in a Greek university, but to learn to write both these languages as becomes a philosopher and an orator.

Page 7. *Line* 1. *Annum jam.* A year had now elapsed since his son Marcus had gone to Athens, after the conquest and death of Pompey.

7. 2. *Cratippum;* the most learned Peripatetic

philosopher of that age, and a familiar friend of Cicero. *Athenis.* Our author (De Orat. l. i.) calls this city "*Omnium doctrinarum inventrices,*" and in his treatise "De Fato," he says, "*Athenis tenue cœlum, ex quo acutiores etiam putantur Attici; crassum Thebis; itaque pingues Thebani et valentes.*"

7. 7. *Cum Græcis Latina.* Cicero was distinguished as a Greek scholar: when he was declaiming in that language at Rhodes, Apollonius is said to have exclaimed, "*Te quidem, O Cicero, et laudo et admiror,*" &c.

7. 9. *Feci.* This word is omitted in some manuscripts; the sense of the passage would not suffer by the loss of it. *Ut par . . . . facultate:* "that you may be equally perfect in your acquaintance with both languages." Or we may consider *utriusque orationis* to refer to *philosophiâ* and *exercitatio dicendi.*

7. 14. *Ad dicendum et ad judicandum:* "for the improvement of their style and judgment."

8. 5. *Utrique;* i. e. *nos Academici et vos Peripatetici.* The Peripatetics were a sect of philosophers at Athens, disciples of Aristotle. They acknowledged the dignity of human nature, and placed their *summum bonum,* not in the pleasures of passive sensation, but in the due exercise of the moral and intellectual faculties.

8. 10. *Nam philosophandi . . . . vindicare:* "for, allowing to some others the precedence in philosophy, should I assume to myself that which belongs to an orator, viz., to speak clearly, acceptab'y, and with elegance, since I have spent my whole life in that

study, I think it no more than I might reasonably lay claim to."

8. 11. *Multis*; Varro, Cato, and others.

8. 17. *Fere equârunt.* This may mean, equalled them in the praise they received, or in number, as Cicero wrote in a short time many philosophical treatises.

8. 22. *Forense.* Orations were delivered before the judges in the forum, or in the comitium, which was a part of the forum; afterwards in the basilicæ, which were spacious halls around the forum. Some were delivered in the senate, as those against Catiline.

8. 24. *Demetrius Phalereus.* He excelled in eloquence, and was called "*dulcis*;" for a similar reason Theophrastus, whom he followed, was so called by our author in his "Brutus."

9. 8. *Contempsit*; that is, *noluit tractare.* Isocrates adopted the oratorical, and Aristotle the philosophical style.

Sec. II. His reasons for writing on this subject; the general use and importance of it; what sects of philosophers have a right to lay down any rules or precepts concerning it.

9. 12. *Ætati tuæ.* He was in his 21st year.

9. 15. *Latissime patere*: "to have the greatest influence."

9. 24. *Nullis . . . . tradendis*: "without giving some precepts on moral obligations."

9. 26. *Disciplinæ*: "philosophical sects or sys-

tems;" the Epicureans are here alluded to; they considered pleasure the supreme good, and pain the greatest evil.

10. 4. *Si sibi ipse consentiat:* "if he is consistent with himself."

10. 11. *Alio loco;* in his treatise "De finibus bonorum et malorum," and in his Tusculan disputations, lib. iv.

10. 14. *Conjuncta naturæ:* "consistent with human nature." The Stoics consider that to live according to nature is to live well; that nothing which is agreeable to nature can be in opposition to reason. — *Tuscul. Quæs.* lib. iv.

10. 15. *Ab iis qui solam;* the Stoics. *Ab iis qui maxime . . . . expetendum;* the Academics and Peripatetics.

Sec. III. The whole subject divided into two parts — ordinary and perfect duties. The general method he proposes to adopt in this work.

11. 9. *Quibus . . . . possit:* "to which the habits of our lives may in every respect be conformed."

11. 16. *Institutionem vitæ communis:* "our conduct in the ordinary affairs of life."

11. 21. *Hoc.* This word is used for *illud,* and refers to *medium officium.* Cicero often uses it in this way.

11. 24. *Medium:* "ordinary;" that is, not peculiar to a wise man, but common to all men.

11. 25. *Quod . . . . possit:* "for the doing of which a reasonable motive can be given."

11\. 26. *Consilii capiendi deliberatio.* Some commentators object to this mode of speaking, as a pleonasm; but *consilii capiendi* here probably means the execution of a plan, rather than a consultation respecting it.

12\. 8. *In rationem utilitatis cadit:* "has profit for its object."

SEC. IV. The excellence of the nature of man. All virtues are agreeable to its dictates, and result from them. In what honesty generally consists.

13\. 8. *Hæc . . . . futurum:* "the latter applies itself, as far as it is influenced by its senses, to that only which strikes and affects it at present, concerning itself very little for the past or future."

13\. 13. *Earum;* sc. *rerum,* not *causarum.*

14\. 14. *Humanarum rerum;* meaning those things which others value, such as wealth, luxury, &c.

14\. 27. *Cogitet.* Juvenal says —

> *Scelus infra se tacitum qui cogitat ullum*
> *Facti crimen habet:*

"he who within himself devises any secret wickedness, hath the guilt of the fact."

14\. 28. *Honestum.* What Cicero calls "honesty," in this work, has a more comprehensive meaning than is usually given to this term. It means whatever wisdom, virtue, reason, and benevolence require of us.

SEC. V. The beauty of honesty. Four general heads, from which all duties arise.

15. 6. *Ut ait Plato;* in his dialogue entitled "Phædrus."

15. 15. *Quæ .... sunt:* "although these four heads have a mutual connection and dependence on each other."

SEC. VI. Prudence, or the contemplation of truth, the first of the general virtues, the most nearly allied to the nature of man. Two cautions concerning it.

17. 1. *Quibus .... laudabitur:* "if these errors were avoided, whatever study or pains may be devoted to virtuous and worthy objects, will justly be commended."

17. 4. *C. Sulpicium;* Caius Sulpicius Gallus. He was distinguished as an orator and poet, but more particularly for his knowledge of astronomy. Livy states that when a tribune in the army of Paulus Æmilius, in Macedon, he foretold an eclipse of the moon, first to the consul, and then, with his leave, to the Roman army. The eclipse took place on the evening before the great battle of Pydna. The Romans, being prepared for it, were under no alarm, while their opponents were terrified, and deemed it an omen of the fall of their king Perses.

17. 5. *Sex. Pompeium.* The uncle of Pompey the Great. He was more distinguished as a learned man than as a magistrate. Cicero, in his "Brutus," commends his knowledge of the civil law, of geometry, and the doctrines of the Stoics.

17. 7. *Cujus studio . . . . est:* "to be withdrawn, by our zeal for this, from the necessary occupations of life, is in opposition to duty." When Syracuse was taken, the philosopher Archimedes was so engaged in solving a problem, that he was even ignorant that the soldiers were in possession of the town: in consequence of this he lost his life.

17. 11. *Tum agitatio . . . . continere:* "then our mental activity, which never rests, can supply us, without our exertion, with subjects for contemplation."

SEC. VII. Justice and liberality, two parts of the second general virtue which consists in the maintenance of human society.

18. 1. *Pro communibus;* that is, not as his own property exclusively.

18. 3. *In vacua:* "into uninhabited countries."

18. 5. *Arpinas, Tusculanus.* Cicero was born at Arpinum, and had a magnificent villa at Tusculum; he mentions these places because they were most familiar to his son.

19. 2. *Inferunt;* sc. *injuriam.*

19. 13. *Maximam partem;* sc. *quod attinet ad.* The sentence is elliptical, and may be rendered "men in general."

19. 14. *Ut . . . . concupiverunt.* Livy says that an inordinate love of power induced Tullia, the daughter of Servius Tullius, to murder her husband. The same motive induced Tarquinius Superbus to murder both his wife and father-in-law.

SEC. VIII. The desire of riches and honors a cause of injustice.

19. 19. *Major:* "more elevated."

19. 20. *Opes;* not wealth, but the honors, authority, and power which are obtained by wealth. Cicero, in his "Lælius," makes this distinction between *opes* and *divitiæ: Divitiæ, ut utare, opes, ut colare.*

19. 23. *Exercitum.* A consular army consisted of about 20,000 men.

20. 7. *Nulla . . . . est:* "no alliance or faith is held sacred in the government of a kingdom." Examples to prove this may be found in the government of Romulus and Remus, of Romulus and Tatius, and of the Triumviri, M. Crassus, C. Julius Cæsar, and Cn. Pompeius.

20. 12. *Jura divina;* by pillaging the temples of the gods, which were filled with gifts, and by carrying off a great amount of gold from the capitol. *Humana;* by laying waste those cities which were prepared to surrender themselves, by carrying on war against his country, and by endeavoring to overturn the government of the republic.

SEC. IX. The injustice of omitting to defend others considered.

21. 6. *Videndum est;* that is, *verendum est.*

21. 7. *In:* "in favor of."

21. 11. *Nam . . . . incidunt:* "for they act agreeably to one kind of justice, inasmuch as they do no

wrong to any one, but they offend against the other kind."

22\. 4. *Humani nihil a se alienum putat;* literally, "thinks nothing human should be foreign to him;" that is, that he ought to be concerned for the good of all men. Chremes was a character in the comedy of Terence entitled "*Heautontimorumenos.*" When this sentiment was uttered in the theatre of Rome, it is said to have excited a general shout from the people.

Sec. X. That which is just in itself often ceases to be so by a change of time and circumstances. In some instances promises may not be binding.

22\. 14. *Incidunt sæpe tempora.* Among these occasions may be reckoned that on which Cato, in violation of the laws against bribery, advised that money should be distributed, to prevent the election of Lucceius as consul with Cæsar. On another occasion, Cicero, in consequence of the exigency of the times, decided that the vices which the equestrian order had been guilty of, should be connived at.

22\. 17. *Ut . . . . justum:* "to surrender a trust, for example, or perform a promise and other things relating to truth and fidelity, are duties which it may be just, in some cases, to depart from and omit."

22\. 21. *Ne cui noceatur.* Justice would not require of us to surrender to a man in a violent passion a sword which he had intrusted to us in his sober moments.

22. 25. *Ut id effici:* "the performance of which." *Inutile:* "injurious."

23. 4. *Iratus:* "in a fit of passion," because his wife Phædra accused his son Hippolytus of an at tempt upon her virtue. The death of Hippolytus and the infamous passion of Phædra are the subject of one of the tragedies of Euripides and of Seneca.

23. 7. *Inutilia.* But this should not depend upon the judgment of the promiser, but upon his to whom the promises were made. — *Grotius.*

23. 10. *Te . . . . venturum:* "that you will personally appear as an advocate for any one at his trial." *In rem præsentem venire,* means to view a thing in person, or immediately, or to go to the spot where it was done.

23. 17. *Jure prætorio . . . . legibus.* The prætor's edicts and the laws are here distinguished from each other. When the *prætor urbanus,* whose duty was to administer justice, entered upon his office, after having sworn to the observance of the laws, he published an edict, or system of rules, according to which he was to administer justice for that year. The edicts which he copied from those of his predecessors were called *tralatitia;* those which he framed himself were called *nova.* The word *leges* properly applied only to those acts which were passed by a general vote of the people, upon the application of a magistrate.

23. 20. *Sed.* This word has here the sense of *et quidem.*

23. 27. *Noctium induciæ.* This fraud is attributed by Plutarch to Cleomenes the First, king of Sparta.

24. 5. *Regredi quam progredi mallent;* that is, not to be exorbitant in their demands, but rather to content themselves with less, than to pretend to any more than was their due.

24. 8. *Sicut ipsi dixerant:* "according to the demand of each party."

SEC. XI. Justice due to all men. Limits to be observed in punishing those who have offended us. The laws of war inviolable.

24. 15. *Haud scio, an satis sit:* "I am not far from thinking it sufficient."

25. 2. *Carthaginem et Numantiam.* Both these cities were destroyed by Scipio Africanus.

25. 3. *Nollem Corinthum:* "I wish I might not add Corinth too." It was destroyed by L. Mummius.

25. 4. *Aliquid secutos:* "that they had something in view." Cicero wishes to excuse his ancestors from the charge of wanton cruelty in the destruction of Corinth, by saying that they had some motive in view, more particularly the situation of the place, which, being so very convenient, might induce the inhabitants to revolt.

25. 8. *Si mihi esset obtemperatum:* "if my advice had been followed;" that is, by Pompey and Cæsar Cicero frequently urged upon both of them the ex

pediency of peace. This may be seen in many of his letters.

25. 12. *Murum aries percusserit.* By the Roman policy, the inhabitants of besieged towns, who retarded their surrender till the battering-ram had touched their walls, were deprived of life or liberty. Cicero thinks this practice should be tempered with mercy.

25. 16. *Earum patroni;* as the Sicilians under the patronage of the Marcelli, and the Allobroges under that of the Fabii. Among the Romans, it was the duty of a patron to advise and defend his client; to assist him with his interest and substance; in short, to do every thing for him that a parent should do for his child.

25. 17. *Feciali jure.* The *feciales* were priests or heralds among the Romans, established by Numa Pompilius; their business was to determine every thing concerning the proclaiming of war and the making of treaties.

25. 20. *Rebus repetitis:* "after redress had been demanded." When the Romans thought themselves injured by any nation, they sent one or more of the *feciales* to demand redress; if it was not immediately given, thirty-three days were granted to consider the matter, after which war might be justly declared. Then the *feciales* again went to their confines, and having thrown a bloody spear into them, formally declared war against that nation.

26. 1. *Sacramento.* An oath was required of

each soldier before he went to war. The form of it does not seem to have been always the same; its substance was that he should obey his commander and not desert his standard; without this oath, no one could justly fight with the enemy.

26. 5. *Eum missum factum esse:* "that he had been discharged."

Sec. XII. The forbearance of the ancient Romans towards their enemies. Some wars are only for empire, others for safety; the different conduct to be observed in each.

26. 6. *Persico bello:* "in the war with king Perses," not with the Persians.

26. 15. *Status dies:* "an appointed day of trial."

26. 16. *Auctoritas:* "the right of property." By the laws of the xii. tables, a Roman citizen could obtain a legal claim to a farm, or any immovable thing, by an uninterrupted possession of it for two years; a stranger was not allowed the same privilege. The time necessary to acquire a prescriptive right to real property at this day is different in different countries; in England it is sixty years; in some of the United States twenty, in others twenty-five or thirty years.

26. 21. *Contra;* sc. *nos.*

26. 27. *Aliter, si est inimicus.* In the forum, before the judges. *Aliter, si competitor.* In the Campus Martius, where the assemblies of the people for creating magistrates were usually held.

19

27. 7. *Crudelis Hannibal.* On account of his treat ment of the inhabitants of Saguntum.

27. 8. *Illa præclara.* The lines which follow are a quotation from an heroic poem of Ennius.

27. 12. *Vitam cernamus;* that is, *de vitâ dimicemus.*

27. 13. *Vosne . . . . experiamur:* "let us prove by our courage whether the goddess Fortune chooses that you or I shall be victorious, or what may be the result."

27. 16. *Me parcere certum est:* "I have determined to restore."

27. 17. *Dono;* sc. *vobis captivos. Ducite;* sc. *eos vobiscum.*

Sec. XIII. Promises made to an enemy are as binding upon individuals as upon a state. Justice due to slaves. Secret injustice more odious than that which is undisguised.

28. 10. *Ærariis.* Those were so called who were deprived by the censors of the right of suffrage and of serving in the army, and only retained as citizens that they might pay their taxes. The censors, who were appointed to estimate the fortunes and to inspect the morals of the citizens, had the power of inflicting various marks of disgrace on those who deserved it. A senator they expelled from the senate house, an eques they deprived of his public horse, and any other citizen they removed from a more honorable to a less honorable

tribe, or deprived him of all the privileges of Roman citizens except liberty.

29. 1. *Quibus .... præbenda :* "they prescribe well, who require us to treat these as hired persons, to exact their labor and pay them their just dues."

SEC. XIV. Of liberality; three cautions to be observed concerning it.

29. 14. *Videndum .... cæteris :* "we must take care that our liberality be not prejudicial to those upon whom it is our intention to bestow it, or to others."

29. 24. *In eâdem .... convertant :* "are guilty of as great injustice as if they should convert the property of others to their own benefit."

30. 6. *L. Sullæ.* The proscription list of Lucius Cornelius Sylla is here referred to, by which two thousand men from the flower of the equestrian and senatorial ranks were doomed to death, and their property confiscated for the benefit of Sylla's friends. The tyrant exercised his power in such an insolent and despotic manner, with regard to the confiscated goods, that his applications of them from the tribunal were more intolerable than the confiscations themselves. He gave to handsome prostitutes, to harpers, to buffoons, and to the most wicked of his enfranchised slaves, the revenues of whole cities and provinces, and compelled women of condition to marry some of those ruffians.

30. 6. *C. Cæsaris.* Cæsar bestowed upon his

friends many of the goods belonging to the party opposed to him; he freed C. Scribonius Curio, a most iniquitous tribune of the people, from debt, that he might defend his interests at Rome.

30. 13. *Proximos.* Parents, children, or wives.

30. 14. *Relinqui;* that is, by the right of inheritance.

30. 19. *Quâdam gloriâ:* "by a love of distinction."

30. 25. *Delectus esset dignitatis:* "a distinction may be made in favor of that which is most worthy."

SEC. XV. Our favors should be bestowed upon the most meritorious. Gratitude an important duty.

31. 6. *In quibus . . . virtutis:* "with whom we do well, if we find the shadows of virtue."

31. 14. *Illæ virtutes;* such as modesty, temperance and justice.

31. 15. *Attingere:* "to belong to."

31. 22. *Ineunda:* "to be gained."

31. 26. *Quod . . . . Hesiodus;* in his poem on agriculture, entitled, *Ἔργα καὶ Ἡμέραι.*

31. 26. *Majore mensurâ:* "with interest." Seneca says a man deserves to be called ungrateful, who does not always return a favor with interest.

32. 9. *Non reddere . . . . injuriâ:* "not to return a favor is unbecoming an honest man, provided he can do it without injustice."

32. 11. *Acceptorum . . . . habendi:* "a distinction should be made between the favors we have received."

32. 12. *Maximo cuique*; sc. *beneficio.*

32. 23. *Quod contra fit a plerisque:* "the contrary of which appears in the conduct of most men."

SEC. XVI. The principles of human society. What society especially inculcates.

33. 4. *Repetendum altius videtur:* "we ought to investigate more closely."

33. 19. *Ut quæ . . . . communia:* "that whatever has been assigned by the laws and by civil rights may be kept as it has been set down; that every thing else should be according to the spirit of the Greek proverb, that all things are in common among friends." The Greek proverb *Τὰ τῶν φίλων πάντα κοινά* is attributed to Pythagoras of Samos.

33. 27. *Quasi . . . . accenderit:* "lights, as it were, another's torch by his own, which gives him none the less of light, for that it gave to another."

34. 11. *Vulgaris . . . . finem:* "the bounty which is imparted to all, should be kept within the limits prescribed by Ennius."

SEC. XVII. He proceeds to describe the various relations of society, and the duties belonging to them.

34. 15. *Ut enim . . . . civitatis:* "for, to take our leave now of that which is universal, there is a nearer one among those of the same race, nation, or language, by which men are especially connected;

there is a closer one yet among those of the same city."

34. 19. *Porticus.* The piazzas were among the most splendid ornaments of the city of Rome. They took their names either from the edifices to which they were annexed, or from the builders of them, and were used chiefly for riding or walking under cover; the senate and courts of justice were sometimes held in them; there, authors recited their works, and philosophers used to dispute. They were generally paved, supported by marble pillars, and adorned with statues.

34. 22. *Arctior . . . . concluditur:* "but there is a still closer bond of alliance between those of the same family, for it is reduced to very narrow limits from that immense association of mankind."

35. 5. *Consobrinorum, sobrinorumque:* "of first and second cousins." These two terms, which are often confounded, may be thus distinguished: the children of two sisters are properly *consobrini*, as those of two brothers are *patrueles*, and of a brother and sister, *amitini*. Those are called *sobrini*, who are children of *patrueles*, *consobrini*, or *amitini*.

35. 12. *Monumenta majorum;* meaning statues, trophies, or images. We are told by Pliny, that the halls of great men among the Romans were adorned with waxen images of their deceased friends, and that when any one of the family was to be buried, these images were carried in procession. Various pillars and statues were erected at Rome, in honor

of distinguished men, and to commemorate illustrious actions. These monuments were considered honorable to all the descendants of those for whom they were intended.

35. 13. *Sepulcra habere communia.* The Romans erected tombs either for themselves alone, with their wives, (*sepulcra privata vel singularia,*) or for themselves, their family, or posterity, (*communia, familiaria, et hæreditaria;*) likewise for their friends, who were buried elsewhere, or whose bodies could not be found, (*cenotaphia.*) The dead were at first usually interred; but the custom of burning them was early adopted from the Greeks; it did not, however, become general till towards the end of the republic. After the pile was burnt down, the bones and ashes were gathered into an urn, and placed in a sepulchre. The whole custom is beautifully described by Tibullus, l. iii. E. 2.

35. 23. *Copulatius.* This word may be taken in an active sense, as if *copulantius*, "uniting," which some substitute for it.

36. 10. *Pro quâ . . . . profuturus.* After the examples of the Decii, of Codrus, and others.

36. 12. *Quo . . . . fuerunt.* In allusion to Julius Cæsar, Mark Antony, &c.

Sec. XVIII. In liberality, the necessity of the person should be considered. Magnanimity, the third general virtue, most honorable of all.

37. 4. *Ita . . . . temporum:* "thus, in some instances, the degrees of relationship will not be so

deserving of consideration as the circumstances of the individual."

37. 12. *Ut boni . . . . fiat:* "that we may be good calculators of our duties, and by adding and subtracting, see what amount may be left."

37. 22. *Atque . . . . diximus:* "we have shown with sufficient clearness, how virtue and honesty, from which our duty immediately flows, are derived from those things which concern human society."

38. 4. *Vos . . . . sanguine.* These quotations are from Ennius, in which the poet accuses the Roman young men, because they were surpassed in bravery by the virgin Clœlia, who, when given as a hostage to Porsena, king of Etruria, swam over the Tiber and returned to Rome. *Animum gerit* are understood in the 5th line. Salmacis was the name of a nymph presiding over a stream, which was said to soften and effeminate those who washed in it; hence the appellation was probably bestowed proverbially on men of suspected courage, who might be supposed ready to surrender their spoils to a braver antagonist. The word *Salmaci* is in the vocative case.

38. 10. *Hinc rhetorum campus:* "hence a common field for rhetoricians, when speaking of Marathon," &c.

38. 11. *Marathone.* Marathon was a plain or country in Attica, probably with a town of the same name, famous for the victory of Miltiades over the Persians. *Salamis* was an island and town near Attica, near which Themistocles obtained a victory

by sea over the Persians. *Platæa* was a city in Bœotia, famous for the victory of the Greeks over Mardonius. *Leuctra* was a small town or village in Bœotia, where Epaminondas, the Theban general, gained a splendid victory over the Lacedæmonians.

38. 16. *Declaratur . . . . militari:* "the love of military glory is evident from the fact that we see statues generally represented in a military garb."

Sec. XIX. Courage not a virtue, unless accompanied by justice, truth, &c. A man of a noble spirit will never injure another, but rather protect him from injury; he will scorn the applause of the ignorant multitude.

38. 20. *Pro suis commodis.* As in the case of Demosthenes against Philip, or of Cicero against Mark Antony.

38. 25. *Æquitate.* Which regards the general good, not that of individuals. Hence Agesilaus says there would be no need of fortitude, if we were all just.

39. 10. *Quæ sunt ex mediâ laude justitiæ:* "which qualities are the principal and constituent parts of justice."

39. 13. *Innascitur.* So in Juvenal — "*Neglectis urenda filix innascitur agris.*"

39. 14. *Morem:* "disposition." The Lacedæmonians were inured from their youth to labor; their laws required them to make war a profession.

40. 9. *Qui . . . . gloriam:* "this situation is truly dangerous, for there is scarcely any one found, who,

when he has gone through labors and difficulties, does not expect applause as a kind of reward for his achievements."

SEC. XX. In what true greatness of soul consists. The love of glory often occasions the loss of liberty. The preservation of inward tranquillity one of the most important duties.

40. 14. *Rerum externarum;* such as honors or wealth.

40. 18. *Nullique .... succumbere:* "to be a slave to no man's will, to his own irregular passions, or to the caprice of fortune."

40. 23. *Vitæ .... rerum.* These words are probably governed by *periculorum;* some, however, consider them governed by *causâ*, understood.

41. 10. *Ut .... discedas:* "that you offend in no respect against nature."

41. 24. *Nec vero .... nonnunquam:* "neither ought places of power to be sought after, but rather, at some times, to be refused when offered, at others to be laid aside." *Deponenda nonnunquam.* As in the case of Sylla, who gave up the office of dictator, and retired to a solitary retreat at Puteoli; or of L Tarquinius Collatinus, who, because he was one of the Tarquins so much abominated by the Roman people, laid down his office of consul, and retired to Alba in voluntary banishment.

42. 7. *Philosophi.* Among whom were Socrates, Plato, and Aristotle.

42. 9. *Vixeruntque .... familiari.* See the ac-

counts of Q. Cincinnatus, C. Fabricius and Cu. Dentatus.

42. 10. *His idem .... velis:* "with these, the same object was in view as with kings, to be in want of nothing, to be under the control of none, to enjoy perfect freedom; the peculiarity of which is to live as you please."

Sec. XXI. A public and private life compared. Those best qualified should serve the state. Rules to be observed.

42. 14. *Quare cum .... otiosis:* "this, then, being the common design of those who are ambitious of power, and of those whom I have mentioned as men of retirement."

42. 22. *Eorum; sc. vita.*

42. 24. *Quapropter .... dediderunt:* "wherefore we must, perhaps, make allowances for those, if they decline engaging in public affairs, who, having a superior genius, have devoted themselves to study."

42. 27. *Valetudinis;* as in the case of P. Scipio, the son of the elder Africanus.

43. 7. *Quorum .... infamiam:* "we cannot but approve their judgment, so far as they despise applause, and consider it of no value; but the truth is, they seem to fear labors and dangers as if they were the shame and dishonor attendant on failures and repulses."

43. 12. *Parum sibi constaet:* "are inconsistent;" because, in avoiding one extreme, they run into the other.

43. 16. *Adjumenta rerum gerendarum:* "the qualifications for public life."

43. 22. *Magnificentia:* "magnanimity." By *despicientia* we are not to understand that perfect apathy is recommended, but rather the disregard of that which lies wholly within the power of others, or of fortune.

43. 27. *Quo minus . . . . feriat:* "inasmuch as there are fewer things in their lives, exposed to the caprice of fortune." Plato says, that government would be a happy one, in which philosophers should become rulers, and rulers become philosophers.

44. 9. *Ut . . . . facultatem:* "that he himself be qualified for the management of it."

44. 10. *Temere desperet.* This was said of Pompey, who, when conquered by Cæsar at Pharsalia, had it in his power to renew the war by sea, as his fleet was a most powerful one.

44. 11. *Aut nimis confidat, propter cupiditatem;* as in the defeat of Flaminius, at the lake of Thrasymenus, or of Terentius Varro at Cannæ.

SEC. XXII. Greatness of mind can be exhibited in the affairs of peace as well as of war. Examples to prove this.

44. 16. *Minuenda:* "must be cautiously received."

44. 27. *Areopagitas;* the judges of the Areopagus, a seat of justice near Athens. The time of its institution is unknown; some suppose that Cecrops, the founder of Athens, established it, while others give the credit of it to Cranaus and others,

as Cicero does, to Solon. The most worthy of the Athenians were admitted as members, and such archons as had discharged their duty with fidelity. In this court they took cognizance of murders, impiety, and particularly of idleness, which they deemed the cause of all vice.

45. 2. *Semel.* When the Persians under the command of Xerxes were driven from Greece and put to death by the courage and sagacity of Themistocles.

45. 5. *Nihil dixerit:* "could name no instance."

45. 10. *Imperium dilatatum.* This is not to be understood as to the geographical extent of the country over which Sparta once ruled, but as to the predominance of that state in Greece, which is to be esteemed or valued by the exploits of Pausanias and Lysander.

45. 21. *Privatus;* that is, holding no public office.

45. 22. *Ti. Gracchum interemit;* because he caused to be enacted a law pernicious to the interests of the Roman people.

45. 23. *Non solum . . . . ratione:* "does not come wholly under the head of civil affairs."

45. 27. *In quod invadi solere audio:* "which I hear is commonly ridiculed."

45. 28. *Improbis et invidis.* Referring, probably, to Sallust, Mark Antony, and Lucius Piso, who accuse Cicero of uttering this verse in reference to himself, when Catiline was driven from the city.

46. 13. *Frustra . . . . habiturus:* "that he should

have in vain gained a third triumph, had he not, by my services to the republic, had a city to triumph in."

46. 14. *Tertium triumphum.* When Mithridates and Tigranes were conquered.

Sec. XXIII. The body should be attended to, that it may be able to bear fatigues; but it is the mind that makes truly great men.

47. 4. *M. Catonis.* *Consilio* is here understood: in some editions it is expressed. So confident was Cato of the necessity of this third and last war against the Carthaginians, that he never gave his opinion in the senate upon any point whatever without adding these words, "And my opinion is, that Carthage should be destroyed." He died soon after the war commenced.

47. 6. *Quare . . . . faciamus:* "wisdom, therefore, in deciding on civil affairs, is more to be desired than courage in fighting; but we must be careful that our design be not the avoiding of war, rather than the promotion of the public good."

47. 13. *De gradu dejici:* "to be deprived of his advantage." This is a metaphor taken from the gladiatorial combats; so *stare in gradu:* "to stand firm."

47. 15. *Hoc . . . . illud.* *Hoc* refers to the verbs *non perturbari nec dejici; illud* to *præcipere* and the verbs following.

Sec. XXIV. Cool and deliberate councils to be preferred. We should expose ourselves rather than

the public affairs to danger. They are to blame who hazard the loss of their armies rather than their own reputation.

48. 1. *Quid;* sc. *fiat.*

48. 2. *Rebus agitatis:* "when the circumstances have been carefully considered."

48. 12. *Sine causâ;* for in this consists the distinction between courage and temerity.

48. 15. *Periculosas curationes:* "dangerous methods of cure." So in Ovid,

> "Cuncta prius tentata; sed immedicabile vulnus
> Ense recidendum, ne pars sincera trahatur."

48. 19. *Quâvis ratione:* "by any means in his power;" that is, even with danger or loss.

48. 19. *Eoque magis . . . . mali:* "and so much the more, if you can obtain greater benefit when the affair is successfully accomplished, than injury, if it be attended with danger." An illustration of Cicero's meaning may be found in the life of Alexander the Great. When that monarch was so severely indisposed that his physicians dared not give him any medicine, because they thought themselves not so certain of the cure as of the danger they must incur in the application, Philip, the Acarnanian, attempted the cure. Alexander took the remedies offered, although he had been advised in a letter from Parmenio "to beware of Philip, whom Darius had prevailed upon to take him off by poison," thinking it better to trust a physician of doubtful faith than to perish by an undoubted malady. The result showed that his opinion was correct.

49. 6. *Vertit ad extremum omnia:* "caused the ruin of all."

49. 7. *Arginussis.* These were small islands near Lesbos. They are formed of a white, argillaceous soil, from which circumstance they probably took their names.

49. 13. *Invidiam.* He was afraid they would suspect him of treacherous communication with Epaminondas. The battle here referred to was fought at Leuctra.

49. 17. *Cunctando:* "by wise delays." Fabius Maximus, in his contests against Hannibal, did not fight in the open field, like his predecessors, but continually harassed his enemy by countermarches and ambuscades, for which he received the name of *Cunctator*, the delayer.

49. 19. *Postque magisque;* that is, *Non modo post obitum, sed magis etiam, quam cum viveret.*

SEC. XXV. Rules to be observed in the government of the states, and the administration of justice.

50. 11. *In nostrâ republicâ.* Referring to the seditious schemes of the Gracchi, the secession of the plebeians to the sacred mount beyond the river Anio, about three miles from Rome, and many other similar instances of discord.

50. 13. *Bella civilia;* occasioned by Sylla, Catiline, Cæsar, and the Triumviri.

51. 1. *Contra;* sc. *rempublicam.*

51. 2. *Non eos . . . . velint;* because there may be a difference of opinion upon the most important

subjects, and yet no enmity exist. Cato thought that Carthage ought to be destroyed, and Scipio Nasica that it ought to be preserved; yet no one believes there was any hostility between these distinguished men.

51. 3. *P. Africanum et Q. Metellum.* He refers to the younger Africanus and Q. Metellus Macedonicus. Of their disagreement, Cicero thus speaks in his treatise on friendship: "Scipio estranged himself from Quintus Pompeius, you well know, solely upon my account; as the dissensions which arose in the republic alienated him also from my colleague, Metellus; but in both instances he preserved the dignity of his character, and never suffered himself to be betrayed into the least improper warmth of resentment."

51. 6. *Inimicis;* not enemies, but those who differ from us in opinion.

51. 9. *In juris æquabilitate:* "where all enjoy equal privileges."

51. 18. *Punitur.* This verb is used with an active signification in the passive voice.

51. 22. *Et ne . . . . quidem:* "and that some be not severely punished, whilst others are scarcely questioned for the same offences."

Sec. XXVI. Eminent men should guard against haughtiness in prosperity and dejection in adversity. Friends to be consulted in our prosperity, and flatterers avoided.

52. 14. *Filio;* Alexander.

52\. 25. *In gyrum.* An allusion is here intended to the ring in which colts are driven by horse-breakers. So in Virgil G. III. 190 —

> .... "*Ubi quarta accesserit æstas,*
> *Carpere mox gyrum incipiat, gradibusque sonare*
> *Compositis.*"

53\. 5. *Adulari.* This verb has here a passive signification — "to be deceived by flattery."

53\. 12. *Et maximi animi. Et eas maximi animi:* "and such as exhibit the greatest magnanimity."

53\. 18. *Interjecti; for medii:* "occupying a middle place between philosophers and statesmen."

Sec. XXVII. The virtues contained under the fourth head of honesty. Whatever is honest is becoming. Two sorts of propriety, and the nature of each defined.

54\. 4. *Sequitur:* "it remains;" for *reliquum est.*

54\. 18. *Tribus superioribus;* justice, prudence, and fortitude.

55\. 11. *Confusum:* "incorporated."

Sec. XXVIII. Poetical propriety defined. Propriety relates to the actions, both of the mind and body. Reason should be the governing faculty.

56\. 3. *Æacus aut Minos.* They are said to be sons of Jupiter. For the integrity and moderation displayed in their lives they were made judges in the infernal regions.

56\. 4. *Oderint, dum metuant:* "let them hate

me, whilst they dread me too"—a quotation from Ennius.

56. 6. *Natis sepulcro ipse est parens:* "the bowels of the parent are a tomb for the children"—a verse which the poet Accius puts into the mouth of Atreus, who had killed the children of Thyestes, and served them up to him at a banquet.

56. 19. *Efficitur . . . . appareat:* "it is made evident how widely applicable that propriety is which belongs to the nature of honesty."

56. 27. *Ordine;* that every thing may be done in its proper place and season. *Constantiâ;* that the appetite may always be subject to reason.

56. 28. *Moderatione;* that we may not be violent in words or actions.

57. 1. *Adhibenda . . . . reliquorum:* "a respect for every excellent man, and for others too, should be observed in our intercourse with mankind."

57. 12. *Ad convenientiam conservationemque naturæ:* "to do that which is agreeable to nature and to the maintenance of her laws."

Sec. XXIX. Watchfulness and consideration necessary to the subduing of the passions. Of jests and diversions.

59. 13. *Plautus;* a distinguished comic poet, born at Sarsina, in Umbria. He wrote twenty-five comedies, only twenty of which are extant. He died one hundred and eighty-four years before the Christian era.

59. 14. *Philosophorum Socraticorum;* as may be seen in the dialogues of Plato.

59. 18. *Alter .... obscœnitas:* "the one, if made at a seasonable time, and when the mind is disengaged from business, is worthy of a gentleman; the other, unworthy of any man, if obscene language be used for an unbecoming sentiment."

59. 22. *Ut ne .... delabamur:* "that we may not, in such moments, utter every thing too freely, nor, when elated with pleasure, indulge in any thing disgraceful."

59. 25. *Campus.* Among the Roman youth, the Campus Martius was a favorite resort for various kinds of amusement and exercises.

SEC. XXX. The excellence of man's nature. Difference in the dispositions of men shown by a number of examples.

61. 10. *Magis de industriâ:* "more studied."

61. 25. *Factum Solonis.* When the Athenians, tired out with a long and troublesome war against the Megarians, for the island of Salamis, made a law that no one, for the future, under pain of death, should, either by speech or writing, propose that the city should assert its claim to that island, Solon was very uneasy at so dishonorable a decree. Feigning himself insane, he rushed into the market-place, with a cap upon his head, and there sang an elegy consisting of a hundred beautiful lines, beginning thus:

> "Hear and attend: from Salamis I came
> To show your error."

The people were so far influenced by what he

said, that they repealed the law, and once more undertook the war, having invested Solon with the command.

62. 5. *Sullæ;* sc. *deserviisse.*

62. 9. *Itemque . . . . videatur:* "and that a man, however noble, may make himself appear, by the style of his conversation, to be merely one of the multitude;" that is, will suit his language to tho humors and capacities of the ignorant and vulgar.

Sec. XXXI. Every one should follow the bent of his own mind, provided it be innocent.

63. 12. *Ne . . . . irrideamur:* "that we may not, by larding our conversation with expressions from the Greek, as some do, expose ourselves to merited ridicule."

63. 17. *Mortem sibi ipse consciscerct.* Cicero is not to be considered here an advocate for suicide; in his "Somnium Scipionis," he has expressly condemned it. He is now telling what is consistent with the principles of the Stoics.

63. 19. *M. Cato;* Cato the younger. When Scipio had been defeated, partly from not regarding the advice of Cato, the latter fortified himself in Utica, not, however, with the intention of supporting a siege. When Cæsar approached the city, Cato, disdaining to fly, stabbed himself rather than fall into the conqueror's hands. He had previously been reading Plato's treatise on the immortality of the soul.

64. 5. *Ad id;* to destroy the suitors of Penel-

ope, and possess her in safety. See Homer's Odyssey.

64. 6. *Quo animo traditur:* "according to the character which is given of him."

64. 8. *Quid quisque habeat sui:* "what is the peculiar disposition of each one."

64. 17. *Epigonos;* a tragedy of Euripides; it required loud voices, because it represented the taking of Thebes by the Epigoni.

64. 17. *Medum;* a son of Medea, whose adventures, as well as those of his mother, have furnished materials for the poets. A tragedy of Pacuvius, a Latin poet, is here referred to.

64. 18. *Menelippam;* sister of Antiope, queen of the Amazons, taken by Hercules when he made war against that celebrated nation. She was ransomed, and Hercules received in exchange the arms and belt of the queen. From this adventure the poet Accius composed the tragedy referred to, which required more action than voice.

64. 18. *Clytæmnestram;* wife of Agamemnon, celebrated for her connection with Ægisthus. The tragedy referred to was written by Accius.

64. 18. *Rupilius; Æsopus;* celebrated actors, and friends of Cicero. *Elegit* is understood.

Sec. XXXII. Duties arising from men's several stations and professions. What usually determines men in the choice of a course of life.

66. 9. *Prodicium:* "of Prodicus," a rhetorician of Cos. He was the author of the beautiful allegory

in which Virtue and Pleasure are introduced, as attempting to make Hercules one of their votaries.

Sec. XXXIII. What should be considered in the choice of a profession. Caution to be observed in the imitation of our ancestors.

67. 6. *Est revocandum:* "must be referred."

67. 10. *Ut . . . . claudicare:* "that we may, during the continuance of our lives, be able to preserve a proper consistency, and not falter in the performance of any duty."

67. 19. *Qui . . . . vitæ:* "he, then, who has chosen a course of life suitable to his disposition, provided that disposition be not vicious, should adhere to it, (for that is most important,) unless, perchance, he discovers that he has been mistaken in his choice."

68. 11. *Sui;* sc. *patris.*

68. 19. *Cui dedecori esse:* "that children should bring disgrace upon this."

Sec. XXXIV. The respective duties belonging to each age. Duties of magistrates, private citizens, and strangers.

69. 18. *Duplex.* By the immorality and the effect of the example on the young.

69. 25. *Se gerere:* "to represent."

70. 5. *Peregrinæ . . . . incolæ.* The first of these terms is applied to a native and inhabitant of a foreign country, when occasionally residing in another; the second, to a foreigner having in another

country a fixed residence, but not possessing there political rights.

70. 6. *Nihil . . . . curiosum:* "not to pry into the affairs of others, and by no means to be curious about the secrets of a state to which he does not belong."

Sec. XXXV. Decorum shows itself outwardly in three things. Rules of modesty taken from nature in the frame of our bodies.

70. 21. *Corporis . . . . rationem:* "to have shown good judgment in the formation of our bodies."

71. 11. *Cynici;* a sect of philosophers, whose object was to subdue the passions and produce simplicity of manners. The rigorous discipline of the first Cynics, however, degenerated afterwards into the most absurd severity. The sect fell gradually into contempt.

71. 17. *Liberis dare operam:* "to beget children."

71. 18. *Pluraque . . . . disputantur:* "and many other things to the same purpose are urged by these Cynics against modesty."

Sec. XXXVI. Two kinds of beauty. Rules respecting the apparel, gait, and outward ornaments, but particularly the emotions of the mind.

72. 27. *Pomparum ferculis similes:* "imitating the slow pace of processions." *Ferculum* was a frame upon which the images of the gods were carried at the public games.

Sec. XXXVII. Decorum in speaking. Rules for public oratory and common conversation.

73. 17. *Contentionis . . . . sermonis.* The first of these signifies that vehement speaking which is observed in forensic disputes; the latter, the manner of speaking in common conversation.

74. 16. *Cæsar.* This was Caius Cæsar, a tragic poet and orator, whom Cicero highly commends in his "Brutus."

75. 10. *Utcumque aderunt:* "whatever subjects shall present themselves."

Sec. XXXVIII. Our conversation should be free from passion. To boast is unbecoming.

76. 19. *Militem Gloriosum:* "the braggart soldier," as exhibited in the character of Thraso, in the "Eunuch" of Terence.

Sec. XXXIX. What kind of a house is adapted to a distinguished man. Three rules of propriety in our actions.

77. 2. *Quæ . . . . putabatur:* "which being visited from curiosity by the people, was thought to have contributed to advance its owner, though a kind of upstart, to the dignity of the consulship." The term *novus* is applied here, not because his family was not an ancient one, since it was established in the time of Numa, but because no one of that name had been consul.

77. 20. *O domus . . . . domino:* "O ancient house! by how different a master, alas, are you now

ruled!" This is a verse of Ennius, in which he refers to the degenerate posterity of Antius.

77. 21. *Quod . . . . dicere.* In allusion to some of Cæsar's party, and particularly to Mark Antony, who inhabited a house which had formerly been the residence of Pompey.

78. 2. *Villarum magnificentiam.* Lucullus expended on sumptuous villas, walks, and baths, the immense sums of money he had amassed in the wars. Even now, when luxury has made so much greater advances, the gardens of Lucullus are numbered with those of kings.

Sec. XL. Order to be observed in our words and actions. In what it consists. The duties arising from it.

78. 22. *Modestiam.* This word signifies here the art of doing or saying every thing at the proper time and place, and is usually translated "moderation;" perhaps "discretion" would be the better word.

79. 26. *Sophoclem;* a celebrated tragic poet of Athens.

Sec. XLI. Propriety to be observed in trivial actions. We should profit by the conduct of others.

81. 18. *Eo fere deferri:* "to go generally in that direction."

82. 6. *Socrates aut Aristippus;* that is, any blameless person. These individuals are named by the

figure of rhetoric called *antonomasia*, by which a proper noun may be used for a common one, and the contrary.

SEC. XLII. Of the occupations which are creditable or otherwise. Husbandry particularly commended.

83. 2. *Fœneratorum.* Usurers were particularly subject to popular odium, and many laws were enacted to check their rapacity.

83. 12. *Cetarii, lanii.* Men of these occupations are spoken of in this manner, because the Romans were great epicures in flesh and fish; the latter particularly was a luxury in such request that a supper was thought incomplete without it.

83. 14. *Unguentarios.* Dealers in ointments were held in such contempt, that, according to Seneca, they were banished from the city. *Saltatores:* "actors" on the stage, not in the Palæstra: exercises in the latter were not discreditable.

83. 19. *Hæ . . . . honestæ:* "these are commendable in those whose condition is suited to such employments."

SEC. XLIII. A comparison of duties. Which are to be preferred.

84. 10. *Panætio.* A Stoic philosopher of Rhodes, who wrote a treatise on the duties of man, frequently alluded to with approbation by Cicero.

85. 27. *Antiquius:* "preferable," or "more important."

SEC. XLIV. Man naturally a social being Knowledge of little worth, unless it benefit the world.

86. 6. *Lysis;* a Pythagorean philosopher of Tarentum.

86. 24. *Quod cogitatio . . . . sumus:* "because thinking is limited to itself, but eloquent speaking extends its benefits to those with whom we are united in common society."

87. 3. *Itaque . . . . videatur:* "therefore, unless the virtue which consists in defending the rights of men, that is, in the maintenance of human society, should accompany the knowledge of things, such knowledge would seem a solitary and fruitless accomplishment."

87. 18. *Virgulâ divinâ;* "providentially;" the ancients believed in the existence of some remarkable virtue in a wand; whence the above adage was applied to any thing obtained by other than human means.

SEC. XLV. Our duties to the community not to be preferred to all others.

88. 7. *Posidonius;* a philosopher of Apamea.

88. 15. *Quare . . . . societate:* "this, then, may be considered as settled, that in making a distinction between our duties, that class of them should be considered the most important which relates to the maintenance of human society."

BOOK II.

Sec. I. The author applies himself to the study of philosophy, as his greatest consolation amidst the calamities of the country.

90. 12. *Complures;* Brutus, Varro, and others.

91. 1. *Invisum;* because it would take them away from active business. Not many years before the time of Cicero, philosophers were banished from the city.

91. 3. *Eos;* the senate and Roman people.

91. 5. *Unius;* Julius Cæsar, who, having conquered Pompey, obtained unlimited power at Rome.

91. 6. *Consilio;* because the free expression of opinion was not allowed.

91. 7. *Auctoritati;* for the authority of the senate had been prostrated.

91. 24. *In his studiis;* the business of the senate and forum.

Sec. II. The definition and excellence of wisdom. The opinions of the Academics.

92. 8. *Nec satis erant nota nostris.* Philosophical pursuits were early commenced, and successfully prosecuted among the Greeks; but among the Romans, even in the time of Cicero, few were found who exhibited any taste for them.

92. 17. *Cujus studium . . . . putet:* "I cannot see what he, who can find fault with the study of this, would think worthy of commendation."

21 *

93. 2. *Disciplina virtutis.* Whether virtue could be taught by precept, was a common question among the ancient philosophers.

93. 6. *Alio quodam libro;* a book entitled "Hortensius," unfortunately lost.

93. 10. *Occurritur .... persequamur:* "but we are met, by learned and accomplished men, with the question, whether we appear to act with due consistency, when we say that nothing can be learned, and yet are wont to discourse on various subjects, and at this very time are laying down rules respecting moral duty." Cicero was a professor of the Academic philosophy, a maxim of which was, that we could not arrive at a proper knowledge of the truth on any subject.

93. 16. *Ii;* skeptics, a sect of which Pyrrho was the head; they doubted of every thing.

94. 5. *Nobilissimâ;* because adorned by the writings of Aristotle, Theophrastus, and others. The Peripatetic philosophy is referred to.

94. 7. *Iis;* Socrates, Plato, Xenocrates, and others.

94. 8. *Finitima vestris:* "nearly allied to yours." The similarity between the Peripatetic and Academic philosophy has before been mentioned.

SEC. III. Of the things which may be considered profitable. Nothing profitable which is not honest.

94. 18. *In quo .... honestum:* "in the estimation of which, custom has unfortunately placed itself

in the wrong, and by making a distinction between profit and honesty, has been gradually brought to such a pass as to establish it as a maxim that a thing may be honest without being profitable, and, again, may be profitable without being honest."

SEC. IV. The advantages of society.

96. 20. *Ductus aquarum.* It was not until about the year 441 from its foundation, that Rome was supplied with water by means of aqueducts; but at a later period, they became so numerous that they are supposed to have furnished the city with a quantity equal to 500,000 hogsheads every twenty-four hours. Some of them brought water from a distance of more than sixty miles, through rocks and mountains, and over valleys, supported on arches in some places above 109 feet high. A late traveller informs us that three only out of nine remain to supply modern Rome; and yet such is the quantity they convey, and so pure the sources whence they derive it, that no city can boast of so abundant a supply of pure water.

97. 5. *Nam et . . . . certe fuerunt:* "for they were surely men who first discovered what benefit we could derive from every animal."

97. 22. *Juris descriptio:* "distribution of justice."

97. 24. *Effectumque* [est] . . . . *munitior:* "and greater security of life has been obtained;" that is, by laws for the preservation of order within the city, and by walls for defence against violence from without.

SEC. V. Men are themselves the cause of the greatest evils they suffer. The office of virtue.

98. 14. *Dicæarchi;* of Messene in Italy. He was famous for his knowledge of philosophy, history, and mathematics.

99. 12, 14. *Alterum; tertium;* for *altera, tertia.* A similar use of the neuter gender may be found in Livy and in other parts of Cicero.

SEC. VI. The power of fortune. The motives which induce men to promote the advancement of each other.

100. 8. *Proxime trium, sæpe multorum:* "recently of three, and of many others on various occasions." The three referred to were those of Pompey at Pharsalia, of his eldest son at Munda, in Spain, and of Juba and Scipio in Africa.

100. 9. *Viri;* Pompey, who was treacherously murdered in Egypt, after his defeat at Pharsalia.

100. 14. *Neutram . . . . possunt:* "can be brought about neither in one way or the other;" that is, neither in adversity or prosperity. The first nominative to *possunt* is *interitus*, in the 7th line.

SEC. VII. A governor should endeavor to make himself loved, rather than feared.

101. 25. *Nuper est cognitum;* by the assassination of Julius Cæsar in the senate house.

102. 2. *Paretque cum maxime mortuo:* "and obeys him most, now that he is taken out of the world;" alluding to the fact that Antony and his satellites

succeeded Cæsar, and, by sustaining his plans, prevented the restoration of liberty.

102. 6. *Malus . . . . perpetuitatem:* "for obedience, proceeding from fear, cannot be lasting; and, on the other hand, that which is the effect of love will be faithful forever."

102. 16. *Judiciis tacitis;* by these are meant the votes which the people gave, not *vivâ voce*, but written on tablets. For many years, the Romans adopted the former mode, until, through the influence of A. Gabinius, a law was passed, requiring that in the Comitia for the election of magistrates, the people should give their suffrages by tablets, for the greater freedom and impartiality of the proceedings. The *Lex Cassia*, enacted about two years after, required that in the courts of justice, and in the Comitia Tributa, the votes should be given in this manner.

102. 16. *De honore:* "for offices of power." By turning out those who have abused their trust, and committing the offices to those who are more worthy.

102. 23. *Etenim . . . . est:* "for those who wish others to be afraid of them, must needs fear those others in their turns."

102. 26. *Superiorem:* "elder."

103. 1. *Pheræum;* so called from Pheræ, a town of Thessaly where he reigned.

103. 6. *Compunctum notis Threïciis:* "branded with Thracian marks." The Thracians were looked upon as a cruel and barbarous people; the custom of tattooing, generally on the forehead, prevailed among them.

103. 12. *Ab eâ.* She was the cause of his death;

having concerted with her three brothers to stab him in his bed-chamber.

103. 17. *Cujus .... crudelitas.* Perillus made for him a brazen bull, in which criminals might be confined and burnt to death by a slow fire. Phalaris made the first experiment of it upon the donor.

103. 20. *Hic noster;* Cæsar, who perished by three and twenty wounds inflicted upon him in the senate-house.

103. 21. *Impetum fecit.* The inhabitants of Agrigentum, where Phalaris practised his cruelties, revolted in the 10th year of his reign, and stoned him to death.

Sec. VIII. The effects of the just and mild government of the ancient Romans. The expediency of making friends.

104. 5. *Necessarii;* "not attended with more rigor than was necessary." It was sometimes deemed necessary that a city should be destroyed, or that a conquered people should be sold as slaves, because without this severity a peace would be of uncertain continuance; for this reason, Cato thought that Carthage must be destroyed.

104. 16. *Honestam causam non honesta victoria.* He approves of the cause of the war, because Sylla favored the Patricians, and protected them from the violence of the people; he disapproves of the victory, because it was cruel and sanguinary.

104. 18. *Hastâ positâ:* "at auction." The custom of setting up a spear at a public sale seems to

have been derived from this, that at first only those things taken in war were sold in this manner.

104. 21. *Qui;* Julius Cæsar. *Impiâ;* because it had been undertaken for the subversion of public liberty.

104. 25. *Ad exemplum .... vidimus:* "as a prelude to the loss of our own empire, we beheld the city of Marseilles drawn along in triumph." It was customary, in a triumphal procession among the Romans, to carry the images or representations of conquered countries, cities, &c. The city of Marseilles, in every change of fortune, had remained faithful in her alliance to Rome, and, during the civil war, wished to remain neutral. Cæsar, however, besieged, and, after a vigorous defence, took it by capitulation.

105. 9. *Hastam;* referring to the public sale of the goods of proscribed citizens. Cæsar and Sylla seem to have considered all such property as their lawful prize.

105. 12. *Sceleratiore hastâ;* referring, probably, to the sale of Pompey's goods, which were confiscated by Cæsar. Of this, Cicero says in his second oration against Antony—"But wretched was the appearance that sale made; a few of Pompey's clothes, and those few soiled; some of his silver plate, all battered together; some of his slaves, all in rags; so that we lamented there was any thing of his left for us to behold."

Sec. IX. In what true glory consists. By what

means the love and confidence of the people may be obtained.

106. 17. *Libri.* These are unfortunately lost.

107. 23. *Expedire rem posse:* "can extricate themselves."

108. 6. *Quo .... suspectior.* An illustration may be found in the character of Alcibiades.

SEC. X. What things are worthy of admiration, and what of contempt.

109. 16. *Qui nec sibi nec alteri:* "who can benefit neither themselves nor others." In some editions, *prosunt* is expressed.

109. 20. *Cum .... obsistere:* "to be exempt from other things that are unbecoming, but especially from those vices against which the rest of mankind cannot easily guard themselves." By *vitiis* are probably meant treachery, violence, and the like.

SEC. XI. The value of justice, and a contempt of riches.

110. 5. *Hæc animi despicientia:* "this indifference with regard to pleasure and pain."

110. 8. *Injuriâ:* "without reason."

110. 14. *Igni spectatum:* "tried in the furnace;" a figurative expression, taken from the custom of testing the purity of gold by means of fire.

110. 26. *Solitario.* The recluse, and the man who passes his life in the country, are here put for two classes of men; otherwise, the verbs *habebunt* and *habebuntur* would not be in the plural.

111. 18. *De quo est apud Theopompum:* "of whom Theopompus wrote." This author was a pupil of Isocrates, and wrote on Grecian history.

111. 19. *Viriatus;* a shepherd of Lusitania, who gradually rose to power, and, by first commanding a band of robbers, saw himself at last followed by a numerous army. He made war against the Romans with uncommon success.

SEC. XII. From what class of men kings were chosen among the ancients. Virtue the basis of glory.

112. 8. *Æquitate . . . . retinebat:* "by establishing equitable rules, bound the highest as well as the lowest citizen under an equal obligation to obey them."

112. 15. *Unâ atque eâdem voce;* that is, which should be equally binding upon the rich and poor.

113. 13. *In utramque partem:* "of both these assertions;" i. e. *ficta . . . . diuturnum.*

113. 18. *Numerum . . . . cæsorum;* "are numbered among those who were justly slain." They were assassinated because they advocated the enacting of pernicious laws, and engaged in the civil dissensions of the country in opposition to the senate.

SEC. XIII. Courage, temperance, and friendship with the wise recommended.

113. 25. *Nam . . . . acceptam;* that is, who is born of illustrious parents.

114. 4. *In clarissimâ luce:* "in public life."

114. 17. *Bellum;* the civil war of Cæsar and Pompey.

114. 20. *Alæ alteri:* "one wing of the auxiliary cavalry." To each legion were attached two squadrons of horse, which covered its flanks.

115. 8. *Frequentes:* "on familiar terms."

115. 11. *P. Rutilii . . . . domus:* "the family of P. Mucius gained for P. Rutilius, during his youth, a reputation for purity of mind and skill in the law;" that is, Rutilius acquired this reputation by being intimate with Mucius, a man of high literary attainments and respectable character.

115. 16. *Illâ accusatione.* At the age of twenty-one he accused and brought to condemnation C. Carbo, a man of consular rank, distinguished for his eloquence. The prosecution was for extortion.

Sec. XIV. The effect of affability and eloquence The defence of the accused honorable.

115. 22. *Sermo:* "conversation." *Contentio:* "the oratory of the forum."

116. 2. *Antipatri.* He was one of the generals under Alexander; Cassander was his son.

116. 2. *Antigoni;* a king of Macedonia.

116. 16. *Multique . . . . assecuti sint.* Men of the highest rank among the Romans exercised themselves in eloquent harangues, and performed the duties of advocates. Cicero was an example of this.

116. 23. *M. Antonius;* an orator, about three years older than Crassus; he was the accuser of Cn. Papirius Carbo.

117. 1. *Duo Luculli;* Lucius and Marcus. They brought a charge of peculation against Servilius, who had been an accuser of their father.

117. 2. *Pro Siculis;* against Verres, who had offended the Sicilians by his oppressive acts while prætor. This defence is still extant.

117. 11. *Committere . . . . nominere:* "to gain the character of an accuser."

117. 22. *Nec . . . . defendere:* "nor yet, although this should be avoided, should you scruple sometimes to defend the guilty, provided he be not wholly villanous and abominable."

118. 6. *Ut nos . . . . fecimus:* "as on many other occasions I did this, so in my youth, when I defended S. Roscius Amerinus against the power of the tyrant Sylla." Cicero was 27 years of age when he undertook this cause.

Sec. XV. Of liberality, and the best means of showing it.

118. 21. *Ita . . . . possis:* "thus the power of being liberal is taken away by this kind of liberality, and the more you have obliged in this manner, the fewer you will be able to oblige for the future."

119. 20. *Idoneis hominibus indigentibus.* By this we are to understand, honest men who have become poor.

120. 11. *Cum . . . . desiderent:* "when those who are used to it look to receive gain, and others from their example expect the same."

SEC. XVI. The difference between liberality and prodigality.

120. 15. *Viscerationibus;* gifts of meat among the people; so called, probably, because whole carcasses of animals were cut up in public previous to their distribution.

120. 15. *Gladiatorum muneribus.* Gladiators were first exhibited at Rome by Marcus and Decius Brutus, at the funeral of their father, and for some time were exhibited only on such occasions; afterwards they were introduced into the entertainments given to the people by the magistrates on public festivals, and even by individuals who were desirous of acquiring popularity.

120. 16. *Ludorum venationumque:* "of theatrical entertainments and the fighting of beasts." Among the Roman games exhibited in the *circus maximus* was that called *venatio*, or the fighting of wild beasts with one another, or with men called *bestiarii*, who were either forced to this by way of punishment, as the primitive Christians often were, or fought voluntarily, either from a natural ferocity of disposition, or induced by hire.

120. 26. *Est enim multus:* "for much of it consists."

121. 5. *Non admiremur:* "are not surprised at;" that is, do not consider worthy of reproof.

121. 16. *In quo tamen ipso; sc. levissimo.*

121. 17. *Bene colligit:* "he reasonably infers."

121. 22. *Quanquam .... postuletur:* "I am well aware that in our state it has become an estab-

lished custom, introduced in the good old times of our ancestors, that magnificent games should be expected of our best citizens during their edileship." It belonged to the ediles, particularly the curule ediles, to exhibit public solemn games, which they sometimes did at a prodigious expense, to prepare the way for future advancement.

121. 25. *P. Crassus.* This was P. Licinius Crassus Mucianus. He is said to have been the first who, during his edileship, gave to the people a combat of elephants.

122. 4. *Scaurus.* This was M. Æmilius Scaurus, whose games, Pliny says, proved more fatal to the Romans than the proscription of Sylla.

SEC. XVII. The expenses we incur to please the people should be proportioned to our means.

122. 9. *Prætermissio ædilitatis:* "his refusal to be a candidate for the office of edile;" on account of the expense attending it. As he was very rich, the people thought the reason insufficient.

122. 15. *Ut Oresti . . . . fuerunt.* It was a custom among the Romans to vow a tenth part of their income to some god, to induce him to favor their most important undertakings. Orestes, under pretence of paying this to Hercules, gave a feast to the people in the public streets, to gain their favor when he was a candidate for office.

122. 18. *Asse;* that is, at a very low rate. The *as* was less than a cent and a half.

122. 19. *Invidiâ;* which his great wealth occa-

sioned. *Nec turpi;* because the office of edile required liberality.

122. 22. *Gladiatoribus emptis.* When Clodius had collected a large band of armed men for the purpose of disturbing the peace of the commonwealth, and subverting the laws, Milo, in order to put a check upon his schemes, hired a number of gladiators, and repelled violence by violence.

123. 2. *Quæ haberentur amplissima;* the offices of prætor, censor, and consul.

123. 6. *Nostro anno;* that is, during the first year in which I could lawfully obtain them.

123. 14. *Propter Pompeium;* who had built a magnificent theatre.

123. 18. *Principem Græciæ:* "a distinguished man in Greece." So Nepos calls Cimon *princeps Atheniensium.*

123. 20. *Propylæa.* Pericles was blamed because he had received an immense sum of money to build the temple of Pallas, and had consumed the whole of it upon the portico.

SEC. XVIII. Liberality to be varied according to circumstances. Hospitality recommended.

124. 15. *Temeritate remotâ;* that is, provided it is not injudiciously bestowed on unworthy objects.

124. 23. *Deterrendâ.* Those who are ungrateful for the favors they have received, discourage liberality, and may therefore be considered enemies of the poor.

124. 25. *Atque . . . . captos;* because their wives

and children would not be left destitute, and the state would have the more citizens to defend it.

125. 1. *Ab ordine nostro;* by members of the senate.

125. 11. *Vicinitatibus et confiniis;* that is, *vicinis et confinibus.*

125. 13. *Quantum .... quam liceat;* as far as his property may allow, and perhaps a little farther; even at the risk of some loss.

125. 15. *Paulum .... decedere:* "sometimes to yield a little of that which lawfully belongs to him."

125. 28. *Qui .... volunt:* "who wish to gain influence by honorable means."

126. 3. *Cimonem;* an Athenian, son of Miltiades. Besides his liberal hospitality to the inhabitants of the Lacian district, to which Cicero refers, all the poor are said to have had free access to his table; and whenever he walked abroad, servants accompanied him, carrying garments to be given to those who needed them.

SEC. XIX. The liberality which consists in doing offices of kindness for others.

126. 18. *Principes;* sc. *civitatis.*

126. 19. *Splendor deletus est;* because laws in the midst of civil war are little regarded.

126. 21. *Is;* Servius Sulpicius, one of the most eminent among the Romans for his knowledge of the civil law.

126. 26. *Finitima:* "very similar;" because elo

quence and jurisprudence are both calculated to benefit the public.

127. 5. *Diserti .... patent:* "widely extended are the benefits and patronage conferred by an eloquent man who patiently labors, and, according to the custom of our forefathers, willingly and gratuitously defends the interests of many."

127. 9. *Intermissionem eloquentiæ;* on account of the civil wars.

127. 12. *Quibus extinctis oratoribus;* of Pompey and his party.

127. 13. *Quam in paucis;* sc. *adolescentibus. Quanto in paucioribus;* sc. *viris.*

127. 16. *Licet .... rogantem:* "yet he can benefit many by his agency, who solicits favors for them, commends their cases to the judges and magistrates, who is watchful of the interests of others, and speaks in their behalf to those who are consulted, or who undertake their defence."

Sec. XX. In conferring favors we should give preference to those who most deserve it.

128. 15. *Nimirum .... potest:* "for surely a poor man, if he is honest, can acknowledge a favor, though he cannot make a requital."

128. 17. *Commode .... retulisse.* In this sentence, the verb *habere* has different significations when applied to the words *pecunia* and *gratia.* The sentence may be rendered thus: That was an apt saying, whoever was the author of it, that he who owes money (*pecuniam,* sc. *mutuam ab aliquo*) has

not paid it; that he who has paid does not owe it; but that he who has requited a favor acknowledges it, and he who acknowledges has requited it."

128. 26. *Patrocinio .... putant:* "but to have it said that they received your patronage, and were called dependants, they think more to be dreaded than death itself."

129. 27. *Ne impediant .... adjuvent:* "let not his wealth prevent his being assisted by you, but let not that be your motive for doing it."

SEC. XXI. The governor of a state should see that the property of citizens should be secured to them; that their taxes should not be burdensome, and that all necessary things should be provided for them.

130. 9. *Quæ .... spectant;* that is, which are drawn from the private property of each one.

130. 10. *Quæ ad universos;* when magistrates, who act for the people, draw any sum from the public treasury.

130. 11. *Eorum .... sunt;* for *alia ejusmodi sunt.*

130. 12. *Ut .... pertineant;* as when the state is enriched by an accession of territory or revenue.

130. 17. *C. Gracchi .... largitio.* Among the laws advocated by this seditious man, in opposition to the patricians, was that by which corn was given to the poor at a *triens* and *semissis*, less than 1¼ cents per peck, and money advanced from the public treasury to purchase corn for this purpose. This law

was violently opposed by the patricians, because it would drain the treasury and encourage idleness in the common people.

130. 25. *Philippus.* This was L. Marcius Philippus, who proposed an agrarian law similar to that of the Gracchi; it required that no man should own more than fifty acres of land.

131. 11. *Quod .... fiebat;* before the conquest of Macedonia by Paulus Æmilius. The riches which the Romans acquired by this victory were so great, that they were freed from all taxes till the consulship of Hirtius and Pansa.

131. 19. *Necessitati esse ferendum.* That a tax, imposed by necessity, should be paid.

132. 6. *Modo:* "not long ago." Some think a period of nearly 70 years is meant.

Sec. XXII. A contempt of money, as exhibited in some of the ancient Romans, recommended.

133. 3. *Urbem;* Corinth, which was destroyed by Mummius. The statues, pictures, and other works of art in which this beautiful city abounded, were sent by him to adorn Italy. So ignorant was Mummius of the real value of these things, that he expected those who transported them to repair any injury they might sustain.

133. 19. *Agrariam rem:* "a division of lands," as attempted by the Gracchi.

133. 26. *Civitatis atque urbis.* By the former of these words is meant a body of men, living under

the same laws, including, perhaps, many towns; by the latter is meant a place enclosed by walls.

134. 4. *Et maxime . . . . solvendo:* "and carefully conceals his joy for his debts being forgiven, lest he should seem not to have been able to pay them."

SEC. XXIII. The evils to which a state is liable from the insecurity of property.

134. 16. *Lysandrum;* the son of Libys. *Agin;* a Spartan king, son of Eudamidas. Both these men advocated the division of lands among the people, and the cancelling of all debts. The former was, in consequence, driven from the city; and the latter, through the perfidy of his friends, was dragged from a temple where he had taken refuge, to a prison, and then strangled.

134. 19. *Tyranni;* Machanidas and Nabis.

134. 20. *Præclarissime constituta;* by the laws of Lycurgus.

134. 23. *Malorum;* of which avarice was the cause.

136. 10. *Ut bis jam vidimus;* by the government, first of Sylla, and afterwards of Cæsar.

136. 20. *Tabulæ novæ;* new tables of laws for the cancelling of debts, or the reduction of them in a certain proportion.

SEC. XXIV. Confidence the common bond of society. The duties of a good magistrate.

137. 3. *Nunquam . . . . solveretur:* "never was

a more violent attempt made to free men from this obligation, than there was during my consulship."

137. 5. *Tentata res est;* referring to the schemes of Catiline.

137. 9. *Fraudandi spe sublatâ.* Debtors expected, by subverting the government, to free themselves from debts; but the vigilance of Cicero disappointed this expectation.

137. 10. *Hic, nunc victor;* Julius Cæsar, who, being overwhelmed with debt, was suspected of favoring the designs of Catiline. Cicero, therefore, considered him defeated by the failure of that demagogue.

137. 12. *Cum . . . . interesset:* "when it would no longer be an advantage to him;" because he was no longer embarrassed by debts, having gained possession of every thing by his success in arms.

138. 7. *Notitiâ sui corporis:* "by an acquaintance with one's own system;" because the same diet would not answer for all persons.

138. 9. *Victu atque cultu;* that is, "food and drink, and all other necessaries of life." The word *cultus* is often joined with a synonyme, or a word expressing nearly the same thing, and in this case denotes every thing not expressed by the synonyme.

Sec. XXV. A comparison of things which are profitable.

139. 8. *Pascere:* "to feed cattle."

139. 11. *Quid hominem occidere;* indicating thus his abhorrence of usury.

139. 18. *Optimis viris;* an ironical allusion to brokers, and men of similar occupations.

139. 18. *Ad medium Janum.* Near the temple of Janus there was a street which took the same name, crossing the Roman forum, and inhabited chiefly by usurers and bankers. So in Horace, Epis. I. L. I. 53:

> "*O cives, cives, quærenda pecunia primum est,*
> *Virtus post nummos.*" *Hæc Janus summus ab imo*
> *Prodocet.*

BOOK III.

Sec. I. The retirement of Cicero and that of Africanus compared. Some good to be drawn from evils.

141. 1. *Armis impiis;* by civil wars.

141. 22. *Qui . . . . civitati.* By defeating the conspiracy of Catiline.

Sec. II. The consideration of our duties an important part of philosophy.

142. 25. *Suscepisti . . . . Cratippi:* "you have, besides, taken upon yourself an important obligation, by living among the Athenians, and under the instruction of Cratippus." The word *onus* refers to the reasonable expectation that he would improve the great advantages his present situation afforded.

143. 2. *Dedecorantem . . . . magistri:* "bringing

discredit upon the reputation, both of the city and his instructor." Athens was distinguished as the patron of letters; probably no city at that time could number more learned men among its inhabitants.

Sec. III. The danger of separating profit from honesty. What the Stoics mean by living according to nature. The virtue which many think perfect is really imperfect.

145. 18. *Ii;* the Epicureans.

146. 20. *Omnes numeros habet:* "is perfect;" a metaphor taken from the exercises of the Palæstra, in which he who excelled was said "*omnes numeros habere.*"

Sec. IV. The greatest men not perfectly wise. That which is honest ought never to be placed in opposition to that which is profitable.

147. 8. *Dicunt;* i. e. the Stoics.

147. 17. *Sapientes.* These were Pittacus, Periander, Thales, Solon, Chilon, Cleobulus, and Bias. On account of their constant observation of the ordinary duties, they had arrived, as Cicero says, to some resemblance of the ideal character which constitutes the wise man.

148. 25. *Quod . . . . occidere.* Valerius Publicola effected the passage of a law, by which a tyrant could be lawfully put to death without a trial. The Lacedæmonians are said to have offered rewards for the suppression of tyranny by the same means.

149. 3. *Vicit . . . . honestatem.* In this and the

preceding sentence he probably alludes to the assassination of Cæsar, although he does not name him.

SEC. V. Any attempt to benefit ourselves by injuring others is a violation of the laws of nature and of human society.

150. 8. *Ut, si . . . . traduxisset:* "if, for example, each member of the body should be induced to believe that it could maintain its own soundness, after having drawn to itself all the vigor of its neighbor, the whole system must of necessity be weakened and perish."

150. 21. *Jure gentium.* Here, and in several other passages, this expression means the same as *jure naturæ;* referring to those rules of conduct which nature and reason prescribe.

150. 28. *Damno:* "by confiscation of property."

151. 2. *Lex divina et humana.* Natural laws may be considered divine, because it is God who has impressed them upon our hearts, and at the same time may be considered human, because they are authorized by the approbation of all nations.

152. 8. *Qui . . . . tollat:* "who would entirely deprive man of the distinguishing part of his nature."

SEC. VI. The interest of individuals inseparable from that of the whole community. All moral rules are of general application.

154. 6. *Sin autem id non sit ejusmodi;* that is, if, on

account of your humble situation in life, you cannot be of much benefit to the state.

SEC. VII. The importance of honesty.

156. 1. *Hoc;* what the Peripatetics consider honest. *Illud;* what the Stoics consider honest.

156. 5. *Neque enim ei fas erat;* because, according to the Stoics, honesty comprehended every good thing.

156. 16. *Marte nostro;* that is, by my own powers of reasoning.

SEC. VIII. The distinction which some have made between profit and honesty, a fruitful source of evil.

157. 6. *Zenoni;* of Citium. He was the founder of the sect of the Stoics. *Omni pondere gravior:* "infinitely more important."

SEC. IX. The story of Gyges, from Plato. No good man can be seduced into the commission of an immoral act, though secure from the fear of detection.

158. 25. *Regem;* Candaules, king of Lydia. The facility with which so humble a man as Gyges succeeded in such an enterprise, probably was the origin of the fabulous part of the story.

159. 18. *Urgent rustice sane;* they are stupid enough not to be aware that it is for argument's sake alone that they are asked to admit the possibility of this concealment.

SEC. X. We may do what is for our advantage, provided we injure no one. Justice not to be sacrificed to friendship.

160. 22. *Muri causam.* Romulus opened a ditch round the place where the walls of his new city were to be built. Remus, in derision, leaped over it. For this he was killed, some think by Romulus.

160. 25. *Pace .... dixerim:* "with his leave, whether as Quirinus or as Romulus, I would say it." Quirinus was the name given to Romulus when he was deified. What Cicero means is that neither the respect which he owed to Romulus as the founder of the city, nor that which was due to him as a god, should prevent his expressing his disapprobation of the crime he committed in killing his brother Remus.

161. 1. *Chrysippus;* an eminent Stoic philosopher. The Athenians, to show their respect for his merit, erected a statue of him.

161. 21. *Cum .... divinius:* "but when his sentence is to be pronounced under the obligation of an oath, he should remember that he calls God to witness; that is, I conceive his own conscience, nothing more sacred than which has God given to man." Before a trial was commenced among the Romans, an oath was administered to the judge, which required him to give sentence according to the requisitions of the law, as his own judgment construed them.

162. 6. *Phintiam;* more commonly spelled Pythiam. We find several others among the ancients

whose friendship for each other was equally remarkable; such as Theseus and Pirithous, Pylades and Orestes, Scipio and Lælius.

162. 10. *Commendandorum suorum:* "of intrusting his affairs to the proper persons."

SEC. XI. In public affairs the prospect of profit sometimes occasions a sacrifice of honesty.

162. 25. *Qui classe valebant;* the mutilation of their hands, by cutting off the thumbs, would of course diminish their efficiency as seamen.

163. 21. *Trœzene;* a town of Argolis, in Peloponnesus.

164. 6. *Gytheum;* a Lacedæmonian port.

SEC. XII. The connection between profit and honesty further considered.

164. 17. *Maneat ergo:* "let it then be a maxim."

165. 10. *Diogeni;* an eminent Stoic of Seleucia, in the neighborhood of Babylon; whence he is called *Babylonius*.

SEC. XIII. Is he who sells a house, bound, in honesty, to tell its defects?

166. 27. *Exsecrationibus publicis.* Nothing could better show the regard which the Athenians had for the moral character of the people, than these censures which they passed publicly, and with much ceremony, upon those who neglected to perform any obligations of kindness and humanity.

Sec. XIV. The immorality of those who invent lies to make their wares appear more valuable.

168. 11. *Orationis vanitatem:* "deceitful words."

169. 13. *Instructos;* that is, with all that, as he thought, belonged to them. *Nomina facit:* "he gives security for the payment," by subscribing the sum in the banker's book.

169. 22. *Collega;* in the prætorship.

Sec. XV. Hypocrisy and dissimulation should be abandoned. It is not enough to be as just as the laws require.

170. 8. *Tutela.* Probably *male administrata,* or words of similar meaning, are understood.

170. 8. *Circumscriptio adolescentium:* "the defrauding of minors." By this law, the years of minority were limited to twenty-five, and no one below that age could make a legal bargain.

170. 16. *Agier;* that is, *agi oportet.*

170. 20. *Non licitatorem apponet;* should not employ a person to bid higher, that the thing may bring more.

171. 3. *Pernicies:* "pernicious opinion."

171. 16. *Huic;* Hecaton.

171. 18. *Negat;* Scævola.

Sec. XVI. The care taken by the Romans to make the seller tell the faults of the things he offered for sale.

172. 4. *Ea præstari:* "that allowance should be made for those defects."

172. 10. *Arce*; sc. *capitolinâ.* As the augurs usually drew their omens from the flight of birds, some elevated spot was selected for the purpose, where the view was open on all sides; buildings which obstructed their view were sometimes pulled down.

172. 14. *Proscripsit insulam:* "advertised the house for sale." The term *insulæ* was at first applied to those houses in the city which were entirely separated from any other, and on that account less exposed to fire; it was afterwards applied to others.

172. 19. *Arbitrum illum adegit*; for *ad arbitrum illum egit.* The remedy sought was by proceeding, in the prætor's court, to ascertain what abatement should be made of the price, *ex fide bonâ* in conscience and fair dealing, on account of the concealment of so important a circumstance.

173. 8. *Serviebant*; a term of civil law. When an estate is required, by contract or custom, to pay a tax or duty to another, it is said *servire*, to be encumbered; as in the case of a right of passage, an obligation to carry off water, &c.

Sec. XVII. The different methods used by law and philosophy to prevent fraud. Cunning and prudence very different things.

174. 5. *Lege . . . . jure civili.* The distinction between these two terms is the same as that between statute and common law.

174. 26. *Arbitriis.* By these are meant those cases which must be decided by the opinion and

authority of the judge, from his knowledge of all the circumstances.

175. 4. *Judicia contraria.* In prosecutions for the non-performance of ordinary contracts, each party could maintain against the other a direct action for damages; in certain suits of a peculiar nature, as for instance, between guardian and ward, a direct action lay on behalf of the ward against the guardian; but if the latter had any claim in that capacity on his ward, he was obliged to resort to an *actio contraria*, or counter action.

175. 16. *Hæredum alia causa est;* because they were not supposed to know the faults of the slaves which had lately come into their possession by inheritance.

Sec. XVIII. A good man will not allow himself to take advantage of the acts of dishonest men.

176. 12. *Potentissimos;* Crassus by his wealth, and Hortensius by his eloquence.

176. 18. *Alterum vivum;* Hortensius. *Alterum mortuum;* Crassus.

176. 21. *Hunc . . . . Sabini;* these were the words of the will. Basilus undoubtedly wished to make Satrius the heir of his property; but Crassus and Hortensius contended that the property should come to them, and the name of patron to Satrius.

176. 22. *O turpem notam temporum illorum;* Satrius was apparently unworthy, on account of his rank and habits, of being the patron of these people — they being accustomed to choose the most dis-

tinguished men for that office. The exclamation above might, however, refer to the construing of the will according to the letter, rather than to the spirit of its meaning.

SEC. XIX. The course a good man will pursue when it is in his power to be dishonest without exposure.

177. 14. *Si digitis concrepuerit;* meaning, with the greatest facility; "in a snap of the fingers." So in the latter part of the section, *digitorum percussione.*

177. 20. *In foro saltaret;* for joy at the prospect of gaining wealth, although at the expense of honesty. Dancing, among the Romans, was held in great contempt.

178. 10. *Sponsionem.* By this term is meant the security given in a court of law for the fulfilment of any engagement. It seems that Pynthia, whose good character had probably been questioned, agreed to forfeit a certain sum unless he could establish his reputation by proof.

178. 26. *Quicum in tenebris mices;* sc. *digitis:* "whom you may venture to play with at odd or even in the dark." This is a game called in Italy *mora,* in which two persons suddenly raise or compress the fingers, and at the same time guess each at the number of the other.

SEC. XX. There can never be a sufficient reason for a dishonest action.

179. 25. *Noster;* Gratidianus was connected by marriage with the family of Cicero.

179. 27. *Adhibuissent;* sc. *in consilium:* "had consulted." It was customary for magistrates, in composing their edicts, to take the advice of the chief men in the state, and sometimes of one another.

180. 6. *Cæteri . . . . alio;* sc. *egressi sunt.*

180. 24. *Hunc;* Gratidianus.

SEC. XXI. Great evils arise from a belief that what seems profitable, is honest.

181. 12. *Is . . . . esset.* He alludes to Pompey, who married the daughter of Cæsar, expecting thereby to promote his own advancement.

181. 18. *Phœnissis;* a tragedy of Euripides, called "The Phœnician Women." The quotation agrees very well with the character of Eteocles. He and his brother Polynices were by mutual consent to reign alternately a year at one time. At the end of the first year, Eteocles violated his engagement. From this arose many contests among the Thebans, in the course of which the two brothers were killed.

181. 21. *Jus.* This word implies whatever is just and right in itself; whatever, from any cause, is binding upon us.

182. 2. *Qui;* Julius Cæsar.

182. 15. *Parens.* After the death of Cæsar, a column was erected to his memory in the forum,

with the inscription of "*Parens patriæ.*" He was frequently so called during his life.

183. 2. *Regi;* Cæsar.

Sec. XXII. Cicero cites several examples to prove that wealth and honors are unprofitable, if they have been obtained by injustice.

183. 15. *Quanquam id quidem;* referring to the last sentence in the preceding section.

183. 20. *Perfuga;* said to have been the physician of Pyrrhus.

184. 15. *Liberavisset;* that is, from paying tribute.

184. 26. *Omnia publicanis negare;* to refuse to make any allowances to the farmers of the revenues, in consideration of any unexpected events, such as war, famine, or depreciation in the estimated value of the revenues.

185. 1. *Ordinum;* of the senate and equites. As these two orders had charge of the revenues of the Roman people, any dissension between them must have been productive of evil.

185. 3. *Causam Transpadanorum.* They considered themselves justly entitled to the rights of Roman citizenship, because their countrymen on this side of the Po had received them.

Sec. XXIII. What course should be pursued in certain doubtful cases suggested by Hecator the Rhodian.

185. 12. *Utilitate;* the decision seems to have been that it would be better for the slaves in a fam-

ily to perish by hunger, than for the master to be put to inconvenience.

185. 15. *Vilis*: "of small pecuniary value."

SEC. XXIV. Are we bound to perform our promises at the risk of life or reputation?

187. 5. *Ut prætores solent*: "in the language of the prætors." *Edicere* is understood.

187. 16. *Sestertium millies*; that is, a thousand times a hundred thousand sesterces. A sesterce is about 3-57 of a cent.

SEC. XXV. There may be cases in which promises should not be performed.

188. 12. *De novercâ*: of attempting to corrupt Phædra, his step-mother.

SEC. XXVI. The examples of Ulysses and Regulus to prove that nothing which is dishonorable can be profitable.

189. 27. *Istam*; sc. *tranquillitatem*.

190. 6. *Cuju' . . . . fuit*: "he was the first to propose the oath." The quotation, of which this is a part, is taken from a tragedy of Pacuvius, the subject of which was the contest between Ajax and Ulysses, for the arms of Achilles. *Cuju'*; for *cujus*. We find the final consonant frequently cut off in old writers.

190. 8. *Ne coiret*; with the other Grecians, in a council of their countrymen, when they determined to carry on a war against the Trojans.

190. 10. *Percepset;* for *percepisset.*

190. 15. *Barbaris.* The Grecians applied this term to all but their own countrymen.

SEC. XXVII. The example of Regulus.

191. 3. *Num . . . . auctores?* "do you wish for better vouchers?" that is, than magnanimity and true courage. In some editions this is the last line of section xxvi.

191. 20. *Vigilando.* On his return to Carthage he was condemned to have his eyelids cut off, to be exposed to the excessive heat of the meridian sun, and afterwards to be confined in a barrel, whose sides were filled with iron spikes. *Erat in meliore causâ:* "his situation was better."

SEC. XXVIII. They pervert the first principles of nature who make a distinction between profit and honesty. What may be said against the course pursued by Regulus.

192. 14. *Non eorum modo;* the Epicureans.

192. 16. *Nihil exhibere alteri;* "occasioned no trouble to another." *Sed eorum;* the Stoics, Peripatetics, and Academics.

192. 23. *Minima de malis:* "we should choose the least of these evils."

192. 25. *Attium;* L. Attius or Accius, a distinguished tragic poet of Rome. The quotation is from Atreus, one of his tragedies.

192. 26. *Fregisti fidem.* Thyestes thus complains of his brother. *Neque dedi, neque do, fidem infideli cuiquam.* Atreus thus endeavors to excuse himself.

The substance of his argument is, that an oath cannot be binding if made to a treacherous person; such, for example, as Thyestes, who had corrupted his brother's wife. Regulus might have said the same, for the Carthaginians were treacherous in their conduct towards the Romans.

SEC. XXIX. The sacredness of an oath. What circumstances may justify a violation of it.

193. 21. *Quæ nulla est.* The philosophers generally believed that the gods conferred benefits, not evils.

193. 24. *Apta pinnis:* "winged." Many images of the gods are so represented to denote the ease with which the gods can move from one place to another.

193. 24. *Jusjurandum Jovis;* applied to him by way of eminence, as he was the arbiter of oaths. In the tragedy from which this line was taken, one of the characters, having perhaps been imposed on by perjury, addresses the divinity who presided over good faith, and personifies the oath itself sacred to Jupiter.

194. 4. *Certe . . . . dolere:* "this surely would be true, if there were no evil but pain." This was the doctrine of the Epicureans.

194. 10. *Principem populi Romani.* He was a man of consular rank, and therefore a distinguished man.

194. 18 *Nervosius;* as the Stoics.

194. 20. *Remissius;* as the Peripatetics.

194. 23. *Cum . . . . fuit:* "when Atreus was introduced, it was necessary to speak in his character;" that is, in that of an unprincipled king.

195. 1. *Quod enim . . . . servandum:* "for whatever you have sworn to do, under a conscientious belief that it ought to be done, must be performed."

195. 11. *Sicut . . . . nostro:* "according to the formula usual among us." There were various forms of oaths among the Romans. Sometimes a flint-stone was held in the right hand, and these words pronounced: *Si sciens fallo, tum me Diespiter, salvâ urbe arceque, bonis ejiciat, ut ego hunc lapidem.* Their most solemn oath was by their faith and honor.

195. 18. *Jus feciale;* a body of laws relating to the justice or legality of wars, the customs and ceremonies to be observed in declaring war, making peace, and concluding treaties. These laws were deposited with, and carried into execution by, certain officers called *feciales,* who were twenty men, chosen from the most eminent families in Rome.

195. 20. *Claros viros;* consuls and other officers who had made treaties with the enemies, without the consent of the senate or people.

Sec. XXX. Examples of eminent men who were given up to the enemy. Answer to the arguments brought against the conduct of Regulus.

196. 12. *Cum in eâdem causâ esset.* He had a short time previous made as disgraceful a treaty with the Numantians.

196. 15. *Apud superiores;* referring to Postumius, Mancinus, and others before mentioned.

196. 17. *At non debuit.* He comes now to the third argument against the conduct of Regulus, viz.,

that a promise ought not to be obligatory which was exacted by fear of violence.

196. 20. *De captivis;* sc. *reddendis.*

196. 21. *Maximum;* deserving of the highest praise.

196. 22. *Non suo judicio stetit;* he had not confidence in the correctness of his own judgment, but wished it to be sustained by the decision of the senate. His opinion was, that it would be better to sacrifice the life of an aged individual like himself, than to restore so many young men to the enemy.

Sec. XXXI. An oath, among the ancient Romans, considered one of the most sacred obligations.

197. 15. *Sacratæ;* sc. *leges;* referring to those made by the patricians and plebeians, when the latter rebelled and went over to the sacred mount beyond the river Anio, near Rome.

197. 17. *Notiones animadversionesque censorum:* "the censures and penalties imposed by the censors." These officers were appointed to estimate the fortunes and inspect the morals of the Roman people, and were authorized to inflict various marks of disgrace on those who deserved it.

197. 21. *Quod . . . . addidisset.* A dictator could not hold his office for more than six months.

198. 13. *Anienem;* a river of Italy, now called Teverone.

198. 16. *Veserim;* another river of Italy, near Mount Vesuvius.

198. 18. *Severus in filium.* He put his son to death because he had fought and conquered one of the enemy without orders.

SEC. XXXII. Example of the captives sent by Hannibal to the senate. Fraud not sufficient to excuse perjury.

198. 25. *Non omnes;* i. e. *scripserunt.* Polybius was a celebrated Grecian historian.

199. 21. *Acilius;* He belonged to one of the first families in Rome, and held the office of quæstor and tribune of the people.

SEC. XXXIII. Of temperance, and the duties which depend upon it.

200. 9. *Cyrenaïci;* so called because Aristippus, whose disciples they were, was born in Cyrene, a city of Africa.

200. 10. *Annicerii.* They were disciples of Anniceris, of Cyrene.

200. 15. *Viris equisque;* a proverbial expression to denote strenuous exertion: "with might and main."

200. 19. *Metrodoro;* an Athenian, a disciple and intimate friend of Epicurus.

201. 9. *Aqua hæret:* "he is at a loss;" a metaphor probably taken from the clepsydra, an instrument which measured the lapse of time by the passage of water through a narrow tube.

202. 15. *Alio loco;* in his treatise "*De finibus bonorum et malorum.*"

203. 1. *Quod .... revocâsset.* Amidst the tumults produced by Antony after the death of Cæsar, Cicero determined to absent himself from Italy. Having arrived at Leucopetra, he was about to set sail for Greece, when he received intelligence that a change had been wrought in the minds of Antony and his colleague, and that nothing but his presence was wanting to restore public tranquillity. This induced him to return to the city, where he was joyfully received.

203. 8. *Ut sperò.* His hopes were not realized. Not long after these books were written, the triumviri, Antony, Octavius and Lepidus published a proscription list, by which three hundred senators and two thousand knights were doomed to death for their adherence to the cause of liberty. Among the most distinguished of these victims was Cicero. He was killed on the 7th of December, A. U. 710, when he had nearly completed his 64th year.

The words in the text thus enclosed [ ] are considered spurious, or are rendered doubtful by being variously written in different MSS., or for some other reason are a subject of disagreement among critics.